
ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు
కాకినాడ.
TELUGU ACADEMY, COCANADA

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

కాకినాడ

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

(Journal of the Telugu Academy)

చందా సంవత్సరమునకు మూఁడు రూపాయిలు.

సంపుటము ౪౨. | విజయ సంవత్సరము చైత్రి—ఆషాఢములు | సంచిక ౧-౩

అఖిలాంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

కొంతకాలము క్రిందట భారత ప్రభుత్వమువారు అఖిల భారత సాహిత్యపరిషత్తు నొకదానిని స్థాపింపఁ దలపెట్టినట్లు ప్రకటించిరి. దేశభాషల నభ్యున్నతస్థితికిఁ దెచ్చుట, దేశభాషలలో పరస్పర సహకార సామరస్యములఁ బెంపొందించుట, దేశభాషలకు ప్రపంచభాషలతో సన్నిహితసంబంధముల నెలకొల్పుట- మున్నగునవి దానిలక్ష్యములుగా వివరించిరి. ఆంగ్లభాషా ప్రాబల్యముచే నుత్సన్నప్రాయములై యున్న వివిధ దేశ భాషలకీవార్త యమృతోపమ మయ్యెను.

అన్నిప్రాంతములవారు తమతమ దేశభాషలఁ బోషించుకొనుటకు నేఁడుత్సాహ పడుచున్నారు. మన యాంధ్రదేశమునఁ గూడ నట్టి సంచలనము లేకపోలేదు. క్రొత్త క్రొత్తభాషా సంఘములు నేఁడు నలుదిక్కుల బయలుపడుచున్నవి. అందొకరు మండలమ్మున కొక్కరు చొప్పున తమప్రతినిధుల నిలువఁబెట్టి మాసంఘమునకు సంఘులాంధ్ర దేశ ప్రాతినిధ్యముగలదు. కావున భారతపరిషత్తు ఆంధ్రభాషా వ్యవహారము లన్నియు మా సంఘమూలముననే జరుపవలెనని ప్రచారము చేయుచున్నారు. కొందఱు మిన్నకున్నారు. కొందఱు అఖిలాంధ్ర

సాహిత్యపరిషత్తు నొకదాని నెలకొల్పి యాంధ్ర దేశము నందలి యఖిల భాషాసంఘముల ప్రాతినిధ్యము వడసి తన్మూలమున నాంధ్ర భాషావ్యవహారముల నిర్వహింపఁ బ్రయత్నించుచున్నారు.

అఖిలాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు నొకదానిని నెలకొల్పుటయే నేఁడు సమంజసముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఆంధ్ర దేశములో నితర వ్యవహారములలో మనవారు చూపుచున్న యనేకత్వమిందుఁ జూపక యేకముఖమున కార్యసాధనమునకుఁ గడంగుట శ్రేయస్కరము. మా సాహిత్య పరిషత్తు ఆంధ్ర దేశమునఁ గల భాషాసంస్థలలో ప్ర ప్రథమమైనది. అనేకవిధముల నిదివఱకు ఆంధ్ర భాషాసేవ చేసినది. నేఁడు తన చూపిన కొలఁది చేయుచునే యున్నది. మా లక్ష్యములకు భంగము వాటిల్లనిచో యఖిలాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు నిష్పక్షపాత బుద్ధితో, న్యాయదృష్టితో కార్యకలాపముల నిర్వహించుచో మాపరిషత్తు దానితోఁ గలసి పని చేయుట కెట్టియభ్యంతరము లేదు. మాయంగీకారమును సూచించుటకై త్వరలో నెల్లూరులో జరుగనున్న యఖిలాంధ్రావసరసభకు మాప్రతినిధులను గూడ పంపుచున్నాము.

నేఁడు ఆంధ్ర దేశమును కలవరపరచుచున్న భాషా సమస్యలు రెండు. మొదటిది భాష, కొక వ్యవస్థితి లేకపోవుట. మొన్న మొన్నటి దాకసరియైన వ్యవస్థలేని హిందీభాష యొక వ్యవస్థ నేర్పఱచుకొని ముందునకు సాగిపోవుచుండ మనము ఉన్న వ్యవస్థను కూడ పాడుచేసికొని భాష నధమస్థితికిఁ దెచ్చుచున్నాము.

రెండవసమస్య "సారస్వతాభిరుచి" నేఁడది సరిగా పాటింపఁబడుటలేదు. శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు చెప్పినట్లు నేటి కావ్యరచన యడ్డదిడ్డముగా నున్నది. పనికిమాలిన గ్రంథములెన్నియో కావ్యములుగాఁ జాటింపఁబడుచున్నవి. గ్రంథముల యందలి గుణ గౌరవమునకు విలువ లేదు. గ్రంథ బాహుళ్యమునుబట్టి మహాకవి యనిపించుకొనుటకై ప్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. సత్కావ్యము లేవియో, అసత్కావ్యము లేవియో సరిగానిర్ణయించుట కెవ్వరు పూనుకొనుటలేదు. భాషాభివృద్ధికది యెక్కువ యవసరము.

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

సంపుటం: 42
సంచిక:

విజయ సంవత్సరం చైత్ర వైశాఖములు

రస సమీకరణము 'ఏకోరసః'

దివాకర్ల వేంకటావధాని, ఎం. ఏ, (ఆనర్సు)

రసములసంఖ్యను సూచించుచు నాట్యశాస్త్రమున భరతముని చెప్పిన శ్లోకమునకుఁ బాఠాంతర మేర్పడుటచే రసము లెనిమిదియా తొమ్మిదియా యను, విషయము వివాదాస్పదమైనది. ప్రాచీనాలంకారికులలోఁ గొందఱెనిమిదియను పక్షమును మఱికొందఱు తొమ్మిదియను పక్షమును నవలంబించి వాదించిరి. శృంగారాదిరసములలో శాంతమును జేర్చుటయా, చేర్పకపోవుటయా యను నదే యీయభిప్రాయభేదమునకుఁగారణము. ఈభేద మిట్లుండ నర్వాచీనులైన కొందఱలంకారికులు శాంతరసముతోఁ గూడిన నవరసములకు మఱికొన్ని క్రొత్తరసములు చేర్చి రససంఖ్యను బదుమూఁడింటి వఱకును బెంచియుండిరి. ఇట్లు వివిధరసభావములకుఁగల సూక్ష్మాతి సూక్ష్మభేదములను గుర్తించి రసముల సంఖ్యను బెంప యత్నించువారికిఁ బ్రతియోగముగాఁ బ్రకృతిరస మొక్కటే యనియు, మిగిలినవన్నియు దానివికృతులనియుఁ జెప్పి రసములకైక్యము కల్పించినవారు కూడఁ గొందఱు కలరు. వీరిలో సైతమందఱు నేకకంఠముగా నొకేరసమునకుఁ బ్రకృతిత్వ మాపాదించినవారు కారు. ఒక్కొక్క రొక్కొక్క రసము నారాధించి, దానికిఁ బ్రాధాన్యము నిరూపించియుండిరి. ఇట్టి వారిలో నాలంకారికులే కాక కవులు కూడఁబలువురు గలరు.

భవభూతి మహాకవి కరుణరసమునకుఁ బ్రకృతిత్వము నొసంగుచు,

"ఏకోరసః కరుణ ఏవ నిమిత్తభేదా
ద్భిన్నః పృథక్పృథగివ శ్రియతే వివర్తాన్
ఆవర్తబుద్బుదతరంగమయాన్ వికారా
నంభో యథా సలిలమేవ హి తత్సమస్తమ్."

అని యుత్తరరామచరిత నాటకమున ఘోషించి యుండెను. వాసంతీ సీతారామ ప్రభృతులందుఁ గరుణరస మొక్కటే వివిధరూపములతోఁ బరస్పర విలక్షణావస్థావిశేషములను భజించుచున్నదని తనను సూచించుట నాటకకథాసందర్భమునఁ బైశ్లోకముయొక్క పూర్ణార్థమునకుఁ బ్రయోజనము. కాని భవభూతియందు రసవిషయమునఁ దనకుఁగల యభిప్రాయమును గూడఁ బరోక్షముగా వ్యక్తము సేయుచున్నాఁడు. ఒక్కనీరే యావర్తబుద్బుదతరంగమయములైన వివిధ వికారములను బొందుచున్నట్లు కరుణరస మొక్కటే నిమిత్తభేదమువలన శృంగారాద్యన్యరూపములను బొందుచున్న దని యాతని యభిప్రాయము. కరుణరసము ప్రకృతి యనియు, శృంగారాదులు దాని వికృతులనియు నిందలిభావము. దీనినే వ్యాఖ్యాన కర్తయైన వీరరాఘవుఁడు "ఇద మత్ర కవే ర్మతమ్. యద్యపి శృంగార ఏక ఏవ రస ఇతి శృంగారప్రకాశకారాది మతం, తథాపి, ప్రాచుర్యాత్ రాగివిరాగి సాధారణ్యాత్ కరుణ ఏక ఏవ రసః అన్యే తు తద్వికృతయః" అని స్పష్టీకరించెను. ఈవివరణమున నతఁడు లోకమున నితర రసములకన్నఁ గరుణరసము ప్రచురతరముగా గోచరించుచుండుటయు, నది రక్తచిత్తులైన లౌకికులకును విరక్తచిత్తులైన యోగులకునుగూడ సాధారణమై యుండుటయు భవభూతి యారసమునకుఁ బ్రకృతిత్వము కల్పించుటకు హేతువులుగా నుగ్గడించెను. కావ్యనాటకాదులు కలిగించుచిత్తసంవాదము కరుణరసము విషయమున సమగ్రస్ఫూర్తి వహించుట యనుభవసిద్ధమే. రసము లన్నియు సహృదయ హృదయావర్జకత్వమున సమాన శక్తికములే యయ్యుఁ గరుణరస మావిషయమున నించుక శక్తిమత్తరముగా గోచరించును, అదిగాక కరుణరసమయములైన కావ్యములే యధికమాధుర్యోదంచితములై యుండునని యనుభవజ్ఞులు నుడువుదురు. కరుణరసోద్రేకమే సంస్కృతమునందలి యాదికావ్యమావిర్భవించుటకుఁ గారణము. మఱియు 'రసేషు కరుణో రస' యను నానుడి చిరకాలమునుండి యనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్నది. ఆనందవర్ధ

నాఁడు హృదయార్ద్రీతావహమైన మాధుర్య గుణము కరుణరసమున నతిశయించి యుండునని ధ్వన్యాలోకమున నుడివియున్నాఁడు. (మాధుర్యమార్ద్రతాం యాతి యత స్తత్రాధికం మనః) ఆరసమునకు భవభూతి ప్రాధాన్యమొసంగుట కిదియే కారణమైయుండును. కాని యాతనివలెఁ గరుణరస ప్రకృతిత్వ ముపపాదింప యత్నించిన వా రాలంకారికులలో నెవ్వరును గానరారు.

సరస్వతీ కంఠాభరణ-శృంగారప్రకాశాది గ్రంథకర్తయైన భోజుఁడు తాను గల్పించిన నూతనమైన "శృంగారముననే" సర్వరసభావములును లీనములై యుండునని వచించెను. ఆత్మగుణమును, పూర్వజన్మకృత సుకృతములకు ఫలముగాఁ గలుగునట్టియు నహంకారమే సర్వభావములకును మూలబీజమని యాతనిగాఢాభిప్రాయము. ఇది సాధారణముగా మనము గర్వ మనునర్థమున వాడు నహంకారము కాదు. దీనికే శృంగారము, అభిమానము అని మాఱుపేర్లు. తనయందును నితరులందును నితర పదార్థములందును మానవుఁడు ప్రీతిగలిగి వర్తించుట కిదియే కారణము. ఈయర్థమున నిది 'యాత్మరతి' యనఁబడును. నిజమున కిది యొక్కటే రసము. రతిహాసాదులు దీనినుండియే జనించును. ప్రకర్షప్రాప్తములైన వీనిచే అర్చిశ్చయములచే వహ్నివలెఁ బ్రకాశించుచు, నిది "శృంగార వంతులకే" రుచించుచుండును. ('తత ఏతే రత్యాదయో జాయన్తే తైశ్చాయం ప్రకర్షప్రాప్తైః సప్తార్చిరర్చిశ్చయైరివ ప్రకాశమానః శృంగారిణామేవ స్వదత ఇతి). దీనినిబట్టి రతిస్థాయికమై భరతాదులచే రససమూహమున నాద్యముగాఁ బేర్కొనఁబడిన శృంగార రసమునకును దీనికిని సంబంధమే లేదని తెలియవచ్చును. భోజునిమతము ననుసరించి యేరసభావము లనుభవించుటకైన నాతని యహంకార శృంగార మావశ్యకమై యుండును. శాంతముకూడ నీయహంకారమునకు లోఁబడినదేయని యాతనియూహ. రతివలెనే శమముకూడ నహంకార జన్యమైనట్టిదే.

రసమనునది యనిర్వచనీయమైన యానందానుభవము. "ఇది శోకము, ఇది రతి, ఇది హాసము" అని స్థితిజ్ఞానము కలిగియుండు నంతవఱకు సామాజికులు భావనావస్థలో మాత్రమే యున్నవారని చెప్పవలయును. రస మీయవస్థ కతీతమైయుండును. దీనినే భోజుఁడు

'ఆభావనోదయ మనన్యధియా జనేన
యో భావ్యతే మనసి భావనయా స భావః
యో భావనాపథ మతీత్య వివర్తమానః
సాహంకృతౌ హృది పరం స్వదతే రసోఽసౌ'

అని చెప్పియుండెను. శృంగారవీర హాస్యాదులు నిజమునకుఁ గేవలము భావావస్థలేయనియు రసమనున దేకైక మనియు, రసమనుట తక్కుఁదాని నింకొక విధమునఁ బేర్కొనరాదనియు భోజుని యభిప్రాయము.

అహంకారశృంగార రసైకత్వమును బ్రతిపాదించుచునే భోజుఁడు ప్రేమరసప్రకృతిత్వమునుగూడ నిరూపించియుండెను. ఈ రెండింటికిని సన్నిహితమైన సంబంధ మున్నది. రతిస్నేహభక్తి ప్రముఖములైన భావములకెల్ల నహంకారమువలెనే ప్రేమయు మూలప్రభవమై యుండుననియుఁ, దమ హృదయములం దణఁగియున్న యొకానొక ప్రీతిని దృప్తిపఱుచుటకే మానవు లేకార్యములైన నాచరింతు రనియు భోజుని యభిప్రాయము. ఎవ్వరైన నవ్వినచో వారికి నవ్వుటయందును, యుద్ధ మొనరించినచో నా యుద్ధ మొనరించుటయందును వారికిఁ బ్రీతియున్నదని మన మూహింపవలయును. ఆ ప్రీతి లేకున్నచో వారాకార్యముల నొనరింపనే యొనరింపరు. భోజుఁడు ప్రతిపాదించిన యీ ప్రేమరసమునఁ బూర్వకోటి, మధ్యమావస్థ, ఉత్తరకోటియని మూఁడవస్థ లున్నవి. మొదటిస్థితిలో నదియొక్క యహంకారమే; రెండవదాని నా యహంకార మేకోనపంచాశద్భావములుగా మాఱుటయు నవి విభావానుభావాదులచేఁ బరిపుష్టినొందుటయు సంభవించును. తృతీయావస్థలో నీ భావములన్నియుఁ బ్రేమగాఁ బరిణమించి మరలఁ బ్రథమా

వస్థను అనఁగా నేకైకమైన యహంకారరసము ననుభూతికిఁ దెచ్చును. అలంకారకౌస్తుభమునఁ గవి కర్ణపూరుఁడు కూడఁ బ్రేమరసప్రకృతిత్వమునే ప్రతిపాదించెను.

'ఉన్మజ్జన్తి నిమజ్జన్తి ప్రేమ్ణ్యఖండరసత్వతః
సర్వే రసాశ్చ భావాశ్చ తరంగా ఇవ వారిధౌ.'

అనియు "ప్రేమరసే సర్వే రసా అంతర్భవన్తి" యనియు నందాతఁడు వివరించియుండెను.

అగ్నిపురాణమున సైతము భోజప్రతిపాదితమైన యహంకారము ప్రస్తావింపఁబడినది. కాని తత్కర్త యభిప్రాయము ననుసరించి యహంకారమునుండి యభిమానమును, దానినుండి మొదట రతియును జనించును. ఈ రతియే పరిపోషము నొంది వ్యభిచార్యాది సామాన్యము వలన శృంగార మని చెప్పఁబడుచున్నది. హాస్యాద్యన్యరసము లన్నియుఁ దద్భేదములే. (అభిమానా ద్రతిస్సా చ పరిపోష ముపేయుషీ, వ్యభిచార్యాది సామాన్యాత్ శృంగార ఇతి గీయతే, తద్భేదాః కామ మితరే, హాస్యాద్యా అప్యనేకశః) భోజుఁ డిట్లుకాక, రత్యాదిభావము లన్నియు నహంకారజన్యములే యను యభిప్రాయపడి యుండెను. పరబ్రహ్మమున కానందము సహజమైనదనియు, నది యొక్కొక్కపుడు వ్యక్తమగుచుండు ననియు, చైతన్యము, లేక చమత్కారము, లేక రసము, అనునదియే దాని వ్యక్తరూపమనియు, నాద్యమైన దాని వికారమే యహంకారమనియు నగ్నిపురాణ మహంకారస్వరూపమును వివరించియున్నది. స్వల్పభేదమున్నను భోజుని యహంకారశృంగారమునకును నగ్నిపురాణప్రతిపాదితమైన రతిశృంగారమునకును దగ్గఱసంబంధ మున్నది.

అభినవగుప్తుఁ డభినవభారతిలో శాంతరసప్రాధాన్యమును బ్రతిపాదించెను. ఆలంకారికులలో నేదో యొక రసమునకుఁ బ్రకృతిత్వమును మిగిలిన వానికిఁ దదంతర్భూతత్వమును సూచించిన ప్రథమాచార్యుఁ డితఁడే. శాంతము పురుషార్థములలో నత్యుత్తమమైన తురీయపురుషార్థమునకు సంబంధించియుండుటయుఁ, గావ్యజనితమైన రసానంద మైహికానందభిన్నమును, నతిలోకమును, ననంతమునునై యొప్పారుచు,

శాంతముతోడి సంపర్కమును సూచించుచుండుటయు నాతఁడా రసమునకుఁ బ్రాధాన్యము కల్పించుటకు హేతువు. అదిగాక, శాంతమునకు స్థాయియైన యాత్మ సర్వమానసవ్యాపారములకును మూలభూతమై, శృంగారాదివృత్తిరూపముల వహించు చిత్తమునకు వికాసము చేకూర్చుచుండును. అందుచేతనే యిది స్థాయితమమనియు దీని పరిణామమైన శాంతము ప్రకృతిరసమనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

ఇప్పుడు లభించుచున్న నాట్యశాస్త్రప్రతులలో శృంగారరసము మొదటిరసముగాఁ జేర్కొనఁబడుటచే దానిని గూర్చిన చర్చయే మొదటఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని, యభినవగుప్తుఁడు చూచిన చిరంతనప్రతులు కొన్నింటిలో శాంతరసవివరణమే ముం దొసఁగఁబడినదఁట! భరతుఁడు శాంతమునట్లు ముందు వివరించుట దానిప్రధానత్వము నూహించియే యని తలంపవలయును. దీని కుపబలముగా శాంతమును నవమరసముగాఁ బ్రతిపాదించు శ్లోకములుగల పాఠములో* "రత్యాదులగు భావములు వికారములు. శాంతము ప్రకృతియైనట్టిది. వికారములు ప్రకృతి నుండి పుట్టి యందే లయమొందుచున్న" వని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది.

విశ్వనాథుఁడు సాహిత్య దర్పణమున నారాయణోపజ్ఞముగా నద్భుతరసప్రాధాన్య సిద్ధాంతమును జేర్కొనెను. ఆసందర్భమున నాతఁడుదాహరించిన ధర్మదత్తుని శ్లోకము "రసమున సారమైన చమత్కారము సర్వత్ర అనుభవింపఁబడుచున్నది. చమత్కారసారత్వము వలన నద్భుతరస మెల్లెడలఁ గలదని చెప్పవచ్చును. అందుచే నారాయణుఁడద్భుతమే రసమని, నుడివియుండె" నని తెల్పుచున్నది. రసాస్వాద రూపమని చెప్పఁబడు చమత్కార మద్భుతరసమయమైనట్టిదే. మఱియు రసాస్వాదము నందలి లోకోత్తరత్వ మద్భుతరస ప్రాధాన్యమును సూచిం

* భవా వికార రత్యాద్యాః శాంతిస్తు ప్రకృతిర్మతః
వికారః ప్రకృతేర్జాతః పునస్తత్రైవ లీయతే.

చుచున్నది. శృంగారాదిరసములం దన్నిట నద్భుత మంగముగా గోచరించు ననియు, నదియే యంగిగానున్నప్పు డద్భుతరసమని చెప్పఁబడుచున్నదనియు, రసతరంగిణిలో భానుదత్తుఁడు వివరించియున్నాఁడు.

కావ్యములందు రసవస్త్వలంకారములు మూఁడింట నద్భుతరసము వ్యాపించియే యుండును. రసప్రతీతి పరాకాష్ఠ నొందునప్పు డన్ని రసములందు నద్భుతము గోచరించుట యనుభవసిద్ధమే. అద్భుతము కొన్ని యితరరసములకుఁ బుష్టిచేకూర్చుననుట సత్యదూరము కాదు. శృంగారరసపోషణమున కద్భుత మెక్కువగాఁ దోడ్పడును. వీరరసము నద్భుతమున కెక్కువ ప్రసక్తియుండుటచేతనే భరతుఁడు దానిని వీరరసజన్యమని పేర్కొనెను. ఇంక, హాస్యమునకును నద్భుతమునకునుగల సంబంధము వేఱే చెప్పనక్కఱలేదు. నాటకప్రయోగసందర్భమున సామాజికమానసముల నావర్జించుట కద్భుతరసమున కపారమైన శక్తి కలదు. అందుచేతనే భరతుఁడు నాటకకథయందలి కొన్ని యంశములను వెల్లడించుచుఁ గొన్నిటిని నిగూఢ మొనరించుచుఁ బ్రతిక్షణము సామాజికుల హృదయములకు విస్మయ మావహిల్లునట్లుగా వస్తువు ననుసంధింపవలెనని చెప్పియుండెను. వస్తుసంవిధానమున సంధ్యంగములకుఁగల ప్రయోజన మద్భుతమును చేకూర్చుటయే. మఱియుఁ గథనుచితరీతిఁ గ్లిష్టముగానొనరించి యంతమునందలి గ్రంథులనన్నింటి విడఁదీసి సామాజికుల కద్భుతము కలిగింపవలసిన యక్కఱ కలదని భరతుఁడు సూచించెను. అందుచేతనే యాతఁడు నాటకకార్యము గోపుచ్ఛాగ్రాకారమై యుండవలెననియు గోపుచ్ఛమునకుఁ జివర వాలగుచ్ఛముండునట్లు కథాంతమున నద్భుతసన్నివేశముల సమాహారము కానరావలెననియు వచించియుండెను. నిర్వహణ మద్భుతరసమయమై యుండవలెననుట కిదియే యర్థము. ఇంక నలంకారవిషయమున దండిభామహులు అతిశయోక్తిని బ్రధానముగాఁ బేర్కొని యలంకారాంతరములు దాని వివిధరూపములని చెప్పుట యద్భుతరసప్రాధాన్యమును

సూచించుచునే యున్నది. అతిశయోక్తికిని నద్భుతమునకును గల సంబంధమే యిందుకుఁ గారణము. ఆనందవర్ధనుఁడును నభినవగుప్తుఁడును గూడఁ గావ్యములం దతిశయోక్త్యద్భుతములకుఁ గల ప్రాముఖ్య పాటవములను వివరించియున్నారు.

శక్తిభద్రవిరచితమైన యాశ్చర్యచూడామణి యద్భుతరస ప్రధానమై యా రసముయొక్క ప్రాముఖ్యమును బలువిధములఁ బ్రకటించుచున్నది. కృత్యారావణ మను నాటకము కూడ నాశ్చర్యచూడామణివలెనే యద్భుతరసప్రాధాన్యమును బ్రకటించునట్టిదే యఁట! మహాదేవ విరచితమైన యద్భుతదర్పణమున రాముఁ "డద్భుతైకరసా స్మృతి రంతర్నీలయతీవమా" యని పల్కుటయు నా కవి కద్భుతరస ప్రాధాన్యమునఁ గల ప్రత్యయమును జాటుచున్నది.

రసప్రదీపకారుఁడైన ప్రభాకరు డద్భుతరసప్రాధాన్యవాదమును ఖండించుచు "నారాయణుఁ డద్భుతమొక్కటే రసమని చాటెను. ధర్మదత్తాదు లాతని ననుసరించిరి. కాని యది యుక్తము కాదు. అనుభవమున నది విలక్షణముగా నుండుటయే యిందుకు హేతువు. వ్యభిచారులందు స్థాయికివలె రత్యాదులందు విస్మయమున కనుగమము లేదు. శోకాదు లిందు కుదాహరణము" లని పలికెను. అతఁ డలంకారరహస్య మను గ్రంథమును రచించెననియు నందద్భుతరసము సర్వాన్యరసాంతర్భూతమై యుండుననుసిద్ధాంతమును బూర్తిగా ఖండించెననియుఁ దెలియుచున్నది. కాని యా గ్రంథ మిప్పు డుపలభ్యమానము కాదు.

శృంగారాదులగు కొన్ని యితరరసములలోఁ గూడ నద్భుతాంశము గోచరించుచున్నమాట సత్యమేయైనను ప్రభాకరుఁడు వచించినట్లు కరుణమున దానికి స్థానమే లేదు. రసాస్వాదము చిత్తసంవాదమేయైనను అచిత్తసంవాద మన్నిరసముల సందర్భముననువిస్తారరూపమునే

వహింపదు. అది కొన్ని కొన్ని రసముల విషయమున భిన్నరూపములు వహించుచుండును కరుణ శృంగారముల విషయమున నది ద్రుతిరూపమును భీభత్సము విషయమున సంక్షోభరూపమును వహించుట యిందుకు దృష్టాంతము. మఱియు శృంగారకరుణము లందలి ద్రుతి బీభత్సభయానక రౌద్రాద్భుతములందించుకయుఁ గానిపింపనే కానిపింపదు. దీనిని బురస్కరించు కొని చూచినచో నొకరసముననే యితరరసములన్నియు నంతర్భూతములై యుండుననుసమీకరణ వాదము లోపభూయిష్ఠముగా గోచరించును. శాంతశృంగార సమీకరణ వాదములే యితరములైన వానికంటెఁ గొంత మెఱుగు.

ఏకైకరసప్రకృతిత్వము నీవిధముగా. నంగీకరించుట కష్టమే యైనను అనిర్వాచ్యానందరూపమైన రసమొక్కటేయని చెప్పుటకు సందేహింపఁబనిలేదు. ఆలంకారికులు పలువురు దీనినంగీకరించి యుండిరి. దానికి రసమని యొక్కటే పేరు. బ్రహ్మమువలె నది యేకైకమా యద్వితీయము. అందుచే శృంగార వీరాద్భుతాది నామములును వాని వైవిధ్యమును యథార్థములుకావు అవి యేకమైన యంగిరసముయొక్క వివిధ భాగములు. అందుచేతనే భరతుఁడు నహిరసాదృతేకశ్చిదర్థః ప్రవర్తతే యనుసూత్రమున రసశబ్దము నేకవచనముగా నుపయోగించెనని యభినవ గుప్తుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు ఏక ఏవ తావత్పరమార్థతో రసః సూత్రస్థానత్వేనరూపకే ప్రతిభాతి. తస్యైవపునర్భాగదృశావిభాగః. అనుభవమునఁగూడఁ జిత్తవిశ్రాంతిరూపమును ననిర్వచనీయమును నగు రసాస్వాద మన్నిరసముల విషయమునను సమానముగానే గోచరించుచున్నది. భోజుని సరస్వతీ కంఠాభరణమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు భట్టనరసింహుఁడు సర్వరసములకును గూటస్థమైన స్వాదాత్మయొక్కటే యనియు రసములన్నియుఁ దద్విశేషములనియు నుడివియుండెను. ఈసిద్ధాంతము నభినవగుప్తుఁడు సూచింపకపోయినను ఇది యాతనికి విరుద్ధము మాత్రముకాదు.

కవి కర్ణపూరగోస్వామి యలంకార కౌస్తుభమున నీవిషయమునే చక్కగా నిరూపించియుండెను. 'రజస్తమోహీనమై శుద్ధసత్త్వస్వరూప మగు మనస్సున కాస్వాదాంకురకంద యనుధర్మము కలదు. ఆయానంద మే యేకైకమగు రసమునకు స్థాయియని విజ్ఞులు చెప్పుదురు. అదియే విభావ వైవిధ్యమువలనఁ బృథగ్విధత్వమును బొందుచున్న" దని నుడివి యుండెను. స్థాయి రూపమైన యాధర్మమొక్కటే యైనచో నొక్కటే స్థాయికి వీరరసమున నుత్సాహత్వమును, గరుణరసమున శోకత్వమును నద్భుతరసమున విస్మయత్వమును నెట్లు కలుగఁ జాలునను ప్రశ్నమునకు వ్యాఖ్యానమున నిట్లు సమాధాన మొసంగఁబడినది. ఆధర్మ మొక్కటే యైనను ద్వివిధమైన విభావము యొక్క భేదములచే భిన్నమై కానవచ్చుచున్నది. ఒకే స్ఫటికము జపాకుసుమాది నానాపదార్థముల సంగము వలన నొకప్పుడు రక్తముగను నొకప్పుడు పీతముగను, నొకప్పుడు శ్యామమును నై వివిధాకారముల నొందునట్లే స్థాయిరూపమైన యొకే ధర్మము వీరరసాది పోషకములైన నానావిధవిభావముల సంగమువలన నొకప్పుడుత్సాహ రూపమును నొకప్పుడు విస్మయరూపమును నొకప్పుడు శోకరూపమును బొందుచున్నది.

శృంగారాదిరసములు నామభేదముచే వేర్వేఱుగాఁ గనఁబడినను వానివలన మానవులు పొందు నానంద మొక విధమైనట్టిదే. రసము కూడ నొక్కటే. దానికి స్థాయియానందము. రత్యాదులైనయుపాధుల భేదముచే దానికి నానాత్వము కలుగుచున్నది. పలువిధములైన పాత్రములందుండు జలమున భేదమున్నను వానియందుఁ బ్రతిఫలించు సూర్యుని ప్రతిబింబ మొక్కటే. అట్లే రత్యాదులందుఁ దారతమ్య మున్నను ఆనంద మొక్కటే. భేదము కేవల ముపాధిగత మైనదే.

వ్యక్తివివేకము

భాగవతుల కుటుంబరాయశాస్త్రి, ఎం. ఏ.

వాక్యార్థము:— (1) వాచ్యార్థము (వాక్యార్థము), వాచ్యమనియు ననుమేయ మనియు రెండువిధములు. అందు, వాచ్యార్థమున నంశపరికల్పనముఁ జేసినప్పు డాయంశములలో నొకటి యుద్దేశ్యాంశమును, మరియొకటి విధేయాంశము నగును. అందులో విధేయాంశము ప్రసిద్ధము కావచ్చును, లేక యప్రసిద్ధము గావచ్చును. విధేయాంశము ప్రసిద్ధమయ్యేనేని, విధేయార్థమును మనము సమర్థింప నక్కఱలేదు. అనఁగా విధేయ ముపపాదన (సమర్థనము) నపేక్షింపదు. ఈవిధేయార్థమే యప్రసిద్ధమయ్యేనేని సమర్థన మక్కఱ యగును. కావున విధేయార్థము 1 ఉపపాదనసాపేక్షమనియు, 2. ఉపపాదననిరపేక్ష మనియు రెండు విధములుగ నుండును.

విధేయాంశము ప్రసిద్ధమైనపు డుపపాదనము (సమర్థనము) నపేక్షింపదు. అయినను నుద్దేశ్యము విధేయము మాత్రము కన్పడుచుండును. ఉదాహరణము:

"అస్త్యుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్మా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః"

అర్థము: ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్మయై హిమాలయ మను నగాధిరాజు కలఁడు. ఇచట హిమాలయ ముద్దేశ్యము. ఈ హిమాలయము నుద్దేశించి అస్తిత్వము (ఉంకుట) విధింపఁబడుచున్నది. హిమాలయ ముండుననువిషయము ప్రసిద్ధమే. ఉన్నదనువిధేయార్థమును సమర్థింప నక్కఱలేదు.

విధేయమగునర్థ మప్రసిద్ధమగునపుడు, ఉద్దేశ్యమునకును విధేయమునకును, నవినాభావసంబంధము -(ధూమాగ్నులకువలె నిత్య సాహచర్యము) ఉన్నదని తెలియుటచే, సాధ్యసాధనభావసంబంధ ముండును. అపు డుద్దేశ్యము సాధనమగును. విధేయము సాధ్యమగును.

త్రివిధప్రమాణములు:- ఈసాధ్యసాధనభావము గూడ ప్రమాణమూలముగ నుండవలయును. ఈప్రమాణములు 1. లోకము 2. వేదము 3. అధ్యాత్మము నని మూఁడు విధములు-

లోకప్రమాణము - లోకప్రసిద్ధార్థవిషయము లోకప్రమాణము.

ఉదాహరణము:

'కయాసి కామిన్! సురతాపరాధాత్, పాదానతః కోపనయాఽవధూతః
• యస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం, ప్రవాలశయ్యాశరణం శరీరమ్''
(కుమారసంభవమ్, 3.౮.)

తా. తారకాసురుని సంహరించుటకై, దేవసైన్యములకు నాయకుఁడుగ నుండు నతఁడు పార్వతియందు శివునకుఁ బుట్టవలయునన్న. మన్మథునిసాహాయ్య మపేక్షిత మని తెలిసికొని యింద్రుఁడు మన్మథుని స్మరించినాఁడు-మన్మథుఁడు వచ్చి, తన్ను స్మరించుటకు హేతు వేమి యని యింద్రు నడుగుచున్నాఁడు-కాముకుఁడవగు నోయింద్రా! గోత్రస్ఖలనాది రూపమగునపరాధములను వేసినైనను జేసి, యాయపరాధమును మన్నింపుమని వేఁడుచు, నీప్రియురాలి పాదముల మీఁదనై నఁబడినను నామె కోపస్వభావము గలదియై, నిన్ను త్రోసిపుచ్చినదియా ? - ఆమెయనురాగానుగ్రహముల నపేక్షించి నీవు బాధ నొందుచుంటివా ? తెల్పుము-ఆమె కిపుడే విరహతాపముఁ గల్గునట్లు చేసి, చిగురుటాకుల శయ్యయే గతి యగునట్లు చేసెదను- ఆమెకోపము నడలి నీకై పరితపించునట్లు చేసెదను - సెలవిమ్ము.

• కామిన్ = కాముకుఁడవగు నో యింద్రుఁడా! (స్త్రీలయందు) కయా కోపనయా = కోపముగల యేవనిత చేత, సురతాపరాధః = గోత్రస్ఖలనాది రూపమైన స్త్రీత్తయపరాధము గలవాఁడవై. పాదానతః = ఆమె పాదములమీఁదఁ బడినవాఁడ వయ్యు, అవధూతః = తిరస్కరింపఁబడితివి - యస్యాః = ఏవనితయొక్క, శరీరం = శరీరమును. దృఢానుతాపం = గొప్పతాపము గల్గునట్లుగను, ప్రవాలశయ్యాశరణం = చిగురుటాకులశయ్య యే గతియగునట్లుగను, కరిష్యామి = చేయఁగలనో — —ఇంక సాపరాధత్వము, కోపనత్వము నుద్దేశ్యములు - పాదపతనము, తిరస్కృతి యనునవి విధేయములు. వీనికి సాధ్యసాధనభావసంబంధము లోకసిద్ధము.

ఇచట నింద్రుఁ డపరాధముఁ జేసినవాఁడగుటచేతనే ప్రియా పాదములపై వ్రాలినాఁడు - ఆమె కోపస్వభావ యగుటచేతనే తన పాదములపై వ్రాలిన ప్రియుని దిరస్కరించినది. ఇందు సాపరాధత్వమునకు, పాదావనతికిని, కోపస్వభావత్వము నకుఁ దిరస్కారమునకును కార్యకారణభావసంబంధ మున్నది. ఈసంబంధము లోకస్వభావసిద్ధ మగుటచే, నిచట లోకమనుపరిమాణ మున్న దనియుఁ, దన్మూలమైన సాధ్యసాధనభావమే యిచటఁ గలదనియుఁ దెలియునది.

మఱియొక యుదాహరణము.

'చన్ద్రం గతా పద్మగుణాన్ న భుంక్తే, పద్మాశ్రితా చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యాం
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా, ద్విసంశ్రయాం ప్రీతి మవాప లక్ష్మీః'*
(కుమారసంభవము, 1. ౪౩)

తా. పార్వతీముఖవర్ణనము సందర్భము_ పద్మము పగటి సమయముననే వికసించును. చంద్రుఁడు రాత్రిసమయముననే ప్రకాశించును కాంతిసౌన్దర్యాభిమాని దేవతయగు లక్ష్మి, పగటిసమయమునఁ బద్మము నధివసించెడిది. అపుడామె పద్మసౌగన్ధ్యము ననుభవించెడిది. కాని చంద్రుని గుణమగు శోభ యపు డామె కుండెడిది గాదు. రాత్రిసమయమునఁ జంద్రు నాశ్రయించి శోభాగుణము ననుభవించినను, పద్మ సౌగన్ధ్యానుభవ మామెకు లేదు. కావున శోభాసౌగన్ధ్యములను క్రమముగ ననుభవింప వలసినదే గాని, యొక సమయముననే, యారెండు గుణముల ననుభవింప లక్ష్మికి వీలు గాలేదు. అందుచే లక్ష్మికి చాంచ

* లోలా=చంచలయగు, లక్ష్మీః = కాన్త్యభిమానదేవత, చన్ద్రం గతా= (రాత్రియందు) చన్ద్రునియం దుండి, పద్మగుణాన్ =పద్మమునందలి పరిమళము మొదలగు గుణములను, నభుంక్తే = అనుభవింపదు - పద్మాశ్రితా=[పగటిసమయమున] పద్మముల నాశ్రయించినదై, చాన్ద్రమసీం = చన్ద్రసంబంధమగు. అభిఖ్యాం = శోభను నభుంక్తే=అనుభవింపదు. ఉమాముఖం = పార్వతీముఖమును, ప్రతిపద్య=పొంది ద్విసంశ్రయాం=పద్మచంద్రులను నిద్దఱ నాశ్రయించిన, ప్రీతిమ్ = సంతో, మును, అవాప=పొందెను.-

లక్ష్యము పోలేదు. స్థిరత యనునది చిక్కలేదు. పార్వతీజననమైన పిదప నీపరిస్థితి మారినది. పార్వతీముఖమున శోభాసౌగన్ధ్యములు రెండు నున్నవి. ఈగుణము లీముఖమున నహోరాత్రములు నుండును. అందుచే లక్ష్మి యీమె ముఖ మాశ్రయించినది. శోభాసౌగన్ధ్యగుణములను రెంటి నొకసమయముననే నిరంతర మనుభవించుటకు వీలగుటచే లక్ష్మి చంచల యను నపకీర్తి యామెకుఁ దొలఁగిపోయినది.

ఇచట, పద్మముయొక్కయు చంద్రునియొక్కయు గుణముల నొకసమయముననే యనుభవింప లేకుండుటకు హేతువులు పద్మము రాత్రిసమయమున ముకుళించుకొనుట, చంద్రుఁడు పగలు ప్రకాశింప కుండుటయు నగును. కాని యీకారణములు వాచ్యముగాఁ బైశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడ లేదు. అయినను నవి లోకప్రసిద్ధములే. అందుచే నవి యుపాత్తము కాకున్నను దోషము లేదు. లోకప్రసిద్ధమైనదానిని తిరిగి చెప్పుటయుఁ దగదు.

వేదప్రమాణము — శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధార్థవిషయము వేదరూపప్రమాణమగును. ఇతిహాసధర్మశాస్త్రపురాణములు వేదమూలములే యగుటచే వేదశబ్దము వీనికిఁగూడ నుపలక్షణము. అనఁగా నితిహాసాది మాత్రసిద్ధార్థవిషయము గూడ వేదప్రమాణమే యగును. ఉదాహరణము.

*అయాచితారం న హి దేవమద్రిః, సుతాం ప్రతిగ్రాహయితుం శశాక
అభ్యర్థనాభంగభయేన సాధుః, మాధ్యస్థ్యమిష్టేప్యవలంబతేఽర్థే"
(కుమారసంభవము. 1. ౫౨)

* అద్రిః = హిమాలయపర్వతము. సుతాం = కూఁతురగు పార్వతిని, అయాచితారం = అడుగని (యాచింపని) దేవం = ఈశ్వరుని, ప్రతిగ్రాహయితుం = స్వీకరించునట్లుగా. (ఈశ్వరుఁడు గ్రహించునట్లుగాఁ జేయుటకు) నహి శశాక = సమర్థుఁడు గాలేదుకదా! సాధుః = సాధువైనవాఁడు [సత్పురుషుఁడు-అభిమానవంతుఁడు] అభ్యర్థనాభంగభయేన = తనప్రార్థన సఫలము కాదేమోయను భయముచే, ఇష్టేప్యర్థే = ఇష్టమైన విషయమునఁగూడ, మాధ్యస్థ్యమవలంబతే = తటస్థభావమును (ఔదాసీన్యమును) అవలంబించును.

శా. పార్వతి శివునకు భార్య కానున్నదను విషయము శివునకుం దెలియును. అగుచో శివునకు పార్వతినిచ్చి యెందుకుం బెండ్లి సేయలేదు? అని ప్రశ్నరాంగా, కాళిదాసకవియే సమాధానముం జెప్పుచున్నాండు- శివుండువచ్చి పార్వతిని తన కిమ్మని యడుగనిదే హిమవంతుండు పార్వతిని గ్రహింపుమని శివునకుం జెప్పుట కిష్టపడలేదు.- ఏలన? అభిమానవంతుండైనవాండు,తనప్రార్థన వ్యర్థమగునో యేమో యను భయమున తనకిష్టమగువిషయమునంగూడ నుపేక్ష చేయును.

ఇచట నీశ్వరుండు ప్రతిగ్రహీత- అతండు యాచింపకుండుట కారణము; హిమవంతుండు తనకన్యనీయకుండుట కార్యము.

(కన్యాగ్రాహణాకర్తృత్వము=ఈశ్వరుండు పార్వతిని గ్రహించునట్లు చేయు లేకుండుట యనునది కార్యము) వీనికిం గల యీకార్యకారణ భావసంబంధము- అడుగని వానికిం గన్య నీయంగూడదనుట, శాస్త్ర సంప్రదాయసిద్ధము. - ఈవిషయమునం బ్రమాణవాక్యమిది-

"అయాచితాని దేయాని సర్వద్రవ్యాణి భారత
అన్నం విద్యా తథా కన్యా అనర్థిభ్యో న దీయతే"

అన్నివస్తువుల నితరు లడుగకున్నను నీయవచ్చును - అన్నము, విద్య కన్య యను వీని నడుగనిదే యితరుల కీయరాదు-(యాచకులు గానివారి కీయరాదు- అర్థిలేక యాచకుండను నీతనికి,వ్యాకరణశాస్త్రమున సంప్రదాన మను సంజ్ఞ కలదు.—ఆసంప్రదాన సంజ్ఞకు వారిట్లు లక్షణముం జెప్పినారు.-

"అనిరాకరణాత్ కర్తు స్త్యాగాంగం కర్మణేప్సితమ్
ప్రేరణానుమతిభ్యాం వా లభతే సమ్ప్రదానతామ్"

దాతయగు నతండు సువర్ణాదుల నెవని కీయ నభిలషించునో యాతండు సమ్ప్రదాన మగును (అర్థి యగును) అతండులేకున్నం ద్యాగమే కుదురదు కావున నతండు త్యాగమున కంగ మగుచున్నాండు—ఇప్పతి

గ్రహీతలు మూఁడు విధములుగ నున్నారు.—నిరాకరింపనివారు (దేవతలవలె) ప్రేరకులు (యాచకులవలె) అనుమతి నిచ్చువారు.
(దానమును గ్రహించుట కంగీకరించు నుపాధ్యాయాదుల వలె).

ప్రస్తుతము హిమవంతుఁడు యాచకుఁడు కాఁడు-యాచింపని దే కన్య నీయఁగూడదు. కావున హిమవంతుఁడు, పరమేశ్వరుఁడు కన్యను గ్రహించునట్లుగాఁ జేయలేకపోయెను. - అను కార్యకారణభావము తేలుచున్నది. ఇచట నగ్ని లేకుండుటచే పొగయును లేదను రీతిని, ఈశ్వరుని యాచన లేకుంటచే హిమవంతునికిఁ దన కన్యనిచ్చు శక్తి లేకున్నది అను యనుపలబ్ధిరూపమైన ప్రమాణము సిద్ధించుచున్నది ఇచట నున్న యర్థముయొక్క బలముచే నీయనుపలబ్ధిప్రమాణము సిద్ధించుచున్నదని యుఁ దెలియవలయును.

ఆధ్యాత్మిక ప్రమాణము.— ప్రత్యక్షమగు విషయమే యధ్యాత్మప్రమాణ మగును-ఉదా.—

*"పశుపతిరపి తాన్యహాని కృచ్ఛ్రాదగమయదద్రి సుతాసమాగమోత్కః
క మపర మవశం న విప్రకుర్యుః,విభుమపి తం యదమీ స్పృశన్తిభావాః"
కుమారసంభవము, 6-౯౫.

తా॥ ఈపార్వతియందు శివున కనురాగము గల్గినది. సప్తర్షుల ముఖమున హిమవంతునకుఁ దన ప్రార్థనను దెలియఁ జేసినాఁడు వారా

*అద్రిసుతాసమాగమోత్కః = పార్వతీ సమావేశమునం దుత్కంఠగల. పశుపతిరపి = ఈశ్వరుఁడుగూడ తాన్యహాని = ఆదినములను మూడుదినములను; కృచ్ఛ్రాత్ = ఎంతయో కష్టములతో, అగమంత్ = గడపెను. తం విభుమపి = సర్వశక్తిమంతుఁడైనస్మరహరుఁడగు నా యీశ్వరునిఁగూడ, అమీ భావాః = ఈవిరహము, ఉత్కంఠ మొదలగు భావములు, స్పృశన్తి ఇతియత్ = స్పృశించుచున్నవనఁగా, అవశం = ఇంద్రియని గ్రహము లేని, కమ్ అపరమ్ = ఏయితరుని, ఈభావములు, నవిప్రకుర్యుః = చిత్తవికారము నకు విషయ మగునట్లుగాఁజేయవు?

విషయమును హిమవంతునకుఁ దెల్పి యతని యంగీకారమును బడసిరి. ఇఁక మూఁడుదినములే ముహూర్తమునకు వ్యవధాన మని తెల్పి శివుని కడకుఁ దిరిగి వచ్చులోపలనే శివుఁడెంతేయో విరహపీడితుఁడై నాఁడు-''
ఇచట విరహార్తియనునది కారణము, శివుఁడాదినముల నెంతేయో కష్టముతోఁ గడిపెననునది కార్యము. ఈకార్యకారణములకుఁ గల సంబంధము ప్రత్యక్షవేద్యము. అనుభవైకవేద్యము. అందుచే నిచట ప్రత్యక్షప్రమాణమని తెలుపవచ్చును.

ఈసాధ్యసాధనభావము శాబ్దము, ఆర్థము నని రెండువిధములు.

యథా, యతః హి మొదలగు (ఎట్లన, ఏలన) హేత్వర్థక శబ్దములున్నచో శాబ్దమగును అట్టి శబ్దము లేమియు లేకయే అర్థబల లభ్యమగుచో నార్థ మగును వీనిలో నొక్కొక్కటి పదార్థవాక్యార్థరూపమున రెండువిధములు-ఇందు పదార్థము తిరిగి జాతి, గుణ, క్రియా, ద్రవ్యము లనెడు భేదము ననుసరించి నాల్గువిధములుగను, ధర్మధర్మిభేదము ననుసరించి రెండు విధములుగ నుండును ఇందులో ధర్మము సమానాధికరణమనియు, వైయధికరణ మనియు రెండువిధములుగ నుండును.

వాక్యార్థము క్రియాప్రధానముగ నుండును. కారణము లనేకములున్నవి. ఈకారకవైచిత్రి ననుసరించి వాక్యార్థము ననేకవిధములుగ నుండును. ఇవి యన్నియు పరస్పరము కలియుచో నీసాంకర్యము వలన ననంతములైన భేదములు పుట్టును. వీని నిచట క్లుప్తముగ నుదాహరించు చున్నాము.

కేవలధర్మము హేతువుగ నుండి శాబ్దమగు సాధ్యసాధన భావమున కుదాహరణము—

ప్రజానాం వినయాధానా ద్రక్షణా ద్భరణాదపి
స పితా పితరస్తాసాం కేవలం జన్మహేతవః-

రఘువంశము (౧. ౨౪.)

ప్రజానాం=ప్రజలకు; వినయాధానాత్=వినయ మలవర్చుట వలనను, రక్షణాత్=వారిని రక్షించుట వలనను, భరణాత్=పోషించుట వలనను, సః=ఆదిలీపమహారాజు; పితా=తండ్రియయ్యెను;- తాసాం=ఆప్రజలయొక్క, పితరః=తల్లిదండ్రులు, కేవలం జన్మహేతవః=కేవలము వారిపుట్టుకకుమాత్రము కారణమైరి.

ఇందు దిలీపుని యందు ప్రజాపితృత్వము సాధ్యము.-వినయాధానకర్తృత్వము, రక్షణ భరణకర్తృత్వమును, సాధనములు. వినయాధానాత్ రక్షణాత్, భరణాత్, అని పంచమీవిభక్తి హేతు వాచకమగుటచే నిచట సాధ్యసాధనభావము శాబ్దమైనది. వినయాధానాది ధర్మముల నాధారముఁ జేసికొని ధర్మియగు పిత (పితృత్వము) సాధింపఁ బడుచున్నాఁడు ఇచటవినయాధానము ప్రజలయందున్నది. పితృత్వము రాజు నందున్నది. సాధ్యసాధనములిట్లు విభిన్నాధికరణముల యందుండుటచే నిది హాని వైయధికరణ్యమున కుదాహరణమైనది. సమానాధికరణమగు ధర్మమున్న స్థలమున కుదాహరణము—

"ద్విషతాముదయః సుమేధసా, గురురస్వన్తతరస్తు మృష్యతే
న మహానపి భూతిమిచ్ఛతా ఫలసమ్పత్ప్రవణః పరిక్షయః."

కిరాతార్జునీయము.

భూతిమ్=ఐశ్వర్యమును, ఇచ్ఛతా=కోరుచున్న, సుమేధసా = ప్రజ్ఞావంతునిచేత, ద్విషతాం=శత్రువులయొక్క, అస్వన్తతరః=శుభాంతము గాని, ఉదయః=అభివృద్ధి, గురురపి=గొప్పదియైనను, మృష్యతే=ఉపేక్షింపఁబడును. తు=కాని, ఫలసమ్పత్ప్రవణః=గొప్ప సంపదలకెకు ఫలము నిచ్చు. పరిక్షయః=వినాశము, మహానపి=గొప్పదియేయైనను, నమృష్యతే=సహింపఁబడదు (ఉపేక్షింపఁబడదు.)

ఇచట శత్రూదయమునందున్న సుమర్షణత్వము, (ఉపేక్షింపఁదగియుండుట) సాధ్యము. ఇందుకు హేతువు "అస్వన్తత్వము."

ఇవియును, శత్రూదయమునందే యున్నది. అటులే ఫలసంప్రత్ప్రవణత్వ మనునది సాధనము. అపకర్షణత్వమనునది సాధ్యము ఈసాధ్యసాధనములు రెండును, శత్రుక్షయమునందే యున్నవి. ఈవిధముగ, పై రెండు వాక్యములందును, సాధ్యసాధనము లొకే యధికరణము నందుండుటచే, వీని కిచట సామానాధికరణ్య మున్నదని తెలియవలెను. ✦

పై రెండు వాక్యములందును, "అస్వస్థతరః" "ఫలసమ్ప్రత్ప్రవణః" అనుపదములు హేతువును తెల్పుచున్నవని తెలిసికొనినాము. కాని యీ హేతుత్వమును దెల్పుటకు పంచమీవిభక్తిలేదు. కేవల మర్థసామర్థ్యమువలననే, యిచట హేతు, హేతుమద్భావము, తెలియుచున్నది. అందుచే నిచట సాధ్యసాధనభావము "ఆర్థ" మని యందుము.

ధర్మధర్మిభావములేకయే, పదముయొక్క యర్థము మాత్రము సాధనమై, శాబ్దమైన (శబ్దప్రతిపాదితమైన) సాధ్యసాధన భావమున్న స్థలము కుదాహరణము.

'దుర్మన్త్రాన్నృపతిర్వినశ్యతి, యతిస్సంగాత్' సుతో లాలనాత్,
విప్రోఽనధ్యయనాత్, కులం కుతనయాత్, శీలం ఖలోపాసనాత్
హ్రీర్మద్యా, దనవేక్షణాదపి కృషిః, స్నేహః ప్రవాసాశ్రయాత్
మైత్రీ చాప్రణయాత్, సమృద్ధిరనయాత్, త్యాగాత్ప్రమాదాద్ధనమ్'.

తా॥ దుష్టులగు మంత్రుల యుపదేశమువలన నృపతి నశించును. అటులే యతియగునతడు విషయసుఖసంగమువలనను, లాలించుటవలనఁ గుమారుడును, అధ్యయనము లేకుండుటచే విప్రులును, దుష్టుఁడగు తనయునివలనఁ గులమును, ఖలుల నుపాసించుటవలన శీలమును, మద్యపానమువలన సిగ్గును, శ్రద్ధగాఁ జూచుకొనకుండుటవలన కృషియు, దూరదేశవాసమువలన స్నేహమును, ప్రేమలేకుండుటచే

✦ ఇందు — ద్విషదుదయము ధర్మి — అస్వంతత్వ, సుమర్షణత్వములు రెండును ధర్మములు-ఈధర్మములలో నొకటిసాధ్యము, మఱియొకటి సాధనములైనవి ఇటులే యిందలి రెండవ వాక్యమునఁగూడఁ దెలియునది.

మిత్రత్వమును, అవినయమువలన సంపదలును త్యాగప్రమాదముల వలన ధనమును నశించును.

ఇందు, దుర్మంత్రమునకును, వినాశనమునకును ధర్మధర్మిభావ సంబంధము లేదు. కాని సాధ్యసాధనభావ మున్నది. అందును సంగాత్ మొదలగు పదములయందు పంచమీవిభక్తియున్నది. అది హేతుత్వ మునుఁదెల్పును. అందుచే నిచట సాధ్యసాధనభావము శాబ్దము-పైని నిరూపించినయర్థమునకు లోకమే ప్రమాణమగుటచే నది లోకప్రమాణసిద్ధ మనఁబడును.

ఈవిధముగనే వాక్యార్థవిషయకమగు సాధ్య సాధనభావము వాక్యార్థమున శాబ్దమగు సాధ్యసాధనభావముగూడ, శాబ్దమనియు నార్థమనియు రెండువిధములుగ నుండును. అందుశాబ్దమున కుదాహరణము.

"సరస్యామేతస్యా ముదరవలివీచీ విలులితం
యథా లావణ్యాంభో జఘనపులినోల్లంఘనపరమ్
యథా లక్ష్యశ్చాయం చలనయనమీనవ్యతికరః
తథా మన్యే మగ్నః ప్రకటకుచ కుంభస్స్మరగజః.

అర్థము. ఏతస్యాం=ఈసరసునందు (నాలుకయందు), ఉదరవలి వీచీవిలులితం=పొట్టమీఁదనున్న ముడుతలనెడు తరంగములచేఁ గదల్పఁబడిన, జఘన పులినోల్లంఘపరమ్=కటిప్రదేశమనెడు నిసుకతిన్నె నతిక్రమింపనున్నదై, లావణ్యాంభః=లావణ్యరూపమగు జలము, యథా= ఎందువలన, లక్ష్యః=కన్పడుచున్నదో, అయం చలనయన మీనవ్యతికరః= చలించుచున్న నేత్రములనెడు చేపలసంబంధము, యథాలక్ష్యః= ఎందువలనఁగన్పడుచున్నదో, తథా=అందువలన, ప్రకటకుచకుంభః= బాగుగాఁ గన్పడుచున్న కుచములనెడు కుంభస్థలములుగల, స్మరగజః=మన్మథుఁడనెడు నేనుఁగు, మగ్నః=మునిగియున్నదని (నాయికారూపమైన సరస్సునందలి సమన్వయము) మన్యే=తలఁచెదను.

తా॥ ఇచట నాయికరూపే యొకసరస్సు – ఆమెయుదరవలులు (పొట్టపై ముడుతలు) తరంగములు–ఆమెలావణ్యమే నీరు, కటిప్రదేశమే యిసుకతిన్నెలు. నయనములు చేపలు; కుచములే నేఁగు కుంభస్థలములు—మన్మథుఁడే ఏనుఁగు. పైకి, లావణ్యమనెడునీరు, స్తనముల నెడు కుంభస్థలములు కన్పడుచుండుటచే, నిచట మన్మథుఁడనెడు గజము తిప్పక యుండి తీరవలయునని తాత్పర్యము— ఈవనితయనెడు సరసునందు, మన్మథుఁడనెడు గజము, మునిఁగియుండుననువాక్యార్థము సాధ్యము.

'ఉదరవలివీచీవిలులితమును, జఘన పులినోల్లంఘనపరమునగు లావణ్యజలము, చలించుచున్న నయనములనెడు మీనసంబంధమును కన్పడుటచేత'' యను వాక్యార్థము సాధనము, "యథా''=ఎందువలన (ఏవిధముగ) అను హేతువాచకపద మిచట నుండుటచే నిందలి సాధ్యసాధనభావము శాబ్దమని తెలియవలెను.

వాక్యార్థమున నార్థమగు సాధ్యసాధనభావమున కుదాహరణము.

"నివార్యతామాలి! కిమప్యసౌ వటుః
పునర్వివక్షుః స్ఫురితోత్తరాధరః
న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే,
శృణోతితస్మాదపి యస్సపాపభాక్''.

కుమారసంభవము.

అర్థము. హే ఆలి= ఓ సఖి! స్ఫురితోత్తరాధరః=కదలుచున్న పై పెదవిగల,అయం వటుః=ఈబ్రహ్మచారి, పునః=తిరిగి,కిమపి వివక్షుః–ఏమియో చెప్పఁదలఁచుకొనినాఁడు, నివార్యతామ్=అడ్డగింపుము, యః=ఎవఁడు, మహతః=పెద్దలను, అపభాషతే=నిన్దించునో, స స కేవలం పాపభాక్=వాఁడొకఁడేకాదు పాపమునుపొందునది; యస్మాత్ శృణోతి సోపిపాప భాక్=అతనిని వినువాఁడును పాపాత్ముఁడేయగును.

బ్రహ్మచారిరూపముననున్న శివుఁడు, పార్వతితో ప్రసంగించుచు, శివునాక్షేపించినాఁడు. ఆయాక్షేపములకు పార్వతి సమాధానముఁదెల్పి

నది. కాని బ్రహ్మచారి తిరిగి యేమియో తెలుపఁబోవుచున్నాఁడు.—అపుడు పార్వతి పల్కిన వాక్యములివి.

పెద్దలను నిందించునతఁడును, ఆనిందను వినునతఁడును, నిరువురును పాపాత్ములే యగుదురు. (ఇది సాధనమును తెల్పు వాక్యము) అందుచే నీతనినిఁక మాటాడకుండునట్లుచేయుము. (ఇది సాధ్యమును దెల్పు వాక్యము). ఇచట హేతుబోధక వాక్యమునందు, పంచమీవిభక్తిగాని, యథా, యతః అనుశబ్దములుగాని లేకుండుటచే నిందలి సాధ్యసాధనభావము, శాబ్దముగాదనియు, నార్థమేయనియుఁ దెలియనగును. మఱియొక యుదాహరణము.

"దివం యది ప్రార్థయసే వృథాశ్రమః
పితుఃప్రదేశాస్తవ దేవభూమయః
అథోపయన్తారమలం సమాధినా,
న రత్నమన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్".

కుమారసంభవము.

మాయాబ్రహ్మచారి, పార్వతితో ప్రసంగించుచు, నీవు తపస్సుఁ జేయుట వ్యర్థమని నిరూపించుచున్నాఁడు —

అర్థము. ఓపార్వతి! యది, దివం ప్రార్థయసే=నీవు స్వర్గమును కోరుచుంటివా ? (అగుచో) శ్రమః=నీయొక్కకష్టము, వృథా=వ్యర్థమే (ఏలన) తవపితుః ప్రదేశాః=నీతండ్రియగు హిమవంతుని ప్రదేశములే దేవభూమయః=స్వర్గములు, స్వర్గమనునది, ఎచ్చటనో దూరముననున్నదిగాదు—పరాధీనమునుగాదు—నీతండ్రియగు హిమవత్పర్వతప్రాంతములే స్వర్గమగుటచేత, దగ్గఱగను, స్వాధీనముగనేయున్నది. అందుచే నీతపశ్శ్రమ వ్యర్థమనిభావము)—అథ=అట్లుగాక, ఉపయన్తారం ప్రార్థయసేయది=వరు నభిలషించి తపస్సుచేయుచుందువేని, సమాధినా అలం=తపస్సుచాలును—(ఏలన) రత్నమ్ = రత్నము, న అన్విష్యతి=తన్నెవరుగ్రహింతురాయని వెదుకదు —తత్ మృగ్యతే హి= అదియే వెదుకఁబడునుగదా!—(నీవును స్త్రీరత్నమవు. అందుచే నిన్ను

వెదకుకొనుచు వరుఁడు రావలసినదియేగాని నీవు వరు నన్వేషించుచుండుట యుచితముగాదని భావము)

ఇందు స్వర్గముకొఱకై తపస్సనర్థము-ఇదిసాధ్యము-నీతండ్రి ప్రదేశములే స్వర్గము-ఇదిసాధనము; వరునికొఱకు తపస్సనర్థము-ఇది సాధ్యము-స్త్రీరత్నమైన నీవు వెదుకఁబడవలెనేకాని, వరుని నన్వేషింప రాదు-ఇది సాధనము-ఇచటగూడ హేతుత్వమునఁ దెల్పుటకు పదము లుగాని పంచమ్యాది విభక్తులుగాని లేవు. అందుచే నిందును సార్థమైన సాధ్యసాధన భావమేగలదు.

ఇంతవఱకుఁ దేలినది. పదముయొక్క యర్థము వాచ్యమే యగును. గాని యెప్పుడును ననుమేయము గాదు. కావ్యార్థము వాచ్యమును ననుమేయమును నగును. ఇందు వాచ్యమగు వాక్యార్థము నందు సాధ్యసాధనభావ మెట్లున్నవిధము లుండునో చూచినాము. అనుమేయార్థమున కుదాహరణము.

"సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వన్తి పురుషాస్త్రయః
శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ యశ్చ జానాతి సేవితుమ్"

అర్థము:- శూరశ్చ=వీరుఁడును, కృతవిద్యశ్చ=విద్యయందుఁ బరిపూర్ణుఁడును, యశ్చజానాతి సేవితుం=ఇతరులను సేవించుట నెఱిఁగిన వాఁడును, అన్త్రయః పురుషాః=ముగ్గురుపురుషులు, పృథివీం=భూమిని, సువర్ణపుష్పాం=బంగారుపూవులఁ బూయుదానిగా, చిన్వన్తి=చేయు చున్నారు-

ఇందుశూరాదులకు, సంపదలన్నియెడలను సులభములే యను నీ యర్థ మనుమేయమే యనువిషయము ముందు నిరూపింపఁబడును.
అనుమితానుమేయార్థము:-

"పత్యుః శిరశ్చన్ద్రకలామనేన స్పృశేతిసఖ్యా పరిహాసపూర్వమ్
సా రంజయిత్వాచరణౌ కృతాశీః మాల్యేన తాంనిర్వచనం జఘాన॥
కుమారసంభవము.

సందర్భము:-పార్వతియొక్క నెచ్చెలి, పార్వతి పాదములకు లాక్షారసమునుఁబూసి యామెతోనిట్లు పరిహాసోక్తులాడుచున్నది-

అర్థము:- సఖ్యా=సఖిచేత, చరణౌ, రంజయిత్వా=పాదములకు లాక్షారసము బూయఁబడిన తరువాత, అనేన=ఈపాదముతో, పత్యుః=భర్తయొక్క, శిరశ్చన్ద్రికలాం=శిరసుననున్న చన్ద్రికలను, (సురత సమయమునందు) స్పృశ=స్పృశింపుము (తన్నుము) ఇతి=అని, పరిహాసపూర్వం=ఎగతాళిగా, కృతాశీః=ఆశీర్వదింపఁబడిన, సా=పార్వతి, తాం=ఆసఖిని, మాల్యేన=పుష్పమాలతో, నిర్వచనం=మౌనముగ నుండియే, జఘాన=కొట్టెను.

ఇచట పాదములకు లాక్షారసరంజనమైనతరువాత, సఖి, పార్వతిని పరిహాసపూర్వముగ నాశీర్వదించినది-ఇది విభావము. పార్వతి తిరిగి పలుకకయే, పూలమాలతో నాచెలికత్తెను కొట్టినది-ఇట్లు సేయుట, యామెయందలి శృంగారరసమున కంగమగు • "విహృతము"అను ననుభావమును తెల్పును.

ఈవిహృతమను ననుభావమువలన, పార్వతియందలి కౌతుకము, ఔత్సుక్యము, ప్రహర్షము, లజ్జ మొదలగు వ్యభిచారిభావసంపద యనుమేయ మగుచున్నది_అనుమీయమానమగు నీవ్యభిచారిభావసమ్పద నుండి తిరిగి, ఈశ్వరునియందుఁ బార్వతికిఁగల"రతి" యనుమేయమగును. ఇట్లిచట, మాల్యతాడనరూపమగు విహృతమను ననుభావమునుండి కౌతుకాదివ్యభిచారి భావములును, వీనినుండి. శివవిషయకరతియు ననుమేయము లగుచున్నవి.

మఱియొకయుదాహరణము:-

"ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ
లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ".

సందర్భము:-శివునియాజ్ఞ ననుసరించి, సప్తర్షులు, పార్వతిని శివుని కొఱకు యాచించుటకై హిమవంతునిదగ్గరకు వెళ్ళినారు. అందులో

• విహృతము:— "విహృతం ప్రాప్తకాలస్య వాక్యస్యాకథనం హ్రియా" సిగ్గుచే నవసరోచితమగువాక్యమునుపలుకక యూరకుండుటను విహృతమనియందురు"

నంగిరోమహర్షి హిమవంతునకు తమ యభిప్రాయమునుఁ దెల్పినాఁడు. శివపార్వతుల దాంపత్య మెన్నఁదగినదిగ నుండునసినాఁడు- ఈవాక్యము లను వినుచున్న తండ్రి ప్రక్కనేయున్న పార్వతినికవి వర్ణించుచున్నాఁడు.
అర్థము:- దేవర్షౌ = అంగిరోమహర్షి, ఏవం వాదినిసతి = ఇట్లు చెప్పుచుండఁగా, పితుః పార్శ్వే = తండ్రిప్రక్క (నున్న) పార్వతీ = పార్వతి, అధోముఖీ = తలవంచుకొనినదై, లీలాకమలపత్రాణి = ఆడుకొనుటకుఁ దెచ్చిన కమలపత్రములను, గణయామాస= లెక్కపెట్టెను.

ఇచట దేవర్షి యిట్లు పలుకుటయు, తండ్రి ప్రక్కనుండుటయు విభావములు. (కారణములు) పార్వతి తలవంచుకొనుటయు, లీలాకమల పత్రములను గణించుటయు ననుభావములు. (కార్యములు)- వీనివలన ననుమేయమైనది, లజ్జయనెడు వ్యభిచారిభావము- ఈ వ్యభిచారి భావమునుండి, తత్సాహచర్యమువలన "రతి" యను స్థాయిభావ మనుమిత మగుచున్నది.

మఱియొక యుదాహరణము.

ప్రయచ్ఛతోచ్చైః కుసుమాని మానినీ, విపక్షగోత్రం దయితేన లంభితా
న కించిదూచే చరణేన కేవలం లిలేఖ బాష్పాకులలోచనా భువమ్.

సందర్భము—నాయికానాయకుల జీవితములో నొక సంఘటనము.

అర్థము—మానినీ=సహజముగ నభిమానవంతురాలగు నొకతె, ఉచ్చైః కుసుమాని=ఎత్తుననున్న పుష్పములను (ఆమె కందకపోవుటచే, తాను కోసి యిచ్చుచున్న) ప్రయచ్ఛతా=ఇచ్చుచున్న, దయితేన=ప్రియునిచేత, విపక్షగోత్రం లంభితాసతీ=సవతిపే రుచ్చరింపఁబడుటనుఁ దెలిసికొని, నకించిత్ ఊచే=ఏమియును పలుకలేదు- బాష్పాకుల లోచనా=కన్నీటితో నిండిన నీరుకలదై, భువం=భూమిని, లిలేఖ= గీఱెను.

ఇచట, గోత్రస్ఖలనము విభావము. మౌనము వహించుట, కన్నీరుదయించుట, భూమిని గీఱుట- ఇవి యనుభావములు- వీనివలన అసూయ, అనుతాపము, లజ్జమొదలగు వ్యభిచారిభావము లనుమేయ

ము లగును. ఇవి తత్సాహచర్యమువలన- ఈర్ష్యావిప్రలంభమను మేయముగును.

అనుమాపకానుమేయముల క్రమత :—

పైని నిరూపించిన దానివలన, సాధ్యసాధనభావార్థముగల వాక్యార్థమున, సాధ్యార్థప్రతీతికిని, సాధనార్థప్రతీతికిని క్రమము గన్పట్టుచునే యున్నది. ఇటులే, వస్త్వలంకారరసములలో, వస్త్వలంకారములనుమేయములగునపుడు గూడ, సాధ్యసాధనములకు, (లేదా అనుమాపకానుమేయములకు) క్రమము, గన్పడుచునే యుండును. ఇక రస, భావ, రసాభాసము, లనుమేయము లగునప్పు డనుమాపకానుమేయములకు క్రమతయున్నను, గుర్తింపఁజాలుకాని దగుటచే, నానందవర్ధనాదులచట క్రమతలేదని భ్రాంతినొందినారు. గమ్యగమకములు రెండు నొకేసారి మనకు గోచరించునని యెంచినారు. అందుచే గమ్యగమకములకు వ్యంగ్యవ్యంజకభావమును వా రంగీకరించినారు. ఈ వ్యంగ్యవ్యంజకభావమునకే ధ్వనియని నామకరణముఁ జేసినారు. కాని యీ ధ్వనియను నామకరణ మిచ్చుట యౌపచారికమే (అప్రధానమే) యగునుగాని, ముఖ్యముగాదు. ఈ నామమిట ముఖ్యముగనే యున్నదని వాదించుట కూడదను విషయమును ముందు నిరూపింతుము. అగుచో నది వ్యంగ్యముకాని దాని యందు వ్యంగ్యమను ప్రయోగము నుంచుట వలన ప్రయోజనమేమి ? యను శంక కలుగవచ్చును. సహృదయులకు చమత్కారము గల్గుటయే యీ ప్రయోజనము.

వ్యంగ్యవ్యంజకభావమునకు ముఖ్యస్థలము, వ్యక్తివిషయములగు చిత్రపుస్తకాదులు. అనఁగాఁ జీఁకటిలోనున్న చిత్రపటముగాని, మఱియొక చిత్తరువుగాని, ప్రదీపాదిప్రకాశమువలన నభివ్యక్తము లైనప్పుడొక్కసారిగ నాశ్చర్యచమత్కారములు గల్గును. అటులే యింతకుఁ బూర్వ మనభివ్యక్తములై యున్న శృంగారాదిరసములు, కావ్యనాట్యములయం దభివ్యక్తములై, యానందము నిచ్చుటచే, రసాదులయందు గూడ నీవ్యంగ్యవ్యంజకభావసంబంధ నిమిత్తమగు ధ్వనియను నామ మౌపచారికముగ ప్రయుక్తమైనదనియే తెలియవలెను.

కళాసమీక్ష

చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి.

హాలశుక్తిమతీ''ఘట్టము, రెండు రసాభాసములే. అయినను ఆడుది యచట బలవంతము చేయుటలోను, మగవాడు బలవంతము చేయుటలోను గల క్రియలు లౌకికక్రియానుకృతములు. ఈ రీతి క్రియానుకృతియు నడచును.

ఇంకొక రీతిగను ప్రకృత్యనుసరణము జరుగును. ఒక ఘట్టమును, ఒక దృశ్యమును వర్ణించునపుడు ఒకవ్యక్తిని మన మనస్సులోఁ బ్రవేశింపఁ జేయ వలసినయెడల లోకములో నున్నవారి మానసికవృత్తు లెట్లుండునో అట్టి మానసిక వృత్తులను గావ్యములో వర్ణింప వలయును. నారదతుంబురుల గానస్పర్ధ కనిన నియ్యది తెల్లము.

శ్రీకృష్ణసత్యలు తుంబురుని గానము నేకాంతముగా వినుచుండిరి. నారదుఁ డనును.

క. మ మ్మెల్లఁ దోలి యొక్కని
నిమ్మెయిఁ బిలిపించి హరియు నిందిరయుఁ గడుం
బమ్మదమునఁ దుంబురుగా
నమ్మును వినుచునికి విని మనం బెరియంగన్.
ఏనొక్క మఱుంగునం గొంత తడవు గనిపెట్టుకొని యుండ,

సీ. అనిపెనా యేమిచ్చె ననుచును సంభ్రమం
బున సందడించుచు మూఁగువారు
సర్వేశ్వరుండు శ్రీసతితోడ గానంబు
వినుసంట యదుగనే లనెడివారు

గడుననుగ్రహము నెక్కడలేని యీ యీఁగి
పనయుఁదెల్పెదు నంచుఁ బలుకువాఁగు
నీవొక్కఁడవొ మఱి యెవ్వారలైన
నరెయ్యెడనుండిరో యని యడుగువారు

ఆ. నగుచు సురలు మునులు నరుదంద మేపూఁత
డంబుతోడ వచ్చెఁ దుంబురుండు
కడలవారిని గనకస్నాన మాడించు
పదకమును సునేత్రపటముఁదాల్చి.

క. ధగధగయను పదకంబున
నిగనిగయను క్రొమ్మెఱుంగు నేత్రపటమునన్
భుగభుగయను మేపూఁతన్
భగభగ యనిపించె నతఁడు నాహృదయంబున్.

సీ. తనుఁగ్రమ్మెఱంగ బిల్చిన వేళయందనా
తో విచారింపక పోవుటెట్లు
పోయెఁబో ననుఁబిల్వఁ జేయక తానొక
నెఱజాణరై విద్య నెఱపుటెట్లు
నెఱపెఁబో ప్రభువు మన్నించినాఁడని
మీఁదు పరికింపకే సొమ్ము పట్టుటెట్లు
పట్టెఁబో దొంగఁ దేల్గుట్టిన ట్టివి దాఁచి
కొంచుఁ బోవక మెఱయించుటెట్లు

గీ. లేఁడు తగవరి యెందును మూఁడి చొచ్చి
వాత వెడలెను వాఁడె యెవ్వాఁడు నంచుఁ
బాపి! తుంబురుఁడా? యంచుఁ బండ్లు కొఱుకు
కొంచుఁ లోలోన నుడికితిఁ గొంతతడవు.

ఇంతవఱకుఁ దుంబురుని యసూయ, ఈర్ష్యాగుణములు వర్ణితమయినవి.

చ. తలఁగక యిప్పు డిట్లు సముదగ్రతఁ జేర్చిన యీర్ష్యబుద్ధి లో
పలన యడంచి మైత్రి గనుపట్టఁగ నింకను గొంతరాక పో
కలు ఘటియించి యే సతిని గానములో గుణదోషవర్తనల్
తెలియుట నీతి యా తెలివి లేకగునే జయ మంచు నెంచితిన్.

అని దొంగవాకిటికి మంచము వేసి, తుంబురుఁడు వీణ మేళవించి లోనికిఁ జనినపుడు నారదుఁ డేఁగి వీణ వాయించి చూచి దాని యపూర్వశ్రుతి రామణీయకత కచ్చెరువడి అంతరంగములో నిట్లు భావించెను.

మ. కడుఁ బ్రావీణ్యధురీణుఁ డితఁ డయినం గాంధర్వసంపూర్తి నె
ల్లెడఁ బ్రఖ్యాతి వహించునాకు నకటా యీతుంబురుం డంత యె
క్కుడుగాఁ గానము నేటిదాఁక నని సంక్షోభించుచుం దాఁడిఁద
న్నెడువానిం దలఁ దన్నువాఁడు గలఁ డన్వేషింప నం చెన్నితిన్.

చ. అట మును చెల్మి పెంపు దనరారఁగ నేనును దాను నప్పట
ప్పటికిని గూడి పాడుదుము పద్మభవాదులయొద్ద నప్పుడె
చ్చటఁ దనకింత గానకళ సంపదకల్మి యెఱుంగనీఁడ ము
చ్చటపడి యిట్లు విష్ణుఁడు ప్రసన్నతఁ దాఁ బిలిపించునంతకున్.

క. తమ విద్య నెవ్వ రేమా
త్రము గనఁ జాలుదురు వారిదండను దన్మా
త్రము ప్రకటింతురు బుధు లు
త్తములమహిమ నీరుకొలఁదిం దామర సుమిత్రా.

క. ఇటుగాక విను జనంబుల
పటిమకు నెక్కుడుగ విద్య పచరించుట య
క్కట విఫలముగా దే యె
చ్చటఁ జెవిటికిఁ బట్టినట్టి సంకును బోలెన్.

ఈ రీతిగ లోకములోఁ బ్రతిస్పర్ధుల మనోభావములు, మనఃప్రవృత్తులను అనుకరించుట కలదు. మూర్తికళలోను, చిత్రకళలోను ప్రకృత్యనుకరణ సంపూర్తిగా నుండియుండు ననునది యీప్రస్తావమున వ్రాయుదును.

ఒకరి నొక రనుకరింత మనుదృష్టి లేకయే ఒకేరీతిగ నుండుకళ వెలువడినను అయ్యదియు హృద్యముగ నుండును. వారు సృష్టించిన కళలో నెయ్యది గొప్ప దనునది నిర్వచింపలేము. అటుల నుండుట యాకళకు ఘనత. పింగళి సూరనార్యుఁడు పదునాఱవ శతాబ్దిలోనివాఁడు రంభాప్రతిరంభలను సృష్టించి భారతదేశములోఁ గళ నావిష్కరించి ఆనందింపఁ జేసిననాఁడే బ్రిటన్‌లో షేక్‌స్పియర్ Much ado about nothing. అను నాటకములో నిద్ద అన్నదమ్ముల నొక యాకృతి వారలను వారియొక్క సేవకుల నొకే యాకృతివారల సృష్టించి కయ్యములాడించి కళ కట్టించినాఁడు. అందఱు నీనాఁడును "బళా" అనుచుండిరి.

ఒకే వర్ణ్యాంశమును వర్ణించుచు,

శ్లో. స్విన్నం మండల మైందవం విలులితం స్రగ్భారబద్ధం తమః
ప్రాగేవ ప్రథమానకైతకశిఖా లీలాయితం సుస్మితం
శాంతం కుంతలతాండవం కువలయద్వంద్వం తిరోమీలితం
వీతం విద్రుమసీత్కృతం నహి తతో జానే కిమాసీదితి,

అని కాళిదాసు రచింప,

శ్లో. ముక్తాభూషణ మిందుబింబ మజని వ్యాకీర్ణ తారం నభః
స్మారం చాప మపేతచాపల మభూ దిందీవరే ముద్రితే
వ్యాలీనం కలకంఠమందరణితం మందానిలై ర్మందితం
నిష్పంద స్తబకా చ చంపకలతా చా భూ న్న జానే తతః.

అని భవభూతియు నాతీరుననే వర్ణించియున్నాఁడు. ఎయ్యది యందముగా నున్న దనునది నిర్ధారించుట సభ్యులకుఁ గష్టప్రాయమయినది. వాగ్దేవికూడఁ గలుగఁజేసికొన వలసివచ్చునది. (ఇది లోకాయతికులు, లౌకికులు, నగు నిదానీంతనై తిహాసికు లొప్పరు.)

అహో! మే సౌభాగ్యం మమచ భవభూ తేశ్చ భణితా
ఘటాయా మారోప్య ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని
గిరాం దేవీ సద్యస్స్ఖలిత ఘటిత కల్హారకలికా
మధూలీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్త్యై భగవతీ.

ఈరీతి సంవాదములు, అనుకరణలునుండిన నుండవచ్చునుగాని, అంధాను కరణము మాత్రము పనికిరాదు అని తెల్పుకొంటిమి.

లలితకళలు—సాహితి

అనుభవము రెండువిధములుగ లోకములోఁ గలుగును. ఇంద్రియములు బాహ్యప్రపంచములోఁ జరించుచు నాయాయివిషయముల తోఁ గలసి తమ విషయముల నందఁజేయఁగా మనస్సు నా విషయముల ననుభవించును. ఇది యొకరీతి. ఇట్టి బాహ్యవిషయసంపర్క మక్కఱ లేకయును అనుభూతులు కలుగును. వానికి నిత్యము వస్తువులతో సంబంధ మవసరము లేదు. ఒక్కసారి మనస్సులో ముద్రపడిన నాయను భూతులే క్షణక్షణమును స్మృతిపథములోఁ బడి యానందమును గలిగించును. మనస్సు నానందపరవశముగాఁ జేయును. ఆరీతిగఁ గలుగుట కష్టము. అతఁడు సహృదయుఁడు. ఆరీతి నానందము కలిగించు కళ సృష్ట మగుటయుఁ గష్టము. ఒక్కసారి గోచరించి సదాతనముగా హృదయ కుహరములో నినదించుచు స్థాయ్యానందము నిచ్చు కళాప్రభావ ముచ్చకోటికిఁ జెందినది. ఆరీతి కళాకారుఁడు గొప్పవాఁడు కావుననే, అట్టి కళాకారునిచే సృష్టమయిన కళ లోకోత్తరమయినది. కావుననే ఆ కళవల్లఁ గలుగు నానందము విలక్షణమయినది కావుననే ఆ కళలను లలితకళ లని యందురు. ఆకళలు తమ యాశ్రయములోను తమసామగ్రి లోను, తమ సృష్టిలోను, తాము కలిగించు నానందములోను, తమ యుపయోగములోను లాలిత్యము, కోమలత, కలిగియుండును; గావుననే "లలితకళ" లని పిలువఁబడుచున్నవి. ఆలలితకళలలో మొదట సాహితీ కళకు వత్తము.

ఈ కవితాకళకు అందము పరాకాష్ఠ దేనియందున్నదని అనేకులు కళాస్రష్టలు, కవులు, ఆలంకారికులు విమర్శించి, భిన్నభిన్నముగా రుచించి చెప్పిరి. అయ్యదియ కావ్యమున కాత్మ యెద్ది అను పేరుతో

వెలువడినది. కొందఱు రచనాగత మనిరి. మఱికొందఱు గుణగత మనిరి. అలంకారములలో, వక్రోక్తిగత మని, ఉదాత్తగత మని, శ్లేషగత మని, అనిరి. రీతిగత మనినవారు, వృత్తిగత మనినవారు లక్షణాగత మనినవారును గలరు.

చమత్కారము కావ్యసామగ్రిలో దేనియందుఁ గలదను ప్రశ్న మూలముగా నీ విమర్శయంతేయు బయలు వెడలినది. తుదకు రసము ప్రధాన మని రాద్ధాంతీకరించిరి. రసము ప్రధానము ఆత్మ అనిరి. మిగిలినవి శరీరము వంటివి ఆనంద మనుభూతులవలనఁ గలుగును. కావ్యము వలన ఆయనుభూతి, రసపరిణామము. రసచర్వణవలన మనస్సులో జరుగును ఆ యానందానుభూతిని వెల్లడించుటకు సాధనసామగ్రులు కావ్యములో నక్షరములు, పదములు, రీతులు, వృత్తులు, గుణములు, అర్థము, తద్భేదము, విభావానుభావాదులు, అలంకారములు మొదలయినవి లోకములో మనుజునకు శరీరము, తత్తదవయవములు, ఆ యాయి యలంకరణములు, మానసికవృత్తులు, మానసిక పరిస్పందములు, బాహ్యజగత్తునఁ గల వస్తువులు ఉద్దీపకములయి రసచర్వణకు సాయపడి, ఆత్మనిష్ఠమగు నానందమును వెల్లడించునట్లు రసజననము, రసచర్వణ తద్ద్వారా ఆత్మనిష్ఠానందాభివ్యక్తికిఁ గారణము. కావ్యసామగ్రియంతేయు నని అచటికి వచ్చి ఆఁగిరి. ఇంతకు రసము నభివ్యక్తిచేసి ఆనందమును గలిగించుటయే కవితలోఁ గళ యని చెప్పఁబడును.

సాహితీకళకు సామగ్రి అందఱికవులకు నొక్కటియే. అది శబ్దరూపము. శబ్దము పంచాశదక్షరాత్మకము. అక్షరము లొక్కటియైనను పదము లందఱకు ఒక్కటియైనను వానిలోనుండి వెలువడి ధ్వనించు నర్థము హృదయాహ్లాదము కలిగించును; మైమఱపించును. విగళితవేద్యాంతరమయి బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిగా నుండు నానందమును గలిగించును. స, రి, గ, మ, ప ద, ని లను నేడక్షరలలో నిమిడియే సంగీతము వెలువడును. ఈయేడు స్వరములు ప్రసిద్ధకళాకారునికి లొంగి

ఆరోహణావరోహణక్రమములనొందును. అర్థస్ఫూర్తి అక్కఱలేకయే, వెనుకటి కళవలె నానందము కలిగించును. కావ్యకళకుఁ బంచాశదక్షరములు, గానమునకు సప్తస్వరములు, అందఱకు నుపాదేయము లయినటులనే చిత్రకారునకు రంగులుగూడ నేఁడు నుపయుక్తములయి రసనిష్యందమును అర్థాభివ్యక్తి యపేక్షలేకయే ఆనందమును గలిగించును. ఇయ్యవి యన్నియుఁ బ్రసిద్ధకళాకారునిచే నావిష్కరింపఁబడినప్పుడే దృశించు పదార్థము, అభివ్యక్తమగురసము, ఉన్న సామగ్రికంటె విలక్షణము. అన్ని సామగ్రులు కళ కుండవలసినవి యున్నను రసస్ఫూర్తి చేయలేనినాఁడు, కళ కాదని త్రోసివేయవచ్చు ననినారు రసగంగాధరకారుఁడు ధ్వనికారుఁడును.

ప్రతీయమానం పున రన్య దేవ వ స్త్వస్తి వాణీషు మహాకవీనాం
య త్తత్ప్రసిద్ధావయవాతిరిక్తం విభాతిలావణ్యమి వాంగనాసు, అని.

సాహిత్యాకాశములలో ననేకములగు గ్రంథతారలు లేచినవి. వానిలోఁ గొన్నిమాత్రమే ధ్రువతారలవలె మెఱయుచున్నవి. కొన్ని మిన్కు మిన్కుమనుచు నున్నవి. అద్దియులేక అణఁగిపోయిన వున్నవి. దానికిఁ గారణము ఒకే యంశముపై దృష్టినిడి దానికై తనధీసామగ్రిని వెచ్చించుటచేఁ గళకు పూర్ణరూపములేక అందము చూర్ణమయిపోయి హస్తిపాదమువలె నొకచోటఁ గేంద్రీకృతమయి వికృతిగాఁ దయారు కాఁగలదు. అనఁగాఁ గొందఱు కథ నడపుటలోనే రచనాశక్తిని వెచ్చింతురు. కొందఱు యమకాదులలోనే బుద్ధిని గోల్పోదురు. కొందఱు భావగుప్తిలోనే మణఁగిపోదురు. కావ్యలక్షణము లన్నియు నుండవలెనని యన్నిటి నతిగా వర్ణించి, వర్ణన లుండఁగూడదని చుట్టముగాను నగ్నముగాను వర్ణింతురు. అలంకారములే అందమిచ్చునని అలంకారము లన్నియుఁ గావ్యశరీరమునిండఁ గప్పివైతురు. ఎవరియిష్టము వచ్చినట్లు

వారు తమ సొత్తుగాఁ గళ నొనర్చుకొని వారి శక్తికొలఁది కళాసృష్టి యొనరించి "కళకట్టితి మనిపించుకొనుటయే, కళకు వలయు నూత్నరామ ణీయకత కాని, ప్రతిపద్యములోను చాతుర్యగాని, రచనాసిద్ధహస్తతత కాని కల్పనానైపుణిగాని, లేకపోవుటచే వారు మేము కళాకారుల మను కొనినను కళాకారు లనిపించుకొనలేరు ఇట్లు వారికళ పీఠికిరాక వారిలో లీనమయిపోయినది.

కళాప్రయోజనము.

కళాకారుని దృష్టిభేదముచేతఁగూడఁ గళకు మార్పులు వచ్చును. కావ్యకళవిషయ మాలోచించిన దాని యుద్దేశము చమ త్కారముగా నర్థతత్త్వమును వెలువఱిచి భావుకాంతరంగమున నిలు చుట సహృదయహృదయాహ్లాదము చేయుట యని జగన్నాథరాయలు.

శ్లో. యద్వేదా త్ప్రభుసమ్మితా దధిగతం శబ్దప్రధానా చ్చిరం
యచ్చార్థప్రవణా త్పురాణవచనా దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్
కాంతాసమ్మితయా యయా సరసతా మాపాద్య కావ్యక్రియా
కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత స్తస్యై స్పృహాం కుర్మహే.

"రమణీయార్థప్రతిపాదకశ్శబ్దః కావ్యం" అనుదాని విస్తృతరూప మియ్యది. వేదమునందు రాజశాసనముగాఁ జెప్పఁబడిన "ధర్మం చర అనునది.

యాంతి న్యాయ ప్రవృత్తస్య తిర్యంచోఽపి సహాయతాం
అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి.

"రామాది వద్వర్తితవ్యం; నరావణాదివత్" అని మిత్త్రునివలె పురాణ ము బోధింప నద్దానిని శుష్కమయినదానిని విషయమును జూచుటకి భయపడువారలకుఁగూడ, సరళముగా సరసముగా, ఉపాదేయముగా నొనరించి, కావ్యము హృద్గతము గావించును. ఆరీతిని కావ్యముఖము నుండి వెలువడినది స్థిరముగ నిలుచును. కావ్యోద్దేశ మటులుండఁ గావ్య ప్రయోజన మేమిటో చూతము.

శ్లో. కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే
సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా సమ్మిత తయోపదేశయుజే.
(మమ్మట

చతుర్వర్గఫల ప్రాప్తిః సుఖా దల్పధియామపి
కావ్యాదేవ యతస్తేన త త్స్వరూపం నిరూప్యతే.)
(విశ్వనాథ కవిరాజు)

కీర్తి, వ్యవహారజ్ఞానము, ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షములు కావ్యము వలనఁ గలుగును. ఉత్తమానందప్రాప్తి కలుగు నని కవితాకళాస్రష్టల నిశ్చితి. కావ్యకళ కని విభాగము లేకుండఁగఁ గళాసామాన్యమునకుఁ బ్రయోజనము లాలోచించిన—

౧. Art for arts sake కళ కళకొఱకు.
౨. Art for lifes sake కళ జీవితముకొఱకు.
౩. Art as an escape from life జీవితములోని వాస్తవపరిస్థితినుండి తప్పించుకొనుటకు కళ.
౪. Art as an escape into life నీరస వ్యవహారములనుండి తప్పించుకొని ఆనందములోనికి వెళ్లుటకు.
౫. Art for service sake సేవకొఱకు కళ.
౬. Art for self realisation కళ ఆత్మానుభూతికొఱకు.
౭. Art for joy కళ ఆనందము కొఱకు.
౮. Art as recreation కళ వినోదమునకు.
౯. Art as creative necessity సృజనప్రవృత్తిని తృప్తిపఱచుకొనుటకొఱకుఁ గళ.
౧౦. Art for markets sake అమ్మకమునకుఁ గళ.
౧౧. Art for vulgaritys sake అశ్లీలముకొఱకుఁ గళ.
౧౨. Art for dissipation's sake అవినీతికొఱకుఁ గళ

అనవలపివచ్చును.

కళ కళకొఱకు. అనువారిని సమాజమేమియు నడుగ నక్కఱలేదు. అడిగినను నాయిష్ట మందురు. కళకు నాశము నియమము లున్నపుడు, ఒరు లేమియేని యడుగుదు రేమోయను భీతియున్నపు డగుఁనని వారనియెదరు. సరే! నియమనీతు లుల్లంఘించినతరువాత కళాసృష్టి యెంతవఱకు జరిగినది? ఎంతవఱకు నానందమును సంపాదించినది? అది యెంత యున్నతస్థితిలోనికి వచ్చినది? అరీతిని వెలువడినకళ, "కళ కళ కొఱకే" అను ప్రయోజనమునైనను బొందినదా? అని ఆ కళాకారు లను ప్రశ్నించిన నదియుఁగూడ మమ్ముల నడుగవలదనియే వారి యూహ. ఇతరప్రయోజనములతో వెలువడిన కళ కొంతవఱకునైనఁ బెంపొందినది. పూర్ణతను బొందెన దనవచ్చును. నేను కళ నీ ఒక్కని కొఱకు సృజించుచుంటిని. నీకు నేను గళ నొసంగిన నీవు నాకేమిచ్చెద వనిన రోజునకే Art for market's sake అను రోజునకు కళ పూర్తిగా విలయమొందినది, కొన్ని దృష్టిభేదములచేఁ గళ కున్నస్థితి నశించినది.

ఇంతకును గావ్యము ఆత్మానందమును బైకి లేపి శరీరమంతయు నిండింపఁగలదు. ఇట్టి ఆనందదాయకమగు కళకు వలసినసామగ్రిలో ముఖ్యముగ శిల్పిగత ప్రతిభావైశద్యము, కల్పనావైదగ్ధ్యము ఈరెండు చేసిన ఒక ఘట్టమును జూతము. కల్పితవిషయమును గూర్చి పింగళి వారిని బలుకరింతము.

సీ. మెఱుఁగెక్కు బిగువులై మీఁటిననవియున
ట్లింపొందు గుబ్బపాలిండ్లతోడ
కడుఁ గృశత్వంబునఁ బిడికిటిలోపల
నడఁగెడు బడుగునెన్నడుముతోడఁ
జిఱునవ్వు తెలిసిగ్గు చిలుకుచుఁ దనరారు
తళుకులేఁజెక్కుటద్దములతోడ
జగతి నెందును లేని చక్కఁదనాన సొం
పగు చిన్నిముద్దు నెమ్మొగముతోడ

గీ. కరము విలసిల్లు సకలాంగకములతోడ
రహిఁ దనరు నలంకార మహిమతోడ.

ఇంతవఱకు నడచిన నడకనుబట్టి ప్రబంధ శ్రీ అనిమెదము. కాదు. పింగళి వారి కావ్యములో శిల్పరచన యిది. ఆఁడుదే కాని ప్రతిమ యిది.

ద్వారశాఖలదండ నింపారుచున్న
ప్రతిమ నొక్కటిఁ జూచె భూపాలచంద్ర !

సుగ్రహుఁడు చూచుచుండఁగా నింతలో నొక సన్యాసి "హరిహరి" యనుకొనుచు మందిరము చేరుకొనినాఁడు.

సీ. ఆయతీశ్వరుఁడంత నతిరమ్యమైనయా
లెప్పంపుఁ బూబోఁడి యొప్పుఁ జూచి
ఒళ్లిర! శిల్పకులేంద్ర ! బ్రహ్మను మీాఱి తే
పగిదిఁ జేసితిర ! యీా ప్రతిమ ననుచు
తన మదిఁ గడుమెచ్చి తలయూఁచుచును నిట్టి
పడఁతులు గలరొకో పుడమి ననుచు
నిట్టిది సన్యాసి కీక్షింపఁ దగదని
మార్గమ్ముఁ బెట్టుచు మఱియుమఱియు
గీ. నిచ్చఁ గ్రమ్మఱఁ జూచుచు నేమిచెప్ప
నతనువికృతికి లోనయ్యె......

అనుచు నాలింగించుకొను నా ప్రతిమను. సుగ్రహుఁడు "కికాకిక" నవ్వెను. తన యవకరవుఁబనిని సన్యాసి తెలిసికొనెను.

"తత్ప్రతిమాలింగనం బొక యదృచ్ఛాచేష్టావిశేషంబునుగాఁ గల్పించుటకుఁ దాత్కాలికయుక్తి నద్దేవాలయంబున వెండియుం గల ద్వారికాదిప్రతిమల నట్ల యాలింగనముచేయుచు నమస్కరించి తత్ప్రదక్షిణంబు సేయం దొడంగిన."

సుగ్రీవుఁడా కపటచేష్టను గనిపెట్టును. తుదికి సన్యాసిచే శపింపఁబడు ను. ఆఁపుకొనియెద మనినను నీఘట్టముఁ జదువుచున్న మనకు స వ్వాఁ గదు. సుగ్రీవుని యవస్థ యా సన్యాసి యిప్పుడున్నచో మనకుఁగూడఁ దప్పదు. మనము నవ్వకతప్పదు. ఇది శిల్పిప్రతిభ. రచనాశక్తి. ప్రతిభా కౌశలము. అని నిర్ణయమునకు రావలయును. చమత్కారము, కల్పనలో, పాత్రపోషణములో రసముల అభివ్యక్తిలో నున్నది కనుక—

కల్పించువస్తువులు, చరితలు, వాస్తవములన వలయు నను నియమము లేదు. అటుల నియమించిన కళ కానేరదు. ఒక్కటిమాత్ర మున్నది. వాఁడు కల్పించునది కావున, ఆ కల్పితవస్తువులు ప్రత్యంశములు కళావిలసితములై, ఇంద్రియముల ద్వారా ఆత్మానుభూతిని వెలువఱించునవై యుండవలెను. దానిలో నేలోటు వచ్చినను పానకములోఁ బుడకవలెఁ గష్ట మనిపించును. ఒక్కసారి ఏవగింపు కలిగించును. "శ్విత్రే నైకేన దుర్భగం" అన్నట్లు.

కల్పనలో నిమగ్నుఁడయి కళను సృష్టించి లోకమున కందించినవాఁడు, కళనే సర్వస్వముగా నెంచినవాఁడు కళాకారుఁడని పేరొందును. వాఁడు కళను దనవశ మొందించుకొనఁగలుగును. తాను కళ నెట్లు సృష్టింపవలెనన్న నటుల సృజించును. కళ వానికి వశమైయుండును. కళకు వాఁడు మున్నే లొంగియుండును. అట్టి ఉత్తమకళాకారుఁడు గీటునకు వచ్చును. అంతియకాని నాదియే కళయని బిభీషికలు చూపఁడు. అట్టివాఁడు సమాజమునుగూడఁ జూడఁగలుగును. వారిని గూడఁదలలూఁపింపఁగలఁడు. అటులఁ జూచినవాఁడు సమాజమును బాగుపఱచును. సమాజమును జూడవలయునని, సమాజము బాగుపడవలెనని యూహ కలిగిన యుత్తమకళాసృష్టను దాను చేరవలసినవాఁడు సమాజము ధన్యాతిధన్య మగును. ఎందువలనననిన కళవలన సమాజములోఁ గలుగుమార్పు, వేదములు కరఁగిపోసినను, శాస్త్రము లుద్ఘోషించినను, చర్చలు వినిపించినను, రానేరదు. దీనికిఁ దార్కాణముగ బౌద్ధమతము

ను దీసినఁ దెలియును. ఆ మతకర్తలు శిల్పకళతో, సాహిత్యకళతో, సంగీతకళతో దేశదేశాంతరములలో వ్యాప్తినొంది, సమాజముల నన్నిటిని నొకే సూత్రమునకుఁ దీసికొని రాఁగలిగినా రనిన నాఁటికి నేఁటికిఁ గళాప్రభావమే.

కళ—నీతి—ఉపదేశకత

ఇంతకు సమాజమును బాగుచేయు నీతినదుపదేశకత కావ్యమున కబ్బిన, కళకున్నచో; బంగారమునకుఁ దావి యబ్బినటులే. అట్టి కళాకారుఁ డగ్రస్థాన మందఁగలఁడు. మాకు సమాజముతో సంబంధము లేదనియు, కళను మా యిష్టము వచ్చినట్లు నడుపుదు మనువారిని గొందఱు మాత్రమే కళాకారులనుగా నొప్పుకొనియెదరు. మఱికొందఱు "వారు కళాకారులు కానేరరు. ఉత్తమసామగ్రి లేకపోవుటవలననే యటు లందురు" అని యనుటకు సాహసింతురు.

శృంగారరస మందఱకు సాధారణముగా ననుభవగోచరము. ఆ రసమన్న నందఱకు నిష్టమే. ఆఁడుది యనినను ఆఁడుదాని వర్ణన యనిన నందఱకు మైమఱపు గలిగించును. అటువంటి కావ్యములు వెలువడిన నందుకుఁ బ్రీతియే. అవియనినఁ గొట్టుకుపోదురు. అట్టితతి నావిధమయిన కావ్యములు. (కావ్యములు, నాటకములు, నవలలు, నిబంధములు, గేయములు) శిల్పములు వెలువడిన నట్టికళ నెంటనే కళకట్టును. తెలుఁగునఁ బ్రబంధయుగమంతయు నీ రసముతో నిండియే నడచినది. అంతకంటె మించిన దీయుగము శృంగారముతో మిశ్రితమయి. అయిన నీ కాలమున వెలువడు ప్రబంధములు, కావ్యములు, వెనుక గుంఫితముగా వ్యంజనావృత్తిలో మిళితమయి వెలువడినకావ్యములు సామాజిక లోకములో తమ యధికార మెంతవఱకుఁ గలిగియున్నవని, ఎంతవఱకు నాకర్షకములుగా నున్నవియని విమర్శించిన "గతకాలము మేలు వచ్చుకాలముకంటెన్" అనిపించును. ఇప్పటి కళాకారు లయ్యది ఒప్పుకొను చుండిరి.

అనఁగా వెనుకటి కళాకారుఁడు తనకళ నావిష్కారము చేయుటలోఁ దొందఱపాటులేక కళారచన సర్వాంగసుందరముగా నుండు వఱకు భావించి, దానిని బోషించి, వికృతిని దూరీకరించి, లోటుపాటుల గణించి, ఔచిత్యానౌచిత్యములఁ బాటించి వ్యక్తపఱచెడివాఁడు. ఇప్పటి కళావిష్కార మాకాలికము. ఈ కాలములోఁ గళయావిష్కృతమగువఱకుఁ గళాకారునకు త్వరయే. కళకుఁ దొందఱ. భావుకుల కంతకంటెఁ ద్వర. కళకు మఱఁగి కరగిపోవుటలోను ద్వరయ. అన్నియుఁ జంచలలీలల చాంచల్య మలవఱచుకొనినవి.

అట్టి చంచలానందమును గళ సృష్టించిన నా కళకు స్థాయిత్వము సున్న. లలితకళల కిట్టి చాంచల్యము పోయి, చపలత సన్నగిల్లి, స్థిరత రావలెనన్న నీతి ఉపదేశకత్వము లోఁబఱచుకొనినప్పుడే రాఁగలదు. కళ కుపదేశకత్వము, నీతి ఉండవలెనుగదాయని ప్రతిపద్యము ఉపదేశకము, నీతిబహుళము అయిన నవి యానుశాసనికపర్వము లయిపోవునుగాని కావ్యములు గానేరవు. వేదము లగును గాని కాంతాసమ్మితములగు కావ్యములు కానేరవు. కంచుగోడలతో నిర్మింపఁబడి అగమ్యగోచరములగు దుర్గములయిపోవును. దానిని కళ అనుటకంటె శాస్త్రము లనవలసివచ్చును, కళకుండవలసిన సౌష్ఠవముతో నిండి, తన పరిస్థితిని భావుకాంతరంగమున ముద్రించి, కళాపోషణమునకుఁ బనికివచ్చునట్లు నీతి ఉపదేశకత్వము ఉండిన నట్టినీతి, ఉపదేశకత్వము, చదువువానినాకర్షింపఁగలదు. ఆ రీతిగ నేది చెప్పినను హృద్యము, హృద్గతమగును. రామరాజభూషణుఁడు గిరికావసురాజుల కలియిక (శృంగారరసమును)ను వర్ణించిన ఘట్టమున,

మ. సతి సాహిత్యరహస్య మీశునలనర్ సాధించి తోడ్తోనఁ ద,
త్పతికిం బ్రత్యుపదేశమిచ్చె నతులపౌఢిన్ ధ్వనివ్యక్తిఁ ద
చ్ఛ్రుతికిం జొన్పుచు లోచనాంజనరసప్రోన్మేషముల్ తన్ముఖో
ద్గతముల్ సేయఁ గరంబలంకరణమాఖర్యంబు దీపింపఁ గన్.

ప్రకృతమునకు నరిపడునట్లుగాఁ జెప్పి కళకట్టించి భావుకులను తనపై

పునకాకర్షించుకొని ఆవెంటనే వేఱొకశక్తిలో కావ్యలక్షణము. సాహిత్యలక్షణము నుపదేశించెను. సాహిత్య రహస్యవేత్త రచనలోఁ బ్రౌఢి, ధ్వని, ధ్వనిలో రసప్రోన్మేషము. కలుగఁజేయవలెను. రసచర్వణకడ్డంకి లేకుండ, నుద్దీపకమగునట్లు ప్రతి అలంకారముంచినను ఉంచవచ్చును కావ్యముఖముననుండి మాత్రము రసము వెలువడఁ జూడవలయును. అని చెప్పుచు నాయర్థము నుపదేశించుచున్నట్లు కానరాకుండఁ జెప్పెను. ఈరీతిగనతనిది మఱియొక పద్యముఁజూడి ప్రకృతమునకు వర్తము.

శా॥ భూనాథాగ్రణికి న్వధూమణికి సంభోగాంతసౌఖ్యంబుబ్ర
హ్మానందానుభవంబుఁదెల్పె ననవద్యంబై యవేద్యాంతరం,
బై నిర్లేపకలాపమై క్రమవిముక్తానేకబంధాను సం,
ధానంబై యపునర్భవప్రభవఖేదంబై విజృంభించు నః.

ఇది సంభోగాంతవర్ణనము. అది ప్రాకృతము. అది అయినతరువాత దానిలో మోక్ష తత్త్వోపదేశముఁ జేసియున్నాడు.

“బ్రహ్మానందానుభవములో గర్హ్యత యుండదు. ఇతర వస్తుభానముండదు. ఏవిధమయిన బంధము లుండవు. అనావృత్తి శ్శబ్దాత్” అనువైయాసికసూత్రమును బట్టియు నపునరావర్తతే అను నుపనిషడ్డిండిమమునుబట్టియు జన్మరాహిత్యము కలుగును. పునర్భవక్లేశ ముండదని చక్కనిరీతినిఁ జెప్పియుండెను. ఆరీతి నీత్యుపదేశకత్వము న్నను కళాపోషణ చక్కఁగ జరిగినది. ఈధోరణిలో సాగినకావ్యము చతుర్వర్గ ఫలప్రాప్తిని గలిగించు ననినను తగియేయుండును. అప్పుడు సాహిత్య దర్పణకారుం డనిన “చతుర్వర్గఫలప్రాప్తిః సుఖా దల్పధియా మపి కావ్యాదేవ”

అనునది వాస్తవమే యని యనిపించును. కావ్య మెప్పుడును మోక్షదము అర్థదము, ధర్మదము, కామదము కానేరదు. కావ్యము బోధించిన మార్గము నవలంబించినప్పుడే యేది కలిగినను. ఆరీతిగ నుపదేశకత్వము నీతి కళకుఁ గలిగించుట కష్టసాధ్యము.

కళ—అలంకారములు.

కావ్యమునకు సొంపులు తీసికొని వచ్చుటకుఁ గొన్ని పరికరములు వాంఛనీయము లగును. వానినే శబ్దసామగ్రి, అర్థసామగ్రి, వ్యంగ్య సామగ్రి, అలంకారసామగ్రి, ఇంకను నెయ్యదియో యని పేరిడిరి. అన వలెనుకూడ. పై పద్యములు చమత్కరించినవి కావున నా పద్యములలో నందముండెనని ఒప్పుకొనవలయును. అట్టి ఆనందమును వినినాము. ఆనం దములోనికి వెళ్ళితిమి. విశిష్టముగా నాయానందానుభవ మగుచున్నంత సమయము నా పద్యములలో, నక్షరములున్నవో? పదములున్నవో? వాక్యములున్నవో ? వాక్యార్థమున్నదియో ? వ్యంగ్యార్థమున్నది యో ? అలంకారములున్నవియో? ఏవియున్నవియో? అని విమర్శ కలుగదు. కలుగుట కవకాశము లేదు.

రసో వాక్యార్థ స్సర్ విలసతి పదార్థాః పునరమీ విభావాద్యాయస్మి
న్నిఃల దధతి విశ్రాంతి ముచితాం. "వాక్యస్ఫోటో తి నిష్కర్షః"

అనురీతిగ రసచర్వణ కలిగినది. ఆ యలౌకికానందము బ్రహ్మానందస బ్రహ్మచారికాని బ్రహ్మానందము కాదు; కావునఁ గొంతకాలము రసాను భూతి అయినతరువాత లౌకికదృష్టిలోనికి వచ్చి ఈ పద్యమున కింత సొంపుకూర్చినది యెద్ది? అను విమర్శ (ఆపరేషన్ హాలులోనికి వచ్చి, ఆపరేటర్సుతో ముక్కలక్రింద విడఁగొట్టి) మొదలిడి, ఆ ఆనందమిచ్చిన దానికి నలుగురకుఁ దెలియఁ జెప్పుటకయి లక్షణము కట్టి, ఇటులఁ జేసి నది వ్యంగ్యమనియో, శ్లేషయనియో, ఉపమ యనియో, వక్రోక్తి యనియో, ఉదాత్తమనియో, ఏదియోయొక సాంకేతికము నొసర్చిరి.

ఇట్టి సామగ్రి ఉన్నప్పుడు ఒక్కొక్క ఘట్టము చాల యంద గించును. ఒక్కొక్క పద్యమే కావ్యముచేయునంతటి చేతశ్చమత్కృ తిని జేయఁగలదు :— వసుచరిత్రలో శుక్తిమతీకోలాహలు లిద్దఱు జడప్రకృతులు. జడములకు రెంటిటికి కవి చైతన్యము పోసెను.

భీమేశ్వరపురాణము-కొన్ని స్థల విశేషములు

దక్షారామము

శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్య శాస్త్రి.

భీమేశ్వర పురాణమునందు శ్రీనాథుఁడు ప్రధానముగాఁ గొనియాడినది భీమనాయకుని మహిమ. ఈవిషయమునే కాశీఖండము కృత్యాదిని "ప్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁ గొనియాడితి భీమనాయకుని మహిమ" యని వాక్రొనియున్నాఁడు. ఆభీమనాయకుఁడు నెలకొనిన 'దక్షారామము' మహిమను గూడ సవిశేషముగనే చిత్రించియున్నాఁడు. ప్రాసాదపంచాక్షరీ మంత్రోపాసకుఁడై కవితాప్రతిభను జేపట్టిన శ్రీనాథునకు, పరమేశ్వరునకుఁ బ్రధాననిలయమై, పంచారామములలోఁ బ్రధానారామమై, దక్షిణ కాశియనఁ బ్రసిద్ధినొందిన దక్షారామమును వర్ణించుట మిక్కిలిగ నాశాస్యము, కృతినాయకుఁడగు బెండపూడి అన్నామాత్యునకుఁగూడ దక్షారామము భోగమోక్షనిలయముగావునను విశేషముగ వర్ణింపవలసివచ్చియుండును. శ్రీనాథుని కాలమునాఁటికి దక్షారామ మాతఁడు వర్ణించినంతటి మహావిభవముతోఁ దులతూఁగియుండిన నుండవచ్చును. నాఁటికంటె నేఁ డెంతయువన్నె తఱిగియున్నను అతఁడు వర్ణించిన విభవవిశేషములు కొన్ని మిగిలియే యున్నవి. నేఁటి కైదువందలయేండ్ల క్రిందటి దక్షారామ విభవము నొకమాఱు స్మరించి నేఁడు మిగిలియున్నవేమో కొంచెము వివరించెదను.

ఉ. ఏదెసఁ జూచిన న్విబుధు లేదెసఁ జూచిన పానిమండలం
బేదెసఁ జూచిన న్హరిదధీశ్వరవర్గము వాసవాది యం
బేదెసఁజూచిన న్నవమహేశ్వరమూర్తులు శ్రీనికుంభకుం
భోదర తండు భృంగిరిటి హాహాహుక హూహులు దక్షవాటికన్.

భీమ. ౧-౧౦౩.

ఇందుఁ జెప్పఁబడినట్లు దక్షారామమునం దేదిక్కునఁ జూచినను విబుధులు లింగస్వరూపులై గానవచ్చుచునేయున్నారు. ఇంద్రాది

దేవతావర్గము, ఈశ్వరునకుఁ జేదోడు వాదోడుగా నుండు నికుంభకుంభోదరాదులు మాత్రము గానరారు. దక్షారామము పశ్చిమపుదిక్కున గోగులమ్మ, ఉత్తరమున మండతల్లి, తూర్పుదిక్కున నూకాంబ, దక్షిణపుసీమలో ఘట్టాంబికయు నుండినట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. పేరులు సరిగా తెలియరాకున్నను నేఁడును గ్రామదేవతలట్లే పిలిచియున్నారు. నూకాంబ ఘట్టాంబికలను గూర్చి తెలిసియున్నవారు మాత్రము కొందఱేగలరు. ఈనలుగురు గ్రామదేవతలను శ్రీనాథుఁడు నాలుగుపద్యములలో వర్ణించి యున్నాఁడు. ౧-౯౮ . . . ౧౦౦

భారతదేశమునందలి యష్టాదశయోగపీఠములలో మాణిక్యాంబికా శక్తిపీఠ మొకటి. ఆమాణిక్యాంబిక దక్షారామభీమేశ్వరుని సన్నిధిని సర్వశృంగారయుతయై ప్రేమతో వెలసియుండి సకలకళ్యాణదాత్రియై యుండె ననినాఁడు.

పృథివిఁ బదునెనిమిది యోగపీఠశక్తి
గణములో నెంచ సర్వశృంగార యగుచు
భీమనాథుని సన్నిధిఁ బ్రేమ వెలయు
మాణికా దేవి సకల కల్యాణమూర్తి.

ఈ మాణిక్యాంబిక భీమేశ్వరుసప్రోల వెలసిన విషయమును గూర్చిన యైతిహ్యమొక్కటి మాణిక్యాంబాదండక మనుపేర నాప్రాంతమున నెలకొనియున్నది. దానిలోని యితివృత్త మిట్లున్నది. మాణిక్యాంబిక యొక వేశ్యవనిత. ఆమె దక్షారామముననే యొక వేశ్యకు జనించి పెరిగి పెద్దదియగుచుండెను. దక్షారామమున భీమేశ్వరుఁడు ప్రతిపర్వమునందు నందివాహనారూఢుఁడై యూరేఁగుచుండెడివాఁడు. ఒకనాఁడు భీమనాథుఁ డట్లూరేఁగుచుండఁగా, మేళతాళాదుల ధ్వనులను విని యది యేమియని తల్లినడిగెను. ఆమె భీమేశ్వరుఁడు వైభవోపేతుఁడై గ్రామమునఁ బర్యటించుచుండెనని బదులు చెప్పెను. నే నాతని వరించి పెండ్లాడెద నని మాణిక్యాంబిక తల్లితోఁ దెలిపెను. నీకుఁ దగినవానిని సొమ్ములువిరివిగ నిచ్చువానిని జతగూర్చెదను. దేవు నేల వరింతువని యెన్నివిధ

ములుగనో చెప్పిచూచెను. కాని యామెబోధనల నేపాటియుఁ జెవిఁ బెట్టక, యాభీమేశ్వరుని వెంబడివచ్చి, భీమేశ్వరునే తన భర్తగ వరించి యాతని యాలయమునఁ బరమేశ్వరుని కెదురుగ నిలిచిపోయెను. ఆనాఁటినుండియు మాణిక్యాంబిక సర్వోపాస్యమైన దేవత యైనది. నేఁటికిని వైశ్యులకు మాణిక్యాంబిక కులదేవత. వైశ్యులు ప్రత్యేకముగ నాపరమేశ్వరికి మ్రొక్కుకొని, మ్రొక్కులు చెల్లించుచు నుపాసింతురు. ఆగ్రామమునందును పరిసరములందును వైశ్యులలోఁ బలువురు ఆమెపేరును గూడఁ దాల్చినవారై పేరెక్కినవారు గలరు. ఈమెభీమనాథున కుత్తరముగ తిరుచుట్టుమాలలో నెలకొని యున్నది.

ద్వాదశక్షేత్ర వికచపత్త్రములతోడి
దక్షవాటిక యనెడి కెందమ్మివిరికి
సప్తగోదావరాంబు నిర్ఝరము తేనె
నడుమ రాయంచ శ్రీభీమనాయకుండు.

దక్షవాటము వికసించిన రక్తపద్మమువలె నుండ దానిచుట్టును పండ్రెండు క్షేత్రములు వికసించిన యాపద్మదళములవలె నుండును. ఈద్వాదశక్షేత్రములు ప్రాగాదిదిక్కులలోను విదిక్కులందును గలవు ఈక్షేత్రములున్న తావులందెల్ల నొకొక్క తీర్థముండెడిది. నేఁటికిని గొన్ని తీర్థములు గలవు. కొన్ని లోపించినవి.

1. ఇంద్రేశతీర్థము. ఇదిభీమనాథుని ఆలయమున కెదురుగ తూర్పు దిక్కునందున్న సప్తగోదావరతీర్థములోఁ గలిసి యున్నది. ఒడ్డున నింద్రేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఈయింద్రేశ్వరునకు ఆలయముగూడఁ గలదు.

2. సిద్ధేశ్వర తీర్థము. ఈతీర్థసవిధభూమిని సిద్ధేశ్వరుఁడు. దక్షుని యజ్ఞము జరిగినపుడిది ప్రాగ్వంశమున్న చోటఁట. లింగముమాత్రము గలదు. తీర్థముమాత్రము గానరాదు.

3. యోగీశ్వరము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు యోగీశ్వరుఁడు

4. యమేశ్వరము. అచటి యీశ్వరుఁడు యమేశ్వరలింగము. ఇదిదక్షిణదిక్కునందున్నది. లింగము తీర్థము రెండును గలవు. దీనికే యజ్ఞతటాక మనియుఁ బేరు.
5. కాళేశ్వర తీర్థము. ఇచటి యీశ్వరుఁడు కాళేశ్వరుఁడు.
6. వీరభద్రేశ్వరతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు వీరభద్రేశలింగము.
7. బ్రహ్మేశతీర్థము. ఈశ్వరుఁడు బ్రహ్మేశ్వరుఁడు.
8. కుక్కుటేశ తీర్థము. లింగము కుక్కుటేశ్వర లింగము.
9. కపాలేశ్వరతీర్థము. కపాలేశ్వరుఁడు.
10 సోమనాథేశ్వరము. లింగము సోమేశ్వరుఁడు
11 మహేశ్వర తీర్థము.
12 సప్తగోదావరము.

ఈ తీర్థములలోఁ గొన్ని నేఁడు లోపించిపోయి సాగుబడియగుచున్న భూములుగా మాఱినవి. లింగములు మాత్రి మటనట నెట్టులో తలదాఁచుకొనియున్నవి. నామము మాత్రము చెడకుండ నిలిచియున్నది సప్తగోదావరతీర్థ మొక్కటిమాత్రమే. దాని ప్రాశస్త్యమును శ్రీనాథుఁడిట్లు లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శ్రీ భీమేశ్వరపాదపీఠవిలుఠ చ్ఛ్రీసప్తగోదావర
వ్యాభుగ్నోర్మిపరంపరా ఘుమఘుమప్రాగంభ కోలాహల
క్షోభోద్వేజితపాతకౌఘము జగచ్చూడావతంసంబు ల
క్ష్మీభద్రాసన మొప్పు దక్షనగరీక్షేత్రింబు ధాత్రీస్థలిఁ.

సప్తగోదావరము భీమేశ్వరుని పాదపీఠము మోలిల వెలయుచునే యున్నది. కాని యాతఁడు వర్ణించినట్టు లూర్మిపరంపరలు గాని, ఘుమఘుమాత్కృటులు గాని యచటఁ గానరావు. తత్సమీపమునం దనవరతము త్రైర్థికుల కోలాహలము మాత్రిము వినవచ్చుచునే యుండును. ఈ సప్తగోదావరము, గోదావరి సప్తశాఖలను సప్తర్షులు అంతః ప్రవాహరూపముగాఁ గొనివచ్చుటచే నేర్పడినది. సప్తర్షుల తపః ప్రభావము

చేఁ గొనిరాఁబడిన తీర్థమగుటచే నిది గంగానదికంటెను మిన్నయను భావమును శ్రీనాథుఁ డెంతయుఁ బ్రౌఢముగను ధ్వనిపరిధానముగను వర్ణించియున్నాఁడు.

గీ. రాజవంశజుఁడగు భగీరథునివెంటఁ
బారుదెంచిన చదలేరు పాటియగునె
సప్తమునిరాట్ప్రతాప సంప్రాప్తమైన
సప్తగోదావరంబుతో సారమహిమ.

మఱియొకచో నీ సప్తగోదావరమును మణికర్ణికతో సదృశముగాఁ జిత్రించి యున్నాఁడు. దానితోపాటు దక్షవాటమును దక్షిణకాశిగను వర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. జహ్నుకన్యాతీర్థ సన్నివేశమునకు
దక్షిణాంభోరాశి తటముసాటి
కమనీయమణి కర్ణికా ప్రవాహమునకు
సప్తగోదావర జలముసాటి
కటకరక్షకుఁడైన కాలభైరవునకుఁ
బ్రకట పాతాళభైరవుఁడుసాటి
విశ్వాధిపతియైన విశ్వనాయకునకు
భీమనాథేశ్వర స్వామిసాటి
మోక్షవిభవంబునకు సాటి మోక్షలక్ష్మి
భోగమహిమంబునకు సాటి భోగమహిమ
వారణాశికి శ్రీ దక్షవాటమునకుఁ
దారతమ్యంబుఁ జర్చింప ధర్మ మగునె.

సప్తగోదావరము మణికర్ణికాతీర్థమునకు సాటి యనుట దాని పవిత్రతకు సర్వథా తార్కాణము. గంగానదీతీరమున నెలకొనిన కతమున విశ్వేశ్వరున కెంతటి ప్రసిద్ధియో భీమనాయకున కంతటిమహిమ యేర్పడినది. కాశిలోఁగల విశేషములన్నియు దక్షిణకాశియగు దక్షారామమునందును గలవని యీ భీమేశ్వరపురాణమునఁ బలుతావులందుఁ బేర్కొనఁ

బడినది. దక్షారామమము దక్షిణకాశియనుట క్రింది పద్యము బరికింపుఁడు.

క. దక్షిణకాశీనగరము దక్షారామంబు...

గీ. గౌరి యొక్కతె యాకాశగంగ యొకతె
కాశి యొక్కతె దక్షిణకాశి యొకతె
నలుగురును శంభునకు లోకనాయకునకు
రాణివాసంబు లనురాగరసము పేర్మి.

కాశిలో నుండిన దైవతము లిచటఁగూడ నేర్పడియుండుటచే దీనికి దక్షిణకాశీనగర మనునామము సార్థకమని యిట్లు వివరింపఁబడినది.

సీ. భీమేశ్వరేశ్వర శ్రీ మహాదేవుండు
హిమధామమౌళి విశ్వేశ్వరుండు
సప్తగోదావర సలిలప్రవాహంబు
సాక్షాత్కరించిన జహ్నుకన్య
తిరుచుట్టు మాలెలోఁ దిరమైన గణపతి
యేకాంతడుంఠి విఘ్నేశ్వరుండు
దక్షిణంబున నున్న దండపాణీశ్వరుం
డూహింప దండపాణీశ్వరుండు
భైరవస్వామి శ్రీ కాలభైరవుండు
నంది నందీశ్వరుం డేమి నందియంబు
దక్షవాటంబు కాశికాస్థలము కాదె
తీవ్రకర తేజ సత్యవతీతనూజ !

ఈ పద్యమున కాశీక్షేత్రమునందలి విశ్వేశ్వరునకు సాటిగ దక్షారామమునందలి భీమేశ్వరుఁడు సప్తగోదావరతీర్థము దక్షవాటమునం దవతరించిన జాహ్నవి. భీమనాయకునకు క్రింది భాగమున చుట్టు నుండెడి దేవతామాలికలో నెలకొనియున్న గణపతియే కాశిలో నవతరించిన డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకుఁ బ్రతిగ నున్న డుంఠివిఘ్నేశ్వరుఁడు. సాధారణముగ విఘ్నేశ్వరుని విగ్రహములం దెచ్చటనైనను తుండము కుడిచేతి

మీఁదికిఁ బ్రసరించి యుండును. కాశిలో నుండెడి డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకు భీమేశ్వరుని ఆలయములో నుండిన యీ డుంఠివిఘ్నేశ్వరునకును దుండము వామహస్తమునఁ బ్రసరించి యున్నవి. డుంఠివిఘ్నేశ్వరుఁ డిచ్చటను గలఁ డనుట కిదియే తార్కాణము. కాశిలో దండపాణీశ్వరుఁడు నెలకొని ప్రసిద్ధి కెక్కియున్నాఁడు. ఇచటను భీమేశ్వరునకు దక్షిణముగ దండపాణీశ్వరుఁడు గలఁడు. కాశిలోఁ గాలభైరవుఁడు ప్రధానముగ నారాధ్యుఁడు. ఇచటను అష్టభైరవులు నెలకొనియున్నారు. అచట నిచటఁ గూడ నందీశ్వరులు గలరు. కావున కాశీలో నుండెడి ప్రధాన దైవతము లందఱు నిచ్చటనుగూడ నెలకొనియుండుటచే దక్షారామము కాశి కేపాటియుఁ దీసిపోదనియు, అన్ని విధముల దానికిఁ దుల్యమే యనియు నీపురాణమునఁ దెలుపఁబడియున్నది.

గంగానదీతీరమునందలి పుణ్యక్షేత్రములలో సర్వదేవతా నిలయమగుటచేతను, విశ్వేశ్వరుఁడు నెలకొనిన తావగుటచేతను గాశి కెంత ప్రాధాన్యమో, దక్షిణదేశమున—అందును ఆంధ్రమండలమున భీమేశ్వరుఁడు,వివిధ దేవతానిచయమును నెలకొనియుండుటచే దక్షారామమునకును నాఁడంతటి ప్రాధాన్యమే. వెనుకటి శతాబ్దులలో మహారాజులెందఱో యీ భీమేశ్వరుని బరమదైవతముగా నెంచి యుపాసించిరనుటకు నా దేవాలయమునందలి శిలలలో ఖచితమైన వందలకొలఁది వారి వారి శాసనములే తార్కాణములు. భీమేశ్వరుని నిత్యపూజావిధులకు, భోగములకు, వా రిచ్చిన సొమ్ములు భూములు మనకి నాఁటికిఁగూడ వారికి భీమేశ్వరునియెడలఁ గల మహాత్మ్యావేశమును జాటును. ఈ విషయమును భీమనాయకుని వైభవము నగ్గడించు ప్రకరణమున శ్రీనాథుఁ డొక సీసపద్యములో వ్రాసియున్నాఁడు.

సీ. గజచర్మ మెన్నఁడో కాని నిచ్చలుఁగట్టు
పసిఁడికమ్ముల పట్టు పచ్చడంబు
భసిత మెన్నఁడో కాని ప్రతిదినంబు నలందు
మలయజంబు కురంగమదముఁ గూర్చి

పిడుద పాములరాజు తొడవు లెన్నఁడొ కాని
తారహారములు నిత్యము ధరించు
సృకరంకరుండమాలిక లెన్నఁడో కాని
ధరియించుఁ గల్హారమాల యెపుడు
కాట నడుచక్కి నెన్నఁడో కానియుండు
దక్షవాటి సువర్ణసౌధములమీఁద
నెన్నఁడో పిశాచులనుగాని యిందుముఖుల
నెల్లకాలంబు దలఁచు భీమేశ్వరుండు. భీమ. ౧-౧౧౫.

శ్రీనాథుని ప్రౌఢకవిత కలంకారమగుటచే విశ్వలోకకుటుంబి భీమేశ్వరుఁడు దక్షపురిసానికూతులఁ దగిలినవాఁ డయ్యెను. శ్రీనాథునకా పరమేశ్వరునియెడల నట్టి చనవుండుటచేతనే భీమేశ్వరుని ధూర్తప్రకారంబుగా సానివాడ కనుపుచు భృంగిరిటి తండు నికుంభులను కయిదండ యిచ్చినాఁడు. అర్ధరాత్రిమువేళ నంతఃపురాంగనలం గన్నుమొఱంగి యీశ్వరుఁడును కదలవలసినవాఁ డయ్యెను. ఆ తెఱఁగు నీ పద్యమునం దిట్లు చిత్రించినాఁడు.

ఎనయంగల్గినకూర్మి భృంగిరిటిఁగానీ తండుఁగానీ నికుం
భునిఁగానీ కయిదండ పట్టుకొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాం
గనలం గన్నుమొఱంగి యప్పురమునం గన్నెఱు కాఁదారి ప్రా
ద్దున భీమేశుఁడు సానివాడ కరుగుం ధూర్తప్రకారంబునన్.

అంతటితోఁ బోక పదునాలుగు మహాయుగముల ముదుసలియగు భీమనాయకునకు దక్షారామమహిమమున సానిపెండ్లి యెప్పుడును మొగచాటుకాదని వివరించియున్నాఁడు.

పదునాల్గు మహాయుగముల
ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం
డదు సానిపెండ్లి యెప్పుడు
నది దక్షారామ మహిమమగునో కాదో.

మఱియు బెండపూడి అన్నయామాత్యుఁడు కట్టించిన మొగసాలవాకిటి మహోత్సవ మంటపమునందుఁ బేరోలగంబుండి నృత్తగీతవాద్యాదులు

భీమేశ్వరుఁడు నాఁడవతరించెనని తెలుపుచు శ్రీనాథుఁడు సానికూఁతుల నెంతేని యొయ్యారముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు.

"వెండియు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను నఖండవిభవంబున నాఖండలాది విబుధమండలంబు పరివేష్టించియుండ,......నిలింప గంధర్వాప్సరోజాతులగు సానికూఁతులు గొలువ,......కుండలీలాసక ప్రేరణీ పేంఖణ సింధుకందుకధమాళి చేలమతల్లీ హల్లీసకాదినృత్యంబు లవలోకించుచు, పంతంబు లవధరించుచు, మేలంబు లాలకించుచు... వినోదించుచుండు." ఆనాఁడు భీమేశ్వరుఁడు పండువు పండువునను గాంచెడి వేశ్యాలాస్యాదికము లీనాఁడును శారదా నవరాత్ర్యుత్సవసమయములఁ దిలకించుచునే యున్నాఁడు. ఉత్సవసమయములలో భీమేశ్వరుఁడు నేఁటికిని అన్నయామాత్యుఁడు గట్టించిన మహోత్సవ మండపముననే కొలువుదీర్చుచుండును. పట్టణవైభవ మించుక పరికింతము.

ఉ. పీటికి నాల్గువంకలను వెన్నెలతోఁటలఁ బోలు నీళ్లతో
హాటకపద్మమండితము లైనకొలంకులు చూడ నొప్పఁగన్
జీటికి మాటికిన్ హరుఁడు జృంభితలీల నటింప మాళిమి
న్నేటికృపీట నిర్ఝరము లింతటనంతటఁ జిందెనో యనన్. ౧-౯౬.

ఈ నాఁటికిని దక్షవాటికకు నాల్గువంకలను పద్మములతో నిండిన కొలఁకులు చూడ నొప్పుగనే యుండును. కాని దక్షపురియొద్ద సప్తగోదావరము నెంతటి డంబరముతో వర్ణించినాఁడో యాసారంతగఁ గానరాదు.

సీ. వేదండవదన శుండాదండ చులికిత
ప్రోజ్ఝితాంభశ్ఛటాప్లుతనభంబు
దేవగంధర్వాప్సరోవధూటీ స్తన
స్థాపక శ్రీగంధ ధవళితంబు
కనకసౌగంధిక గంధోత్తమాగంధ
సారనిష్పందపుష్పంధయంబుఁ
జటులవీచీ ఘటాఝాట డోలారూఢ
హంససంసన్నినాదాలసంబు

భూరితీరావనీ ఘనీభూతచూత
జాతివకుళవనీ సమాచ్ఛాద్యమాన
బహుళసింధు ధునీవనబకమరాళి
దక్షపురియొద్ద సప్తగోదావరంబు.

ఈ నాఁడు సప్తగోదావరము పరిమితమైన జలపాతము మాత్రమే గలిగి యున్నది. ఆనాఁ డొకప్పుడు ఏనుఁగు లీఁదుటకు సరిపడిన నీరుండెడి దేమో? అచ్చటి నీరు దేవగంధర్వాప్సరసలు జలకమాడఁగా నాఁటి వారల స్తనముల పూఁతగంధములచేఁ దెల్లనగుచుండెనఁట. ఈనాఁ డెవ్వరేని తైర్థికులు పోయి పుణ్యము వచ్చునని మాత్రమే యాయుదకమున స్నానము చేయవలసిన స్థితిలో నున్నది. నేఁడు నాచు తూటు కాడ యధికముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. కాని తుమ్మెదలు మూఁగు పద్మములు నామమాత్రమునకైన నచటఁ గానరావు. తీరభూమియందు శ్రీనాథుఁడు వర్ణించినతోఁట లేమియుఁ గానరావు గాని, పరిసరములందు మాత్రము వివిధములయిన తోఁట లున్నవి. పరిసరభూమియంతయు సారవతరమైనదియే. నాగవల్లీలతలతో నిండిన భూములు పెక్కులు గలవు. దక్షారామము తమలపాకుల కీప్రాంతమునఁ బ్రసిద్ధమే. నాఁటి హంసలు క్రౌంచములు మచ్చునకైన నీనాఁడు గానరావు.

దక్షారామమునందలి వస్తుజాతములో శ్రీనాథుఁ డన్నిటికంటె నెక్కుడుగా వర్ణించినది వేశ్యల సౌందర్యము. అట్టు లధికముగా వర్ణించుటకుఁ గారణము—కృతిపతియైన బెండపూడి యన్నామాత్యునిఁ గోరి పంచారామములందుఁ బల్లెలలోను పట్టణములందును ప్రౌఢేందుబింబాననలు దూతికలకు భూషావళులు లంచం బిచ్చుట. యీ విషయము నిట్టులు శ్రీ నాథుఁడే యుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. కాంచీకంకణతారహారకటకగ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూడన్ననిన్
బంచాస్త్రప్రియముఁ జారతారకవయన్ బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్లెలఁ బురిం బ్రౌఢేందుబింబాననల్.

ఈతని కుత్సాహము మెఱయించుటకుఁ బోలె దక్షారామమున మరు

నిచే నిక్షుచాపము ననయము మొఱయింపఁజేయుచు ముజ్జగంబులు గెలుచు పూనికను గలిగించినాఁడు. మఱియు దేవేంద్రుఁడు భీమేశ్వరున కరణముగా నిచ్చిన గంధర్వాప్సరోభామినీ చరణ నూపురఝుంకారములతో ముజ్జగంబులు జంకింప నుంకింపఁజేసినాఁడు. అది యిట్లున్నది.

మ. మొఱయించు స్మరుఁ డిక్షుచాప మనిశంబుం దక్షవాటీమహా
పురమధ్యంబున ముజ్జగంబు గెలువన్ బుత్తెంచులీలం బురం
దరవిశ్రాణిత దేవతాభువన గంధర్వాప్సరోభామినీ
చరణాంభోరుహ నూపురస్వనములన్ జంకించు ఝుంకారముల్.

ఆగంధర్వాప్సరసలు సాయంకాలసమయములందు దక్షారామ సమీపమునం దుపవనములలోఁ గల్పద్రుమముల నీడలందుండి, గంధర్వోపనిషద్రహస్యములను వక్కాణింతురఁట భీమేశ్వరుఁడు. దక్షారామమునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడైనపుడు దేవేంద్రుఁ డాతనికి భీమమండలమును ధారాదత్తముగా నిచ్చుచు, నాఱువందల వారవధూటులను గూడ నిచ్చియుండెను. ఆవిషయమును శ్రీనాథుఁడిట్లు వివరించి యున్నాఁడు.

చ. సురపతి మార్గశీర్షమున శుద్ధచతుర్దశినాఁడు రోహిణిం
బొరసిన సిద్ధయోగమున భూతలమిచ్చెఁ బయోధిగౌతముల్
గరుసుగఁ దుల్యభాగయును గండ్రెడు లోనుగ దక్షవాటికా
వరునకు భీమనాథునకు వారవధూత్రిశతీద్వయంబుతోన్.

దేవేంద్రుఁడు దక్షవాటీశ్వరుఁడగు భీమేశ్వరునకు ధారాదత్తముగ నిచ్చిన భూమికి నెల్లలు ప్రాగ్దక్షిణములందు సముద్రము. పశ్చిమమునకు మహాగౌతమి. ఈ మండలమునకు మధ్యభాగమునందు గండ్రేడు (ఇది దక్షారామమున కొక యోజనము దూరమునం దున్నది) తుల్యభాగానదీతీరమును గలవు. ఈయెల్లలనడుమ నుండిన భూమిని దానము చేయుచు, నాఱువందల వేశ్యాంగనలను గూడ నిచ్చెనని యీపద్యమువలనఁ దెలియుచునే యున్నది. నాఁటికి నేఁటికిని దక్షారామమున వేశ్యవాటికలు హెచ్చుగనే గలవు.

శ్రీనాథుఁడు పెద కోమటి వేమారెడ్డి యాస్థానియందు విద్యాధికారియై పెక్కు శాసనములను రచించియుండెను గావున భీమనాథు

నకు దేవేంద్రునిచే భీమమండలము దానము చేయించునపుడును నాఁటి మర్యాదల నన్నిటిని నీ దానశాసనమునఁ గ్రమబద్ధముగఁ జేసి యున్నాఁడు. దానముచేసిన సమయము—మార్గశీర్ష మాసమున శుక్ల చతుర్దశినాఁడు చంద్రుఁడు రోహిణీనక్షత్రముతోఁ గూడిన శుభ యోగము. ఈ దానమున సర్వసమృద్ధి యేర్పడె నని యిట్లు వ్రాసి యున్నాఁడు.

గీ. తుల్యభాగాతరంగిణితోడఁ గూడఁ
గణ్వవాహినితోఁగూడఁ గనకరత్న
దివ్యపరిధాన సహితంబు దేవభర్త
ధరణి భీమేశ్వరున కిచ్చె ధారపోసి.

గీ. దాత త్రైలోక్యభర్త శ్రద్ధశ్రీపుండు
దేయ మంభోధి గౌతమీతీరభూమి
త్రిపురవిధ్వంసనుండు ప్రతిగ్రహీత
యింత యొప్పునె పరికింప నీ సమృద్ధి. భీమ. ౩.౭౪,౭౫.

సాధారణముగ నాఁటికాలమునం దేప్రభువైన నొక్కనికి భూదానము చేయునప్పుడు పరిసరమందలి ప్రజానీకమును బిలిచి, వారికి దానవిషయముల నెఱిఁగించి, వారిని హెచ్చరించుట పరిపాటి. ఈభీమమండల దానసందర్భమునందు సైతె మాపరిపాటియే పాటింపఁబడినది. కనుఁడు-

సీ. ఓమహాజనులార భీమమండలమహా
గ్రామఖండికభట్టి కాద్రవైక
వాస్తవ్యులార విశ్వాసపూర్వకముగా
సావధానమనస్కులై వినుండు
ప్రాగ్దిశకును యామ్యపశ్చిమంబులకును
నంభోధిగౌతము లవధిచిహ్న
లుత్తరమున మూఁడుయోజనంబుల తుద
పొలిమేర యిది చక్రవలయ రేఖ

యీమహాక్షేత్ర మేను సర్వేశ్వరునకు
నిందుధరునకు దక్షవాటీశ్వరునకు
నిచ్చితిని ధారవోసి భీమేశ్వరునకు
నాసుధాకరతార కాహస్కరముగ.

ఆ. ఏలుకొండ్రి మీరలే పురాంతకునకు
పృథివియాగి బిడ్డ బిడ్డతరము
బ్రతుకఁ డాశ్రయించి ఫణిరాజకుండలు
భీమనాథ దేవు భూమిజనులు.

బృహస్పతి సదుపదేశమున దేవేంద్రుఁడు పురశాసనుండగు శ్రీభీమేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవరకు సంగరాగాది భోగవైభవ వినోదార్థంబుగా గజాశ్వ దాసదాసీ గాణిక్యమాణిక్యగోధేనుసహితంబుగాభీమమండలంబు దక్షారామ సమేతంబుగా సమర్పింప, నాభీమనాథుఁడును తనకు సామంతులుగను, ఇరుగుపొరుగు వారిగను చాళుక్యభీమేశ్వరుని భైరవుని పఃవ్వలేశ్వర మృకండేశ్వరులను గావించుకొని యీభీమమండలిని బరిపాలించెనఁట. ఆపరిపాలనాక్రమ మరయుదము.

మ. సరిసామంతుఁడు శ్రీకుమారవనికాచాళుక్య భీమేశ్వరే
శ్వర దేవుం డుపకంఠ బాంధవుఁడు శ్రీసంవేద్యరాడ్భైరవుం
డిరువుంబార్వ్వను బల్వలేశుఁడు మృకండేశుండుగా నేలె ని
ద్ధరణీమండలి భీమనాథుఁడు నిరాతంకప్రతాపోన్నతిఁ.

శ్రీకుమారారామ వాసియైన చాళుక్యభీమేశ్వరుఁడు, దక్షారామభీమేశ్వరునకు సరియైన సామంతరాజఁట. దక్షారామ భీమేశ్వరలింగము, కుమారారామ (సామర్లకోట) భీమేశ్వర లింగమును ఆకారమునందును ఔన్నత్యమునందును సమానములే. ఆలయ ప్రాకారశిఖరాదులు రెండిట నుండినవి యొక్కటీరయినవి; ఒకేవిధమయిన రాళ్లతో, ఒకజాతి శిల్పులచే నొకేతీరుగ నిర్మింపఁబడినవి. చాళుక్యభీమునిచే నివి నిర్మింపఁజేయఁబడిన వని యైతిహ్యము. చాళుక్యుల కొకప్పుడు రాజధానిగ నుండిన భీమారామమునకు సమీపమున కుమారారామ భీమేశుఁడు వెలసి యుండుటచేతను, చాళుక్యభీమునకు భీమేశునెడ భక్తితాత్పర్యము

లేర్పడి ఆలయ ప్రాకారాముల నిర్మాణమున కాతఁడు మూలభూతుఁడగుటచేతను, ఆభీమేశుఁడు చాళుక్యభీమేశుఁడయినాఁడని తోఁచును. ఈవిషయమును శ్రీనాథుఁడేయీభీమేశ్వరపురాణమునఁ బంచారామములను గూర్చి వివరించు పట్టున నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు. "చాళుక్య వంశ రాజధాని యగు చాళుక్యభీమవరనామగ్రామంబునఁ గుమారరత్నంబైన కుమారస్వామిచేతఁ బ్రతిష్ఠితంబగుటం జేసి కుమారభీమలింగంబునఁ బ్రఖ్యాతి నొందిన భీమారామంబును"

ఇది యిట్లుండ చాళుక్యభీముఁడు తన పేరిట దక్షారామము నను కుమారారామమునను లింగములను స్థాపించి, భీమేశ్వరుఁడను నామముల నాలింగములకు వెలయించె నని చరిత్రజ్ఞులు కొందఱూహలుచేసి యున్నారు. వారు చేయునది యూహామాత్రమే కాని దానికి ప్రమాణమిసుమంతయుఁ గానరాదు. అంతకుముందు భారత దేశమున లింగములే లేవని మఱికొందఱి యూహ. అది యవిచారమూలకమే యగును గాని ప్రమాణము కానేరదు. నేఁడు భూగర్భపరిశోధనలు గావించు తఱి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమందుండెడి లింగములు గూడ బయలుపడుచున్నవని తద్జ్ఞుల యభిప్రాయము. చాళుక్యభీముఁ డని శ్రీనాథుఁడనిన మాత్రమున చాళుక్యభీముఁడు తనపేరఁ బ్రతిష్ఠించిన లింగము భీమేశ్వరుఁ డనిన, శ్రీనాథుని పూర్వోత్తర వాక్యములే విరోధించును. కావున దక్షారామ భీమేశ్వరునితో సమాన వైభవము గలిగి, భీమమండలికి ఉత్తరదిక్సీమలో నెలకొనియున్న కుమారారామ భీమేశ్వరుఁ డాతనికి సమానుఁడగు సామంతరాజుగ నుండెననుట.

సంవేద్యమునకు రాజయిన భైరవేశ్వరుఁడు దక్షారామభీమేశ్వరునకు సమీపమున నుండెడి బంధువు. ఇట సంవేద్యమనఁగా భీమేశ్వరుని యాలయమునకుఁ దూర్పుగ నిరువది నాలుగు మైళ్లదూరమున బ్రహ్మసంవేద్యము అను తీర్థమొక్కటిగలదు. అచట గోదావరీ శాఖలగు గౌతమి భారద్వాజి వృద్ధగౌతమియు సముద్రమునఁ గలియును. అచట నెలకొనిన యీశ్వరుఁడు భైరవేశ్వరుఁడు. ఆసమీపమున భైరవపాళెము అను పల్లె యొక్కటిమాత్రమే గలదు. ఈభైరవుఁడు భీమేశ్వ

రున కుపకంఠ బాంధవుఁడై నాఁడు. ఈనదీసాగర సంగమమునందలి సముద్ర తరంగముల నుత్ప్రేక్షించుచు,కవి యీ భైరవేశ్వరుని మాహాత్మ్యమును గూర్చి వేఱొకచోట నిట్లు లుగ్గడించియున్నాఁడు.

శా. కాశిం జచ్చినయంతఁగాని పడయంగారాని కైవల్య మ
క్లేశంబొనటు వేద్యనాయకునిచే లీలాగతిం జేరు రా
రో! శీఘ్రంబున మర్త్యులార! యను నారూపంబునన్ మ్రోయు నా
కాశాస్ఫాలన గౌతమీజలధి సంగక్లేశకల్లోలముల్. 3-93

ఈపద్యమున కాశీపట్టణముకంటెను గౌతమీ జలధిసంగమక్షేత్ర మాహాత్మ్యము నతిచమత్కారముగఁ జిత్రించియున్నాఁడు. ఇది పరో క్షముగ నాంధ్ర దేశ ప్రాభవమును వ్యక్తముచేయు చున్నది.

ఇరుగుపొరుగు వారు పల్వాలేశ్వరుఁడు, మృకండేశ్వరుఁడును. పల్వాలేశ్వరుఁ డనఁగా పలివెల గ్రామమునందున్న కొప్పులింగేశ్వరుఁడు. ఈతఁడు దక్షారామ మేశ్వరునకు మూఁడు యోజనముల దూరములోఁ గౌంతేయీనదీతీరమున (కౌశికి నదియొడ్డున) వెలసియున్నాఁడు. ఈపల్వాలేశ్వరునిగూర్చి మఱియొకచోట నీరీతిగ వర్ణించియున్నాఁడు.

వాఁడె మాయింటివేల్పు పల్వాలపురమునఁ
గొప్పులింగంబు ఫణిరాజకుండలుండు. 3. 99.

అటులనే పొరుగున పశ్చిమదిక్కునలో మృకండేశుఁడు వెలసియున్నాఁడు. మృకండేశుఁ డనఁగా రాజరాజనరేంద్రనగరమున పుండరీకాద్రి (పుష్కర గిరి) పరిసరమున నెలకొనియున్న మార్కండేయస్వామి. ఈపరమేశ్వరుని శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమునఁ బలుతావులందు స్మరించియున్నాఁడు.

అదె పుండరీకాద్రి యచట మార్కండేయు
నిలువేల్పుముక్కంటి వెలసెఁ దొల్లి

రాజమహేంద్రవరము వర్ణించుచు — 3. 99.

కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్యకూలంకషాజల
స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి

......సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రవరము. ౧. ౭౨

అనినాఁడు. కమలాచలాగ్రమున (పుష్కరిగిరి శిఖరమున) నెలకొనిన వాఁడు మార్కండేయ శివుఁడనియు, గోదావరీపుణ్యజలములచే నలంకరింపఁబడు నాస్వామి సమీపదేశమును రుద్రపాదక్షేత్రమనియు వాకొనుట విదిత మగుచున్నది.

ఈవిధముగ తనతో సమానులయిన నీశ్వరమూర్తులతోఁగూడి భీమేశ్వరుఁడు దక్షవాటికామహాక్షేత్ర సింహాసనారూఢుఁడై భీమమంలిఁబాలించె నని పై పద్యము తెలుపుచున్నది. శ్రీనాథుని కాలమునందు దక్షారామ వైభవము మహోన్నతమని యీభీమేశ్వరపురాణము తార్కాణించుచున్నది. ఆనాఁడు దక్షారామమునందు, దక్షాధ్వరధ్వంసముజరిగిన సంఘటనలనుగూర్చి చెప్పుకొనుచుండెడివా రుండిరనుట నిట్లు వివరించినాఁడు.

సీ. ఎచ్చోటఁ దాఁ బాఱె నిఱ్ఱిరూపముఁదాల్చి
నతిసాధ్వసంబుతో నధ్వరంబు
పాటిల్లె నెచ్చోట భాషావధూటికి
నతిజుగుప్సిత మైన యంగవికృతి
యెచ్చోట ముచ్చిచ్చు నేడేసి నాల్కలు
కొండనాల్కలు దాఁకఁ గోఁతపడియె
నెచ్చోట నులివేఁడి యెండఁ బండులు రాలి
పూషార్కవదనంబు బోసివడియె
దక్షుఁ డెచ్చోటఁ బొట్టేలితల ధరించెఁ
జిందువందయ్యె నెచ్చోట నిండుఁ డనుచుఁ
జెప్పుదురు వీరభద్ర విజృంభణంబు
భీమమండలి నుండు ప్రాఁబెద్దమునులు.

దక్షాధ్వరధ్వంసము జరిగినచోటనున్న కొలనుమాత్రము దక్షకుండమని యచ్చటిజనులు వ్యవహరింతురు. మిగిలిన చిహ్నములేవియు నచటఁగానరావు. దక్షుఁడు యజ్ఞాగారమగుటచే నాప్రదేశమునకు దక్షారామ మని పేరువచ్చినట్టులుమాత్ర మీభీమేశ్వరపురాణమున స్పష్టముగనున్నది.

ఏకాదశ స్కంధము

— హరిభట్టారకుఁడు —

క. నలినాక్షుని కీర్తనమునఁ
గలుగును మోక్షం బటంచు ఘనులైన మునుల్
కలియుగమున వినుతింతురు
కలదే యతి లాభ మింతకన్న నృపాలా. 135

క. వినుతింపఁ గృతయుగాదుల
ఘనులగు నరవరులు కలియుగంబున దలచై
జననంబుఁ గోరుచుందురు
వనజాక్షుని లోకమందు వసియించుటకై. 136

సీ. ద్రవిడదేశంబునఁ దామ్రపర్ణీ నది
కావేరి యను పేరఁ గలుగు పుణ్య
దివ్యవాహినియుఁ దోతెంచి మహానది
ప్రవహించుఁ దజ్జలపాన మెవ్వ
రొనరింతు రాజను లుర్వీశ పితృదేవ
మునిఋణంబులవలన ముక్తు లగుదు
రచట దీపంబు నిత్యంబు సేయుచు విష్ణు
పాదాబ్జముల భక్తిఁ బరగువారి
నఖిలలోకేశుఁడైన శ్రీహరి పరేశుఁ
డాదిశూన్యుండు శ్రీనాథుఁ డవ్యయుండు
నిఖిలజీవాంతరంబుల నిలుచువాఁడు
చెడని యాత్మీయపదమునఁ జేర్చు మిగుల. 137

వ. అని యివ్విధంబున ఋషభకుమారులైన భగవత్ప్రతిబింబంబులైన యోగివరులు విదేహనరపాలకునకు నవ్యయపద ప్రాప్తికరంబులైన భాగవత ధర్మంబుల నుపదేశించి తత్పూజితులై యంతర్ధానంబు

నొందిన విస్మయంబంది యమ్మిథిలేశ్వరుండు కర్మానుష్ఠానంబు సమాప్తించి జ్ఞానయోగం బవలంబించి తన్మూలంబునఁ బరమపదం బునకుం జనియె; నీయుపాఖ్యానంబుఁ జదివిన విన్న నరులు హత కిల్బిషులై విష్ణులోకనివాసు లగుదు రని నారదుండు వసుదేవున కీవృత్తాంతం బెఱింగించి మఱియు నిట్లనియె. 138

క. భగవద్భక్తికి సాధన
మగు నీ ధర్మముల వినియు హతకలుషుఁడవై
సుగతికిఁ జనియెద వీవు
జగములు వినుతింప విగతసంగుఁడ వగుచున్. 139

క. నీకీర్తులు నిర్మలమై
లోకంబులఁ బూర్ణమయ్యె లోకోత్తర యీ
శ్రీకాంతుఁ డుద్భవించెను
మీకుం దనుజాతుఁ డగుచు మేదినిలోనన్. 140

క. శ్రీహరిపైఁ దనుజాత
స్నేహం బొనరించి వర్ణనీయుం బగుమీ
దేహములు శుద్ధిఁ బొందెడు
నాహారాలింగనోజ్జ్వలాలాపములన్. 141

క. పగఁగొని శిశుపాలాదులు
భగవంతుని నతివిలాస భావస్మరణం
బాగఁజేయుచు ననుదినమును
సుగతికిఁ జని రెచట నిట్టిచోద్యము గలదే. 142

క. ఎడపక రిపుల వధింపను
బుడమిని నవతీర్ణుఁడైన పురుషోత్తముపైఁ
గొడు కనియెడి మోహం బది
విడువుము వసుదేవ సర్వవిద్యార్థజ్ఞా. 143

గీ. భూమిపతులఁ జంపి భూభారమొగి మాన్పఁ
బంచి సుజనరక్షణంబుకొఱకు
నవతరించి కృష్ణుఁ డమరులు వొగడంగ
నిలిపెఁ గీర్తి దిశల నెమ్మితోడ. 144

వ. ఇట్లు నారదుండు భగవద్భక్తికరంబులగు జయంతోపాఖ్యానంబుఁ జెప్పిన విని విస్మయంబంది దేవకీవసుదేవులు వాసుదేవు నందుఁ బుత్రమోహంబు విసర్జించి, పరమాత్మగాఁ దలంచుచు వర్తించి రని శుకయోగీంద్రుఁ డానతిచ్చిన విని పరీక్షిన్నరపాలపుంగవుం డిట్లనియె.

గీ. ఏమిచేసె కృష్ణుఁ డిటమీఁద యదువుల
నేవిధంబు తోడ నే పదంచె
భక్తజనులచేతఁ బ్రార్థితంబైనట్టి
పదము నెట్లు వొందె భవ్యచరిత. 146

వ. అని పలికిన రాజవరునకు యతివరుం డిట్లనియె. 147

సీ. మునిగణంబుతోడ మొనసిన బ్రహ్మయు
గణములు గొలువ శంకరుఁడు దేవ
బృందంబుతోనఁ ద్రిభేదనుం డాదిత్యు
లశ్వినుల్ వసువులు నంగిరసులు
ఋభువు లప్సరసలు రుద్రులు సాధ్యులు
గంధర్వసిద్ధనాగమునులఁ గూడి
కింపురుషుల్ పితృ కిన్నర వర్గముల్
సంఘమై కృష్ణ దర్శనముఁ గోరి
ధరణి దివములఁ గల పదార్థములచేతఁ
బొలుపు మీఱుచు విభవసంపూర్ణ మైన
ద్వారకాపురి దేవకీతనయుఁ డైన
విష్ణుఁ గాంచిరి వేదాంత వేద్యు నచట. 148

క. మర లిట్లు వాసుదేవుని
మరుజనకుని దివ్యమైన మాల్యంబులచేఁ
గర మొప్పఁ బూజ చేసియుఁ
బరువడి వినుతించి రమరపంక్తులు సుజనా! 149

ద ం డ క ము

శ్రీమన్మహేంద్రాది మౌళిస్థలీకీలితానేకరత్నచ్ఛటాపుంజ సంరంజితాంఘ్రి ద్వయోదార లక్ష్మీకుచద్వంద్వ నిక్షిప్తకస్తూరికా వాసితాత్మీయ వక్షస్థలాలంబి సత్కౌస్తుభోద్భాసితానేకయోగీంద్ర హృత్పద్మపంకేరుహాంతర్నివాసా జగన్నాథ నీదాసవర్గంబుచే నెల్లకాలంబు బుద్ధీంద్రియప్రాణ వాక్చిత్తసంఘంబుచేఁ జింతితానేక దేహుండవై యుండు; దీశా మహామాయచే దుర్విభాగుండవై ధాతృభూతేశ లక్ష్మీశభావంబులం బొంది తత్తద్గుణస్థుండవై సర్వలోకోద్భవస్థిత్యపాయాది హేతుండవై యుందు; నీ దేహి యుష్మత్పదాంభోజ భక్తిన్ విసర్జించి విద్యాశ్రుతధ్యాన దానక్రియాకర్మతంత్రంబుచే శుద్ధిఁబొందంగ లేఁ డచ్యుతా మాకు యోగీంద్ర హృచ్చింత్య మైనట్టి నీపాద మెల్లప్పుడున్ మంగళార్థం బవుంగాక; నారాయణా ! నీవు సుజ్ఞానసంపన్నులై యున్న సన్న్యాసిసంఘంబుచే ముక్తి సంప్రాప్తికై వ్యూహాలం దర్చితాకార విభ్రాజమానుండవై యుండు వాయ్వగ్ని నాజ్యాదుల న్వేదసన్మంత్రజాలంబుచే వేల్చు భూదేవసంఘంబుచే నాత్మజిజ్ఞాసులైనట్టి యోగీంద్ర బృందంబుచే వందనీయుండవై యుండు వెంకు న్విచారింప నీ మాయగాదే సురేశా వసుశ్రీగృహాపత్యవిత్తాది సంజాత దుర్మోహులై మర్త్య లాశా మహాపాశ సద్బద్ధులై బుద్ధిమార్గంబు వర్జించి విద్యాకులాచార లక్ష్మీమదోద్రేక సంపన్నులై కన్నులం గాన కత్యంత లాభంబునం జేసి నీపాదభక్తి న్విసర్జించి హీనంబులైనట్టి జన్మంబులం బొంది తప్తంబులై యుండు సంఘాతకూపంబులం దుందు రుత్సాహహాపా మహాపాప నీ

కంఠికంబై సదామంబుతోఁగూడిసంస్పర్ధియైలక్ష్మి వక్షఃస్థలంబందు నిత్యం బు వర్తించు ముక్తిప్రదా పద్మజాతాదిబృందారకానీకముల్ గోప గోగోపికారూపముల్ దాల్చి నీపాదభక్తిఁ బ్రవర్తింతు రత్యంతముం జూడ మాయామహాపూరుషాన్యంబులై యున్న కాలస్వరూపంబు దానైన నీపాదకంజంబు మాకెప్పుడు న్మంగళార్థం బవున్గాక; పద్మోద్భవుం డాది నిర్మించె హేమాండ ముర్వీధరారణ్యరూపాభిరామంబుగాఁ జక్రి హస్తా జగత్స్వామివై నీవు మాయాగుణోత్థంబులైనట్టి యర్థంబులం బొంది తద్గ్రాహివై పద్మపత్త్రంబులో నీటిచందానలిప్తుండవుంగాక వర్తింతు వింద్రాదివంద్యా సమస్తావనీభార నిర్వాపణార్థంబు నై దేవకీ దేవి గర్భాబ్ధిలో నుద్భవంబంది సంసారి దేవారి సంఘంబుల న్మర్త్యరా జన్యవర్గంబులన్ మొత్తి యత్యంత హర్షంబుతో నల్లరేపల్లెలో గొల్ల వారిండ్లు శోధించి చోరాధినాథుండవై బాలగోపాలురంగూడి తోడెట్టు పాలందులో మీఁగడల్ వెన్నలున్ మెక్కి యొక్కమ్మడిన్ వమ్ముగా కండ క్రీడింతు వాశావిపాధీశతల్పా మనోజాత బాణానలాభీల కీలాభి సంతప్తులై యున్న యాషోడశ స్త్రీ సహస్రంబులున్ యుష్మదీయేంద్రి యక్షోభ సేయంగ లేరైరి నీపాదతీర్థంబులో కత్రయంబున్ బవిత్రంబుగాఁ జేఁగు సర్వాత్మకా! సర్వవంద్యా నమఃస్తే నమస్తే నమస్తే నమః. 150

క. ఈ రీతిని వసుదేవకు
మారకుఁడై వెలయునట్టి మధుసూదనునిన్
నీరజభవ భవముఖ బృం
దారకులు నుతించి రధిక తాత్పర్యమునన్. 151

వ. అంత నాఖండలాది దేవతామండలంబున కధినాయకుండగు చతు ర్ముఖుండు పుండరీకాక్షునకు వెండియు నిట్లనియె. 152

ఆ. పూర్వమందు నీవు పుడమి భారము మాన్ప
నవతరించి దిశలయందుఁ గీర్తి
సత్యసంధులందు సకలధర్మము నిల్పి
నవడి నొంది తనురనివహములను. 153

సీ. యదుమహావంశమం దవతరించిన నీవు
దివ్య తేజంబునఁ దేజరిల్లు
వెరవున నుద్దామ వృత్తకర్మంబుల
నఖిలరక్షణకునై యాచరించి
జగములు నిలిపితి సజ్జనుల్ కలియందు
నీనామకీర్తన నెమ్మిఁ జేసి
సత్పథంబునకునై చనుదు రుజ్జ్వలరూప
మేదిని నీవు జన్మించి నాట
యిరువదేనగు వర్షమ్ము లిపటఁ జనియె
నమరకార్యంబు సాధితం బయ్యె విప్ర
శాపమున స్రుక్కి యాదవుల్ సమయువారు
పరమపదవీథి జను మింక పద్మనయన ! 154

వ. అని యివ్విధంబునఁ బంకజాసనాదిబృందారకసంఘంబు లమంద హర్షంబున ననేకవిధముల సన్నుతించిన వారలం జూచి వాసుదేవుం డిట్లనియె. 155

చ. ఎఱుఁగుదుఁ జిత్తమందు విబుధేశ్వరు లిక్కడికి రాక మున్న నే
ధరణిభరంబు మాన్ప ఘనదానవులన్ వధియించి వాఁడ దు
ష్కరమదగర్వసంపదలఁ గన్నులుగానని యాదవక్షమా
వరులను నేపడంచి యిదె వచ్చెద ముక్తికి సత్వరంబునన్. 156

క. వీరి వధింపక యేఁ జన
వారిధి దన మేరదప్పి వచ్చినక్రియ దు
ర్వారులగు యాదవులచే
భారంబగు దిరుగ భూమి భాగంబునకున్. 157

క. అని పలికి వాసుదేవుం
డనిపిన జలజాతపద్భవాదులు వేడ్కన్
జనిరి నిజాలయములకును
మనమునఁ దత్పాదభక్తి మఱువక భూపా. 158

వ. అంత. 159

సీ. ఘూకసృగాలాది ఘోరజంతువు లెల్ల
పగలు విజృంభించి పలుకఁ దొడఁగెఁ
గాకకుక్కుటశుక క్రౌంచ శారికములు
రాత్రికూజితముల రమణ మెఱసె
నశ్వవారంబులం దనలంబు వెలువడె
విలసితాన్నంబులు మొలక లెత్తె
నరుపడిగృహములం దుత్పల లుదయించె
నొకజీవమునకు వేఱొకటి పుట్టె
కడకు నీరీతి ననుదైవికమ్ములైన
ద్వారకాపుర సంభవోత్పాతములను
హరి నిరీక్షించి పరుసత్రో నాత్మపాద
భక్తులగు యాదవులఁ జూచి పలికె నంత. 160

ఆ. పొందరాని యట్టి భూదేవశాపంబు
దగిలె వంశమునకుఁ దప్పదెచట
నిచట నుండవలవ దీరీతిగను మహో
త్పాతములు జనించెఁ బట్టణమున. 161

వ. అదిగాన సముద్రతీరంబున ప్రభాసతీర్థంబను పుణ్యతీర్థంబు గలదు.
అందు దక్షుశాపదగ్ధుఁడై నిశాకరుండు స్నానముచేసి రాజయక్ష్మ
వలన విముక్తుండై కళోదయంబు నొందె; నట్టి క్షేత్రంబునకుం
జని భూసురపితృదేవగణంబులం దృప్తిఁబొందించిన మనకు సకల
దురంతంబులు నివర్తించు; నని ఎసుదేవతనూభవుం డానతిచ్చిన
యాదవులు సకలపదార్థపూరితంబులైన శకటంబులు సమకూర్చి
పుత్రమిత్రకళత్రాదిసమేతులై ప్రభాసక్షేత్రంబునకై ప్రయా
ణాభిముఖులైన సమయంబున. 162

ఆ. వె. పయనమునను వృష్ణిబలములఁ బరికించి
యుద్ధవుండు యోగయుక్తుఁ డగుచు
వేగ నరుగుదెంచి విష్ణు నీక్షణఁ జేసి
పాదయుగము నెరఁగి పలికె నతఁడు. 163

సీ. సర్వగ సర్వేశ సర్వజ్ఞ సన్నుత
సచ్చిదానంద విశ్వాధినాథ
సాహసాహితచక్రసంహార సరసీరు
హాయతేక్షణ ఘనాద్యంతశూన్య
సనకాదియోగీంద్ర చారుమానస పద్మ
నిలయాతినిర్మల నిర్వికార
కంసచాణూరాది ఖండనాఖండల
ప్రముఖవందిత లసత్పాదయుగళ
సకల లోకైకనాయక చక్రహస్త
కోటిమన్మథసమరూప కుంభినీశ
వామనాచ్యుత గోవింద వాసుదేవ
నిన్నుఁ దలఁచెద నేఁ బ్రసిద్ధ నిత్యచరిత. 164

సీ. దేవ యోగీశ్వర దేవేశ నీవిట
సకల యాదవ బలక్షయముఁ జేసి
మహిమీఁద నిలయంబు మాని కైవల్యంబుఁ
బొందుచున్నాఁడవు భువనవంద్య
నిశ్చయం బిది నేను నీపాదయుగళంబుఁ
బాసి యుండఁగలేను భవ్యరూప
కొనిపొమ్ము నీపదంబునకు న న్నచ్యుత
నీక్రీడ నరులకు నిఖిలపుణ్య
కారణముగాన వినుతించు ఘనులుదివ్య
లోకములఁ బొందుదురు పద్మలోచనాఖ్య
చతురశయ్యాసనాటన స్నానభోజ
నాదులందును విడువలే నసఘ నిన్ను. 165

సీ. భవదుపభుక్తపుష్పములచే గంధాంశు
కములచే విరచితాకారయుతుఁడు
నగుచు నీయుచ్ఛిష్ట మనురాగమతితోడ
భుజియించు వాఁడను భువనవంద్య
నీమాయఁ దరియింప నేర్తునే శ్రవణాది
మునులు నీభక్తిచే ముక్తికలిగి
రది గానఁ గర్మవిఖ్యాత మార్గంబున
ననయంబు వర్తించి యాదరమున
నిన్నుఁ దలఁచుచు మనమందు నీగుణంబు
లనుదినంబును వర్ణించు నట్టినాకు
దుస్తరంబగు నీమాయ దు.........
.........కోణపాధీశ కువలయేశ. 166

వ. ఇవ్విధంబునఁ బ్రియసేవకుండగు నుద్ధవుండు పల్కిన దరహాసవిక
సితవదనుండై వసుదేవతనయుం డిట్లనియె. 167

క. ఏమాట నీవు పల్కితి
వామాట నిజంబు ముక్తి కరిగెదు కొలుకై
దామరసనంభ వాదులు
వేమఱు నను వేఁడి రటకు, వేగమ చనుదున్. 168

సీ. బ్రహ్మాదిసురలచేఁ బ్రార్థింపఁ బడియు నే
నంశంబుతోడుత నవతరించి
దేవకార్యంబు సాధించితి నిటమీఁద
యదువంశ నాశనమగు మునీంద్రు
వారాసి యేడవ వాసరంబునకును
ద్వారావతిని ముంచుఁ దడవులేక
మాచేత సంత్యక్త మగుచు నీలోకంబు
కలిసమాక్రాంతమై బలిమి చెడును

అంతఁ గలియుగ మాసన్నమైన పిదప
జను లధర్మంబుచేతనే జరుగువారు
గాని నిజబాంధవప్రీతి మాని నీవు
సముఁడవై భూమిఁ జరియింపు సంతసమున. 169

క. మానసవాగక్షిశ్రుతి
మానంబుల గృహ్యమాణ మగువస్తువు వి
జ్ఞానముగ నాశహేతువు
గా నెఱుఁగుము హృదయమందు గతజాడ్యుఁడవై. 170

క. పురుషునకుఁ నానార్థాం
తర సంజాతభ్రమంబు తద్దయు నతి దు
ష్కరనిజగుణదోషమ్మగుఁ
బరికింపఁగ నింద్రియములఁ బట్టఁగవలయుఁ. 171

వ. అది గాన నిరంకుశవ్యాపార పారీణంబులగు నింద్రియంబుల గుది
యంగఁ దిగిచి మనోవికారంబుల నిగ్రహించి విత్తదారసుత బాంధవ
ప్రీతి విసర్జించి సుఖదుఃఖములయందు సమత్వం బంగీకరించి ఈజగం
బాత్మాధిష్ఠితంబుగా నెఱుంగుము, గుణదోషనిషేధంబులేక మదీ
యార్పితమానసుండవై విశ్వంబు మదాత్మకం బని నిశ్చయించి
వర్తింపవలయు నని కృష్ణుండు పలికిన నుద్ధవుండు భక్తిపూర్వ
కంబున వాసుదేవునకు దండప్రణామం బాచరించి బద్ధాంజలియై
యిట్లనియె. 172

సీ. యోగీశ్వరేశ్వర యోగసంభవ కృష్ణ
నిశ్రేయసార్థమై నీవు నాకు
నానతిచ్చినయట్టి యఖిలసన్న్యాస ల
క్షణము దుష్కరము నిష్కాము లైన
నాచరింపంగ లేరఁట భవన్మాయచేఁ
బూరితేఁడైన సంసారమందు
నా లక్షణముచెప్పి మది యథార్థంబుగా
నాచరించెద భృత్యుఁడైన నేను

దేహధారులై బ్రహ్మాది దివిజవరులు
బాహ్యవస్తువులందు సంభ్రాంతు లగుచుఁ
దిరుగుచున్నారు నీమాయఁ దెలియలేక
సంతతంబును మోహితస్వాంతు లగుచు. 173

క. ప్రాక్తను మాయను నీపద
ప్రాక్తులు దెలియంగలేరు పలుమాఱు దానిఁ
యుక్తులచే వివరింపను
శక్తులె శక్రాబ్జజాత శంకరులైనన్. 174

గీ. గృహముఁ గట్టుకొన్న గృహిణి గృహస్థుల
కైన యతులకైన ననుదినంబు
సర్వపాపహరము సత్సంగమంబు స
త్కీర్తనంబు లోకసమ్మతంబు. 175

క. అదిగాన సర్వలోకా
స్పదహృదయ ! సమస్తలోకపావన ! నిను నే
ముద మొదవ శరణ మొందెద
సదయుఁడవై యానతిమ్ము సర్వం బధిపా. 176

వ. ఇవ్విధంబునఁ బ్రియసేవకుండగు నుద్ధవుండు పలికిన కంసమర్దనుం
డిట్లనియె. 177

క. తెలిసినై భూతలమునఁ గొం
దఱు మును లశుభాశయప్రధానం బగునం
తరణమువలన నిజాత్మను
దెరువున జన నాత్మచేతఁ దిగుతురు విప్రా. 178

క. పురుషుం డాత్మకు నాత్మయ
గురువని మనమందుఁ దెలిసి కుపథంబులపైఁ
బరువులు వెట్టక నిలిచినఁ
బరమంబగు మన్నివాసభవనముఁ జెందున్. 179

గీ. సర్వమూలశక్తి సహితుఁడనగు నన్ను
సాంఖ్యయోగవిధులు సంతసంబు
భావమందు పురుషభావంబు గా విచా
రించి తలచుచుందు రెట్టియెడల. 180

సీ. పరగ నేకద్విత్రి బహుపాదముల తోడ
వర్తించు జీవులు వరుసఁ బెక్కు
లాజీవకోటిలో నభిమతం బైనట్టి
నరవరాకారంబు నాకుఁ బ్రియము
గాన యోగీంద్రు లేకాలంబు సంతత
ధ్యానయోగంబున దనివిమెఱసి
యనుమానములచేత నగ్రాహ్యుఁ డగునన్ను
ఘనలక్షణగ్రాహ్యు గా నెఱింగి
స్వాంతపంకజమధ్యము స్థానమందు
జీవపరమాత్మ భేదంబు నేవగించి
శంఖచక్రాబ్జకౌస్తుభ శార్ఙ్గఖడ్గ
సహితుగఁ దలఁతు రనయంబు సంతసమున. 181

వ. మఱియు నవధూతసంవాదంబు వాఁబఱగునొక్కపురాణేతిహాసంబుఁ
జెప్పెద నాకర్ణింపుము. 182

క. యదువను పేరఁటఁ గల మా
పదునాలవ తాతయతఁడు పావనమూర్తిన్
సదయుని భయరహితుని జన
విదితుని నవధూతఁ జూచి వెన నిట్లనియెన్. 183

సీ. యోగీంద్ర యెచ్చోట నుండి యేతెంచితి
రీలాగు బాలుని లీలమీఱి
రూపవిద్యాజ్ఞాన రూఢమూలుండవై
జడుని చందంబున జడతఁబొంది

కామలోభదవాగ్ని కలితులై జను లెల్ల
సంతప్తదేహులై సంచరింప
పవమానసఖువల్లఁ బాసి గంగా జల
స్థితమైన కరిరాజుగతిని బొల్చి
తాప మందక ఘనపదార్థముల యందు
వాంఛ వర్జించి యానందవశుఁడవైన
కారణం బెయ్య దిది నాకుఁ గ్రమము తోడ
నాన తీయంగ వలయు విఖ్యాతచరిత. 184

వ. అని పలికిన యదునరునకు నవధూత యిట్లనియె. 185

క. గురువులు గల రిరువదినలు
గురు నాకును వారివలన గుణ మొక్కొక్కటిఁ
బరికించి చూచి పొందితిఁ
బరమజ్ఞానంబు నుభయపావనచరితా. 186

చ. అని యవధూత పల్కిన మహాద్భుతవృత్తి దలిర్చ వానికి
ట్లనియె యదుప్రభుండు వసుధామర యెవ్వరికైన నొక్కఁడే
వినుతగురుండు గాని పదివేవురు లేరట నీవు నాకుఁ జె
ప్పిన వచనంబు చాల విని పెద్దవిచారము దోఁచె నామదిన్. 187

వ. ఇట్లు యదుపుంగవుండు యుక్తియుక్తవచనంబులు పలికిన యతి
వరుం డిట్లనియె. 188

గీ. అడిగినట్టి మాట కనువుగా నుత్తరం
బీయకున్న జ్ఞానహీనుఁ డండ్రు
గాన నుత్తరంబు క్రమముగాఁ జెప్పెద
రమణ నీవు సేయు ప్రశ్నలకును. 189

వ. విను మింక నీ వడిగిన వచనంబులకు సవిస్తరంబుగా నుత్తరంబు
చెప్పెద; భూమియు ననిలంబును, నాకసంబును, ననలంబును కళా
నిధియును, భానుండును, కపోతంబును నజగరంబును సముద్రంబును
శలభంబును, ద్విరేఫంబును, గజంబును, మధుమక్షికయు, హరిణం
బును, మత్స్యంబును, పింగళయును, కమఠంబును, బాలకుండును,
కుమారికయును, శరాకారుండును, సర్పంబును, నూర్ణనాభియు,
కణుందుటీఁగయు ననఁబఱఁగువీని వలన నొక్కొకగుణం బంగీకరించి
పుత్రదారాది మోహంబు విసర్జించి జగం బనిత్యంబుగాఁ దలంచి
పరమపద నివాసంబు కొఱకునై హరినామస్మరణంబు సేయుచు
వసుధాతలంబున సంచరింతు నది యెట్లనిన. 190

గీ. భూతధాత్రిభంగి భూతావృతుండయ్యు
దనమనం బులోన ధైర్య మొదవ
సత్యమార్గమందుఁ జలన మించుక లేక
చనునతండు సత్య సమ్మతుండు. 191

క. పరిమళము దెచ్చి వాయువు
పరులకు సౌఖ్యంబు జేయు పగిదిఁ బదార్థ
స్థిరచిత్తుఁడగుచు వాంఛా
విరహితుఁ డగువాఁడె యోగి వీక్షింపంగన్. 192

గీ. అరయఁ బార్థివంబు లైనట్టి దేహంబు
లందు జొచ్చి తద్గుణాళి యుండు
నగుచు వానిగూడి యలసి తిరుగక యాత్మ
నాత్మతోడఁ గూర్చు నతఁడె యోగి. 193

క. అరయఁగ నంతర్బహిరా
వరణంబుల యందు జీవ వర్గములందున్
బరము విధంబున నాత్మను
బరిపూర్ణునిగా నెఱుంగు భావమువలనన్. 194

క. ఆయాకాశము విభువై
వాయు సహాయంబులైన వనదంబులచే
నేయెడ లిప్తముగా వె
ట్లా యోగి చరింపవలయు నగుణస్థుండై. 195

గీ. స్నిగ్ధ మధుర యుక్త జీవనంబులరీతి
నరులయోగి పావనంబుసేయు
ప్రేక్షణంబుచేతఁ బృథుకర స్పర్శచే
నయము మీఱఁ గీర్తనంబుచేత. 196

గీ. కాంతి గలిగి తపము కతన సందీప్తుఁడై
యుదర భాజనత్వ ముడుగ కెపుడు
సర్వభక్షుఁడైన సప్తజిహ్వునిభాతి
నిర్మలాత్ముఁ డగుచు నిలుపవలయు. 197

క. అజమాయాసృష్టంబగు
త్రిజగంబునఁ గలసి సర్వదివ్యాకృతియై
యజరామరణుండై పం
కజనాభుఁడు సమిధ నగ్నికరణి వసించున్. 198

శా. భావింప బ్రభవాప్య యాదులగు నీభావంబు లెల్లప్పుడున్
దేవాధీశునకైన దేహగుణముల్ దేహంబువడ్డప్పుడే
జీవుం డన్యశరీరమధ్యగతుఁడై చేష్టావశస్వాంగుఁడై
జీవించున్ యతి సూక్ష్ముఁడై తనరు రాజీవారి చందంబునన్. 199

క. ఈచందంబున దేహం
బాచంద్రార్కంబు నిల్వ దని యెఱిఁగి మదిన్
యోచింపక యోగీంద్రుఁడు
భూచరణము సేయవలయుఁ బొదలిన వేడ్కన్. 200

మ. తిరమై భూరుహగుల్మ పర్వత జలాదివ్యక్తి సంక్రాంతుఁడై
పరిపూర్ణుండగు నాత్మఁ దద్గతునిగా భావింతు రజ్ఞుల్ సము
ద్ధురసుజ్ఞాన పరాయణుల్ తదితరస్థుల్ గా విచారించి వే
మఱు సప్తాశ్వనిరీతిఁ జూతురు మనోమార్గంబుచే నిత్యమున్. 201

ఉ. దారలయందు పుత్రధనధాన్యములందున నేకభంగులన్
గూరిమిఁ జేసి మర్త్యుఁ డతి ఘోరవియోగజ దుఃఖమగ్నుఁడై
నేరుపు దక్కి చిక్కువడి నీతివివేకవిహీనుఁడై మహా
భారముతోఁ గపోతమను పక్షివిధంబునఁ బోవు నష్టమై. 202

వ. అది యెట్లనిన 203

సీ. ఎలమి నవ్వనములోపలఁ గపోతం బొక్కఁ
డనుకూలభార్యాసహాయుఁ డగుచు
ననువుతో భూరుహంబున గూడు నిర్మించి
మేలిమియగు మేఁత మేసి యందు
గరిమ నన్యోన్యాంగకముల సంస్పర్శన
మాచరించుచుఁ జిత్తమందుఁ గూర్మి
నలుపుచు నేప్రొద్దు సంతసంబును బొంది
గొనకొని విహరింపఁ గొంతకాల
మునకుఁ గాంచెను దత్పత్ని ముదముతోడ
నండములు మూఁడుఁ నాల్గింటి నవియుఁ గొన్ని
యహరహంబుల కవిసి సర్వాంగకములు
లావుసమకూరి పిల్లలై లేవఁ బొదలె. 204

ఉ. ఆరయ నొక్కనాఁడు వనమందుఁ జరించుపుచులుబ్ధకుండునా
భూరుహమెక్కి పక్షు లటుపోవఁగఁ జూచి తదీయమాంసవాం
ఛారమితాత్ముఁడై మిగుల సంతసమందుచు గూటివాకిటన్
నూరువిధంబులౌ నురులనూఁది తలంగిన యంతలోపలన్. 205

గీ. కడుపునిండ మేసి కవగూడి మున్నాడి
వచ్చి పతగకాంత వై పుదప్పి
యురులలోనఁ జిక్కి యున్నట్టిపిల్లలఁ
జేరబోవ దాన చిక్కువడిరె. 206

ప్రాస్తావిక పద్యావళి

మచ్చ లక్ష్మీనారాయణకవి:

42. (శేషము)— మేఘాపదేశము—

క. అతిగోప్యము దానం బని
మతి నెఱుఁగవె ఘోరగర్జ మాన వొసఁగుచో
వితరణశీలురు సగ ను
న్నతుఁడవు దగునా ఘనాఘనా యిది విడుమా. 126

చ. అరు దనఁగాఁ ద్రిలోకపతి కంగవిభుం డిడె వస్త్రదాన, మా
సిరిగలవాని కిచ్చెను నశేషముగా బలి భూమిదాన, మీ
విరవులులేనిపక్షులకు నిచ్చెదు జీవనదాన మౌరా బళా
స్థిరమతితోడ మానసములె నీ మెరమెచ్చులదాత లో ఘనా! 127

43. వాతాపదేశము

క. శ్లాఘార్హముగా జనుల క
మోఘపరాంబుప్రదాన మొసఁగ మాన్పి ద
మ్మేఘుని కడ్డుగవచ్చి, యి
దే ఘనమా? వాత పాతకీ! నీ యనరే 128

44. దుందుభాపదేశము

చ. అమలసువాసనాన్వితలతాంతశతాంచితకుంజపుంజయుగ్
భ్రమరనినాదముల్ వినుచు భవ్యపటీరమహీజకోటరాం
తముల వసించుభోగికులనాథుఁడు గ్రోలఁగ జేరఁ గాక మ
త్సమహితతుంబగానసుధ శుంతవు దుందుభ! నీవు చేరుదే 129

45. వకుళాపదేశము

సీ. కరలాలనంబుచేఁ గడునను రాగిల్లుమాకందవిటశిఖామణిని గనవా
చారుతరాపాంగసారదృగ్వీతతిచే నలరెడు తిలకాభికాఖ్యుఁ గనవా
ఆలింగనంబుచే నధికశోభను జెందు కురువకకాముకోత్తరుని గనవా
స్వాదుగానసుధారసంబుచేఁ జెలఁగుప్రేంకణపాంథభోగికంకణుని గనవా

తే. గీ. వకుళకులపల్లవాధమా ! వనిత లుమియు
నరసమును జెంకు దది యేమి సరస మరయ
నఖులు దన్నన శోకభుజంగ, శంకు
కర్ణుఁబోలితి నగుబాటుగాదె జగతి 130

46. క్రమేళకాపదేశము

ఉ. నీనగుమోముదమ్మిసిరి నీచిఱుబింబముఁబోలు మోవియున్
నీనిడువాలుఁగన్నుఁగవ నీఖపురంబునుమీఱు కంఠమున్
నీనెఱియుంటిరూకుకరణిందగు వెన్నును నీరొమోరారపున్
యానము గోలువుచ్చె సభ నందఱ ముష్ట్రికుశీలవాధమా 131

చ. సలలితమాధురీమృదులసన్నిజనూత్నదళాధరంబు లు
జ్వలమగునీ రదక్షతల భాసిలియుంటకు నేమి నోచిరో
తలఁచ మురీశుకప్రియులతానలినాత్మలువారి దేకదా
యిలఁ గన భాగ్యమన్నను సహీనమహాంగభుజంగపుంగవా. 132

క. హరిపతులను సరపతులను
గరిపతులను సరసినాఁడఁ గర మరుదగు నీ
సురచిరవరరూపముతో
హరి హరి సరివారలౌదురా యుష్ట్రిపతీ ! 133

చ. అరరె ! సుధాసుధారలకు నాస్పదమౌ నిజపల్లవాధరం
బు రహిఁ భవద్రదక్షతుల బోల్పఁగ నుంటకు నింబవల్లరీ
వరగణికాగ్రిగణ్య ! తొలిబాముస నెట్టితపంబుఁ జేసెనో
యరయఁగ దానిదే విభవమన్న మహాంగభుజంగపుంగవా. 134

ఉ. మానవకోటితావకసమంచితకంఠమనోజ్ఞసౌష్ఠవం
బే నుతి కర్హమంచు వచియించెద రయ్యది గొప్పతప్ప హా
నీనగుమోమునీరజమె నీయధరోష్ఠమె నీదునాసమో
దేనికి నెద్ది తక్కువ మదిం బరికింపుమయాన్వయాగ్రణీ. 135

47. పూరేడనుపక్ష్యుపదేశము

ఆ. గీ. అడుదానిమీఁద నాలంపు మోపెత్తి
తారి తారి భీతిఁ బాఱిపాఱి
పొదల నొదిఁగె దీవు పూరేటిపంద నిన్
జూడ సిగ్గు గాదె శూరతతికి 136

48. గోమయకీటకాపదేశము

మ. అపరిక్షీణ సుగంధబంధురమరందాసారసమ్మేళనా
బ్జపరాగగ్రహణప్రమేయచణచంచచ్చంచరీకాళిఁ జే
డపురుంగా ! కనుగొంచుఁ దత్క్రియల ప్రౌఢత్వంబులం బెంచి పో
త్రప జీర్ణింపక స్వీయగోమయమహాప్రాగ్భారమే చూచితే 137

49. భేకాపదేశము

ఉ. అప్పరమాణుమధ్యల గళామృతగీతకథాసుధాఝరిన్
గొప్పగు వల్లకీజనితకోమలగానరసాయనంబులన్
జెప్పక యేమితృప్తి నిటుఁ జెందెదు మచ్ఛ్రుతు లింకఁ జాలుచాల్
గప్ప! త్వదీయమౌ బెకబెకల్ విన నొప్పవు విప్ప కాస్యమున్ 138

50. కూర్మాపదేశము

చ. అడు గిడ లేకు పైకి వినిర్మైన నఖుంబులఁ బాప నెంచి ని
న్నడిగితి సర్వతీర్థగమనాతిచణుండవు తద్విశేషముల్
నుడివి కృతార్థుఁ జేయుము ననున్ గృప నేరియుఁ దాపఁ బోకునా
జడతను మాన్పు మ్రొక్కెద నజస్రము గూపగకూర్మనాయకా 139

51. స్వేదాపదేశము

ఉ. రక్కసి యొక్కఁడై నరురక్తము ద్రావఁగడంగు నేని వే
డ్రెక్కనఁ జేసి తత్క్రియను దీర్చు నొకప్పుడుఁ బ్రాణముంచియే
ప్రక్కను జేరి ప్రత్యహముఁ గాఱిగెదు నల్లను నల్లి! దీని నీ
వక్కటకంబు నాదుసుకృతాతిశయం బిది స్వేదబిందువా 140

52. తురుష్కపితృదేవతాపదేశము

క. అల్లాకే యీయయీరను
బెల్లము లే దనిన వెఱ్ఱిపీరా! నీకా
తెల్లనిచీనాచక్కెర?
పల్లా యీచోడిపిండి ఫాత్యా తిని పో 141

53. ధూమ్రిచ్ఛదాపదేశము

మ. కవులుం వందులు సూతులుం గథకులుం గానప్రవీణుల్ పురా
ణవిదుల్ హాస్యకరుల్ నృపాలసభలం బ్రావీణ్యముం జూప మా
ధ్య విరాజిల్లెడునాగవల్లిదళసంతానంబుతోఁ జేటికా
భవనప్రాంగణసీమ నొప్పెసఁగు నీవా సాటి? ధూమ్రిచ్ఛదా 142

54. ఛాగాపదేశము

తే. గీ. గడ్డము విదల్చి కనులెఱ్ఱఁగా నొనర్చి
కొన్నిడాబులు గొట్టి యీకొండగుహను
దప్పితివి సింగమునకేనుదమ్మలికడ
సత్తిగుడి యిది చింబోత! జొత్తువెందు 143

ఆ. గీ. ఆకుమేయవచ్చు నగములెక్కఁగవచ్చుఁ
బెద్దగడ్డములను బెంచవచ్చుఁ
గామిఁ గెల్వ రాదు కమలజుకైనను
డంబ ముడుగుఁడో తుభంబులార 144

55. సరఘోపదేశము

తే. గీ. పాటుపడకున్న దైవంబు నోట నెట్టు
వెట్టు నాహార మని యూత్మవృత్తి నెఱుక
పఱచి గర్వించె; దదె సక్క పట్టుపడియె
యజగరమునోట నూరక యరయు సరఘ! 145

56. క్షురకాపదేశము

ఉ. మంగలికత్తి! నీ తెగువ మాసినగడ్డముమీఁదఁ గాక సా
రంగశతాంగసద్భటతురంగమసంగతమై రిపీరరాట్
పుంగవకంఠలుంఠనసముద్భటకార్యవిశృంఖలక్రియా
భంగధగద్ధగాయితకృపాణనిభం బగుదే రణావనిన్. 146

57. యూకాపదేశము

ఉ. భోగిపుఁ గంకణంబుగను బూనఁగఁ జాలెదె? కట్టెదే మహా
సాగరము న్నిషంగముగ? సారగిరిన్ విలుగాఁగఁ బట్టెదే?
యాగరముల్ హరించెదె? వియన్నగరంబులఁగుప్పఁ గూల్చెదే?
బాగు కుయూకమా! పునుకఁ బట్టినయంతన సాంబమూర్తివే? 147

57 గోమారి

ఆ. గీ. పట్టుఁబట్టి చెంతఁ బాయకుండినఁ గాని
గోణుజ! నీవు పాలు గ్రోల లేవు
రొద్ద నంచికొనిన యూధంబునకు బాధ
చూడ రోఁత తొలఁగు మేషకైన. 148

58. శిలీంధ్రాపదేశము

ఉ. కాలము సేసె జోక పయిఁగాల్వడునంతన పాముముట్ట హా!
బాలుఁడు రామ రామ యనిపాంథుఁడొకండొరుతోడఁదెల్ప మా
జోలికి రాఁబనేమి నరశుంఠల కంటెరి మొన్న; నిప్పుడీ
గాలపుముంటిఁగ్రుచ్చునకుఁగానరుగా నెఱగారుతాల్మిరో. 149

59. పరోష్ణ్యపదేశము (గబ్బిలము)

తే. గీ. పత్త్రిఫలమాత్రముల దేహయాత్ర సలిపి
తరులఁ దలక్రిందుగా వ్రేలి దపము సేసి
పుడమి నడుగిడ నఘమని విడిచి రేయి
దిరిగి కలుద్రావె దుడుగ రాదే పరోష్ణి! 150

60. ఉపాంగాపదేశము

ఉ. నిద్దురవీడి రంగధరణీస్థలిఁ జేరిచి చంకదాల్చి వే
ముద్దులువెట్టిన న్వినక బోనము మెక్కక ఘోష నూను నా
మద్దెలఁబోలె నూయనెడుమాటికి మాటికి మానవేని నే
నద్దవిడిఁ భవద్గళము నొక్కటనొక్కెదఁ జూ, యుపాంగమా 151

61. ఘోటకాపదేశము

క. నాఁటికి నిటలాంబకుఁడే
హాటకచేలునిగుమారుఁడౌ మరుఁ గెలిచెన్
నేఁటికి నీవే భళిరా
ఘోటకవటుతిలక ! నిన్నుఁగొని యాడఁదగున్ 152

62. జంభలాపదేశము

క. ఓజంభలఫల ! ఫలకుల
మీాజగమునఁబా జనించెనేల వృథా శ్రీ
రాజులు సన్మానించెడు
నీజన్మమె జన్మమగును నిజ మరయంగన్ 153

63. కోకాపదేశము

క. లోకుల కెల్లర కీతని
రాకయె పెనుఁబండు వట్టిరాజు కటకటా !
మీా కతిభీప్రదుఁడగునో ?
కోకమ ! యది సంచితంబు గుండఁగ నేలా 154

64. సాముదాయలతాపదేశము

క. లతకూనలార ! మీాకున్
మతిపోయెనె ? చెంత నున్నమాత్రంబున. నీ
యతిజీర్ణ కంటకాద్రుల
నతికితిరి మఱచితి రెట్లు హరిచందనమున్ 155

65. జ్యోతిరింగణోపదేశము

ఉ. భానువిభల్ నభః స్థలముఁ బర్వ నఖర్వనుపర్వపర్వతం
బాని పరిభ్రమించి జగదంధ్యము వంధ్యము సేయు నట్టియా
భానుని మోల్ల సాగునె? భవత్ప్రభ మాయును జ్యోతిరింగణం
బా! నళినారిసాంద్రకిరణాళియు నగ్నిశిఖాపరంపరల్ 156

66. దృష్టిప్రతిమోపదేశము

క. మెసఁగవు నేరికి నైనను
నోసఁగవు సిద్ధుర నెఱుంగ వోహూ! కావే
పసరము నోసఁగక పోయిన
మెసఁగును నీకంటె కనఁగ మేల్ వెఱబొమ్మా! 157

67. మనోపదేశము

చ. వల దని బుద్ధి బుద్ధి తెలుపన్ విన కక్కట! యానికృష్టదృ
ష్టుల సహవాసదోషమునఁ జొచ్చి తఘంబులు సేయ నిచ్చలన్
దెలిసిన జేడు లేనియెడఁ దీవ్రకరాత్మజుఁ డచ్చటన్ గృధా
కలితమనంబునన్ మనమ! కాఱియఁ బెట్టఁడె ఘోరశిక్షలన్ 158

68. ఘుణోపదేశము

క. భారతకవివ్యాసుఁడు
గోరెఁగదా! విఘ్నపతిని గురులేఖకుఁడం
చారీతిని శుకకవి నిన్
గోరెను సంస్కారి వనుచు ఘుణ లేఖకరా! 159

69. భల్లూకకన్యోపదేశము

క. దీపవ్యయభయపీడన్
బాపెదనని పెండ్లియాడ భల్లూకసుతా
ప్రాపించితివె చపేట క
లాపవ్యయభయపిశాచలాభ మతనికిన్ 160

70. శ్వావిత్కన్యాపదేశము (ఏదుపందిపిల్ల)

క. శ్వావిత్కన్యామణి! నీ
భావజపరతంత్రుఁడగుచుఁ బరిరంభణమా
భూవిభుఁడు సేసినది మొద
లేవనితల లోఁదలంపఁ డెంత సుఖదమో! 161

71. సాముదాయికఫలాపదేశము

తే. గీ. దాడిమమునకు నెద ప్రీలె, మాడె మోము
కదళికిని, లాంగలికి నీరు గారెఁ గంట,
గుండెలో రాయిపడె మావిపండునకును,
సీమయాపిలు పట్టాభిషేక మనిన. 162

72. భారద్వాజాపదేశము

ఆ. గీ. ఎక్కడైన దుక్కిటెద్దు నయ్యది పంది
యగునె? కోడెయా నగారియగునె?
యీవు హరుఁడవగుదువే కకుత్స్థుఁడ వౌదె
యేలపెక్కుపనులు పోలిగాడ. 163

73. ఛత్రాపదేశము

క. గొడుగా! నమ్మించకు నీ
వడుగారయ చేల యేల? వర్షమొ యెండో
పిడుగా సీచే నాగును
జెడుగాలము నడుపఁ జేయు శ్వేతహయాఖ్యల్ 164

74. ఘూకాపదేశము

ఆ. గీ. పికకుహూరవంబు మకరాంకహయహేష
పావురము గుబాళ మీవెలంది
జంకఁజేయలేవు సఖుఁడబ్బెనేని ఘూ
త్కారమొకఁడు సేయుకాకవైరి. 165

75. ఘూక్యుపదేశము

క. త్రిభువనవనదబలాదృ
గ్విభవజయోద్యోగరాగ విలసనములు తే
చ్ఛుభ నేత్రము లట్టిఁకులను
నళినవశవి యీతేఁడుల్కలనెను, నలూకీ ! 166

క. ఘూకీమణి నీవదనని
శాకరునకు ముకురనీరజావళి యోడ్డ
డీకొను నే యీచెలి మొక
మాకడను బిడాలకన్య యాస్యంబేమో. 167

క. సుర వారవధూముఖముల
నరయుదు నాకన్న దోయియుడసెఁ బేచకీ !
సర వారవధూముఖములు
సరిగా నవి నీమువదన సారసమునకున్. 168

76. కాకాంగనోపదేశము

ఆ. గీ. పుట్టుచాయ కాక పెట్టుచాయ తిరంబె ?
యీమె లోధ్రరజము మోమునిండఁ
జల్లికొనఁగనిమ్ము జతయౌనె నీమోము
దమ్మితోడఁ గాకి తలిరుబోఁడి. 169

77. ఘూక్యుపదేశము

ఆ. గీ. మందగూబతనయ మూకోమటి వరించి
వచ్చితీవు రూపవంతుఁ జూటఁ
దద్దినంబు మొదలు తడబాటది మొదలు
కనకరాశిగృహము గ్రాలె నహహ. 170

78. బాలకుక్కుటాపదేశము

శా. శీతర్తుప్రభుఁడాపునన్ గడఁగి యోపిల్లోకపాదద్వయీ
ఘాతాంకాసితమస్తఖండవగుటన్ గంజాతబాణున్ ద్రప
స్ఫీతాస్యాబ్జుఁ జేసినాఁడవు వయశ్శ్రీవచ్చునందాక నా
హా! తాళందగుఁ దత్తరించఁదగవా నా? తామ్రచూడార్భకా! 171

79. అజాగళస్తనాపదేశము

తే. గీ. పరమగోప్యంబుగా దీనపరుల నెఱిఁగి
యుత్తమవదాన్యు లిల దాన మిత్తురైన
నర్థికిని వారలకు వేద్య మవును గాదె
త్యాగ మన మీది యజగళస్తనములార ! 172

80. చూతఫలాపదేశము

తే. గీ. జనన మాదిగాను దను దాన మొనరించు
కులము మీది చూతఫలములార !
యట్టి మీకులంబునందుఁ గొందఱికబ్బెఁ
బీచుఁదనమదేమొ పెంపు దఱుగ. 173

క. నరమృగపక్ష్యాదులకుం
బరితృప్తిగ భుక్తినిడుట భాగ్యమె? వగయా
గరువలి కామోదం బిసు
వరసరసు లహో! రసాల ఫలమణి! మీరల్. 174

81. శవాపదేశము

ఉ. గోటు లటంచు నెంచకుము కొండను నేలుగఁ బాఱఁజేయు నా
పాట, పశూత్కారంబులును బాములుఁ బ్రాఁబిలు నాలకించు నక్
మా టొకచిత్రమే ? ఇతఁడు మానవుఁడయ్యును మెచ్చఁడూకొనం
డేటి కటంచు శంక జనియించెనుగాని శవంబు నూ సఖా! 175

మ. కవి! మద్గీతకథాసుధారసుకులవే గంధేభయానార్భకుల్
పవమానాశనగోశతంబులుఁ ద్రుమవ్రాతంబులు న్నగ్నగా
కవరోధింపఁగడంగునే నగములే యాచెద్దుకిఁ జాల వీ
శవ మిచ్చోటను పడ్డె దీనికి నమస్కారంబు నే నీఁగితిఁ. 176

82. ఇక్షూపదేశము

ఉ. పాపము నిన్ను వేసుకొనెఁ బానక మిమ్మని యిక్షుకాండమా !
బాపఁడు యోగ్యుఁ డుత్తముఁ డుఁబండితుఁడంచును దెల్పనిచ్చితే ?
కాఁపులు గత్తులన్న ఱికి కన్నుల నీళ్లుగార గా నగనీ
యేఁ పఱఁజొన్ని నుల్పినను నిచ్చెదు, మంచికి మంచిగల్గునే. 177

83. బింబాపదేశము

క. రాచిల్కనఖక్షతికిని
నోచెను సీతోడు నీవు నోచితిబింబా !
యీ చెడుకాకి నఖక్షతి
కాచతురాననుని దోషియనఁ దరమగునే ? 178

తే. గీ. మానికమువంటి నిన్ను నీ మాలకాకి
కంటఁగట్టెనె ? బింబమా ! యజ్ఞసూతి
వానియిలుగూల నీక్రియఁ బావనాచ్ఛ
బిసముకిటు పాలు పఱచె నద్దెనను గంటె ? 179

84. కంటకాపదేశము

ఆ. గీ. మొనలతోడ నిక్కుఁదనమూని దారుల
నాగి పాంథతతుల కకటఁ! గాసి
జేయుపాతకంబు పాయునే! కాల్పదే ?
యగ్గిమిమ్ముఁ గంటకాళులార ! 180

85. భుజంగ్యుపదేశము

ఉ. మేలు ! భళీ! భుజంగి! నినుమెచ్చితి బంధవినోదలీలలన్
లోలురఁగానొనర్చి పలుకొంకులు వాతెఱఁగూర్చిపల్లవుల్
గాలు గదల్ప నీవు కడకన్నులనైనను జూడ నీవు రం
భాలనగామినీసదృశవై తగు వేశ్యకసుందరీమణీ 181

86. గజోపదేశము

ఉ. చేరలమించుకన్నుఁగవ,సింహవలగ్నము, మంచిమీనముల్
బారెడుకప్పుఁగొప్పుఁ,గడుఁబచ్చనిబంగరురంగుగల్గి యీ
యాకారనుగారుతేఁడొకఁడహో! చెఱలాడెనుఁజెప్ప నేల సిం
గారము నేడ నీకృశునిగాన జగాన నగోన్నతస్తనీ 182

87. మర్కటోపదేశము

క. ఘనుఁడవు వ్రణవైద్యమునం
దని విని నిను బిలిచికొనితె నది మేలయ్యెన్
వనచరభిషగ్వరా ! యీ
యన కీఁక నవ్వయసుఖంబు లాసన్నములౌ. 183

తే. గీ. వనరులెఱుఁగుదు శాస్త్రంబువన యుక్తి
యకట రుజయుంటిమూ సాధ్య మనఁగ రాను
మనకు మిత్రత్వమావృత్తిమార్గమెఱిఁగి
నన్నికలుకాన్కఁగొను తిమ్మ ! మున్నగాను. 184

88. జంబుకోపదేశము

ఆ. గీ. ధూర్తవృత్తిగాక దోసంబె
హాఁదిసంబైననేమి చర్మమంటఁజనదె
యురిని జిక్కినట్టియుష్ట్రింబుఁజంపింపఁ
దలఁచి నచ్చితీవె తప్పె? నక్క! 185

తే. గీ. పరమమిత్రుని బంధనిర్బంధమోక్ష
మునకుఁ జాలియు విడి కాకమునకు యశము
గూర్చి దివి కేగు పుణ్యాత్ము కొడుకు గూర్మి
మనుమఁడవె జంబుకాన్వయమణీ! తొలంగు   186

89. ఆమన్యపదేశము.

చం. పికశుక బంభరప్రకరతతి మెక్కవగాఁ జివురాకులన్ ఫల
ప్రకరము దేనెలున్ నొసఁగి శాఖి ఘటోద్భవుఁ బాడెఁ దేచి వా
నికి నెటులబ్బె ధీగరిమ? నిక్కము గాదననేలనా
యకలుషుఁడైన మాధవుని యాశ్రయ మారయ కీర్తిగోవునే. 187

90. హిమాచలోపదేశము

మ. ఘనసాంగత్యవిశేషమున్ గురుతయున్ గంగాజలామేయగా
హనపుణ్యంబు యశోనిదర్శనతయున్ హా! మంటిపాల్ సేతురే
చను నే సానులఁగూడి యుండెదవు నీచంగంబు బోధించె నే
మనఁగా నేర్తుము శీతభూమిధరవర్యా! ధైర్యధుర్యాగ్రణీ! 188

91. చాతకోపదేశము

ఉ. చాలఁగ సీధుపూరములొసంగు మతంగజుఁ డొట నీడు చం
డాలుల......యనర్హముపిపాసువరాళిఁ జేరునే
యేలపరిగ్రహార్హమగునే యొకవేళ నొసంగనేనియున్
జాలుదొలంగు నీడుము ఘనాఘనసంశయబుద్ధి మాంద్యమున్. 189

శా. తుంగానీలఘనాఘనాళిమదవత్తుండి ప్రభుభ్రాంతి సా
రంగంబుల్ గనుదవ్వునాకిటు దురాశంజేరి సంచీవు సా
రంగా నవ్వితి తీక్ష్ణనాఘనపవనభ్రాంతిన్ మదాభంగసా
రంగాళిం గనిచంచువుం దెఱచి చేరం బోతి నీవైదమో. 190

92. ఆధారికాపదేశము

క. కోరిందగణిక! నీకుఁ
బూరుగబోజుఁగునకుఁ బొందు పొసఁగును గన నీ
చాకులతాభుజముల నిం
పారం గౌఁగిటను జేర్చి యలరుము నెమ్మిన్. 191

93. భల్లూకాపదేశము

ఉ. ఎన్నఁడుఁడైన పూర్వకృతహీనతపోబలకారణంబునన్
సన్నిధిఁజేర వాని నతిసాంద్రకృపామతి ముక్తికాంత నన్
సన్నుతిఁబాత్రుఁ జేయుదన సాధ్యమె! శక్త్యాయు యొంచి చూడఁగా
సన్నుతిగాదు నీకు నఖసాధ్యము శక్యము ఋక్షదేశికా! 192
తే. గీ. పాంథుఁడెవఁడైన దరి నగపడినఁ జాలు
బాబనుచుఁ బల్కరించి గుబాల్న లేచి
పెరిమఁజేసాచి కూర్చుండఁబెట్టి యుత్తఁ
బంపవాసైని భల్లూకపతివదాన్య. 193

94. నేత్రాపదేశము

క. గంజాధూమమహాత్త్వము
నం జూచితి నంటిగాని నయనమ! మునిరాట్
కుంజరులైననుఁ బరమా
త్మం జూచిరె మాంసదృష్టి మున్నను నేఁడున్. 194

కం. (పాఠాంతరము)

క, గంజాధూమమహాత్త్వము
నం జక్షువ! చూచి తంటి నలినజుఁడైనన్
నంజూడు కన్నులఁ బరమా
త్మంజూచె నె జ్ఞాననయనమున నేమె కనన్. 195

95. భేకోపదేశము

ఉ. ఆటపులుంగు గాంచి ధృతినంతటి గ్రుడ్డును బెట్టఁబోవు బూ
రేటికి వచ్చెఁగీడు వివరించినమానక విఘ్నరాజుతో
పాటిగ బొజ్జఁబెంచుదునని చాగురే! యూపిఁ బట్టి నెట్టనన్
గాటికిఁబోవ నెంచితివి గావవు మీఁదుఁ బ్లవాధమాధమా 196

చ. అపదృశకౌశలంబున రసాగ్రణు లెంచఁగ వచ్చియీబిన
ప్రసవ సుగంధబంధురమరందముఁ బ్రత్యహమున్ హరించుచున్
భసలయ మేగుచుండఁగని పాయవు దాని నిదేమిలాభమో
విసువు జనింపదో మది వివేకములేదో తొలంగు భేకమా! 197

96. నాగోపదేశము

మ. ఇలలోనంగల జంగమావళులఁ దాసృష్టించి మానోళ్ల నే
ఖలుఁడై ఘోరవిషంబుగూర్చె నతఁడున్ గర్హింపఁగానేలయ
న్నలు మోముల్ గలసామి నోచిలువమిన్నా! యున్నరాఘంబులో
నిలువెల్లన్ విషమా మహాత్మునకు వానింజూడు పేరేటికిన్ 198

మ. ఇలలో నంగల సర్వజీవులను దాసృష్టించి మానోళ్ల నే
ఖలుఁడై ఘోరవిషంబుగూర్చెననుచున్ గర్హింపఁగా నేలయ
న్నలు మోముల్ గలసామి నోచిలువపిన్నా యున్నరాఘంబులో
నిలువెల్లంగల దాచలాలకకు దానింజూడు గన్నారఁగన్
(పాఠాంతరము) 199

శ్రీసూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు

———— ం ————

శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారి ధనసహాయముచే రచియింపఁబడుచున్న పెద్దనిఘంటువులోని రాయల్ సైజు 1000 పుటలుగల ప్రథమ సంపుటమును, 955 పుటలుగల రెండవ సంపుటమును, 980 పుటలుగల మూఁడవ సంపుటమును, 950 పుటలుగల చతుర్థసంపుటమును, ముద్రితములై విక్రయమునకు సిద్ధముగానున్నవి. ఇందు ప్రథమసంపుటమున అకారము మొదలు, ఔకారము వఱకునుగల యచ్చులాదియందుఁగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దములన్నియుఁ గలవు. రెండవ సంపుటమున 'క' మొదలు 'ఙ' వఱకుఁగల శబ్దములును, తృతీయసంపుటమున 'చ' మొదలు 'తృ' వఱకుఁగల శబ్దములును, చతుర్థసంపుటమున 'తె' 'న' వఱకుఁగల శబ్దములును గలవు. ఇదివఱకున్న నిఘంటువు లన్నిటికంటె నిదిసర్వవిధముల నుత్తమమయినది. ఈపుస్తకమును రచియించుటకు ముద్రించుటకు విశేషద్రవ్యము పట్టినను ధనవంతులకేగాక జనసామాన్యమునకుఁ గూడ లభ్యముగా నుండవలయునను తలంపుతో నీ క్రిందివెల నిర్ణయింపఁబడినది.

క్యాలికో బైండింగు ఒక్కొక్క వాల్యూము రూ 6 లు.

————